

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

C. Bouglé	Științele sociale în Franța.
I. Petrovici	Impresii din Italia (Roma).
I. D. Gherea	Un sport nou.
D. Ciurezu	Rugă'n lumină (Versuri).
Vasile Lovinescu	Jean Arthur Rimbaud.
Paul Zarifopol	Note pe marginea cărților (Poetica lui Valéry).
Dragoș Protopopescu	Loc comun. — Pe un zid de colegiu englez (Versuri).
Al. Graur	Sufixele -ior, -cior, -șor, -ișor și -ușor.
D. D. Roșca	Hegel și Taine după o opinie rominească.
Ion Minulescu	In cinstea celei care a plecat (Versuri).
Mihail Sadoveanu	Confidențial.
Al. A. Philippide	Cronica literară (Un evocator al naturii și al trecutului).
Dr. Pr.	Cronica engleză (Un istoric al fărânișmului român).
Carol Schanzer	Cronica externă (Rezultatul conferinței navale și rivalitatea franco-italiană).
P. Nicanor & Co.	Miscelanea (Confuziuni ortodoxe. — Rominească de după războiu).

Recenzii: C. Kirilescu: Porunca a zecea: Documente din viața profesurimii. Izabela Sadoveanu. — *Princesse Bibesco*: Jour d'Egypte. Demostene Botez. — Paul Zarifopol: Artiști și Idei literare romine. Al. A. Philippide — Mihail Rodulescu: Teoria cunoașterii. Introducere în filozofie. V. Harea. — Mihail Drumeș: Sfântul Păreră. D. I. Suchianu. — Vlad Bănățeanu: L'emploi de la préposition *am* dans la langue des Mabinogion; A. Meillet: Esquisse d'une histoire de la langue Istne; A. Vaillant: La langue de Dominko Zlataric, poète ragusain de la fin du XVI-e siècle; Cristofi P. Cerchez: Creștinismul la Dacia. Cea dintâi iconă creștină. Al. Graur.

Revista Revistelor: — Jubileul „Adeverului literar” (Mihail D. Ralea). — „Mireille” (Revue de Paris). — „Situația actuală a Judaismului” (Revue de Paris). — „Țarina și Rasputin” (Revue Hebdomadaire). — „Opera lui Pico della Mirandola” (Bylichnis). — „Dublin” (Revue des Deux Mondes). — „Newton, teoria luminii și doctrina chimică în veacul al XVIII-lea” (Archivio di Storia della Scienza) — „Figuri: Paul Morand” (Mercure de France). — „Evoluția băncilor între 1925—1930” (Journal des Economistes).

Miscarea intelectuală în străinătate (Romane. — Istorie. — Arheologie. — Științe).
Tabla de materie.

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București

1930

Viața Rominească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

Reproducerea oprită.

6138/D*

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Prețul Abonamentelor :

IN ȚARĂ :

Pe un an . . . . . Lei 500

Pe jumătate an . . . . . „ 250

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an . . . . . Lei 650

Pe jumătate an . . . . . „ 375

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițind suma prin mandat poștal sau plătind costul direct la birourile administrației din București, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Științele sociale în Franța *

Mi-ați cerut să vă vorbesc despre starea actuală și despre tendințele științelor sociale în Franța. Veți conveni cu toții că câmpul lor de activitate e dominat de o mare figură: aceia a lui Emile Durkheim, autorul lucrărilor *La division du travail*, *Le suicide*, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Secundat de un grup — acela al colaboratorilor de la *Année sociologique* — și sprijinit pe o tradiție — aceia a lui Auguste Comte, care e și a lui Hippolyte Taine, — Durkheim a demonstrat mai bine ca oricine, nu numai prin precepte, dar și prin acțiune, că era necesar și posibil să se aplice o dată spiritul pozitiv la studiul regnului uman. Mulțumită imboldului și directivelor sale, obiectul sociologiei s'a lămurit prin pilde vii. Astfel am putut vedea cum progresa-ză la noi cercetările obiective, comparative și sintetice privitoare la instituțiunile omenești în raportul lor față de viața grupurilor.

Cu toată personalitatea sa copleșitoare, am greși dacă am lega totul de influența lui Durkheim pentru a vă face să înțelegeți ce orientare se dă astăzi științelor sociale în Franța. Mai întâiu, această influență își are limitele ei. Ea se izbește de împotriviri de care trebuie să se țină seama, și nu numai în tabăra tradiționaliștilor, ci chiar în aceia a raționaliștilor, printre economiști ca și printre moraliști. De altă parte, această influență a aflat și curente favorabile; alături de împotriviri îndărătnice, apar convergențe spontane. Mulți din aceia care-și îndreptau cercetările pe ogorul științelor istorice și mai cu samă, în domeniul științelor sociale speciale, fără să aștepte cuvântul de ordine al lui Durkheim, aveau aceeași tendință ca și el, și anume: să afle calea de mijloc între excesul de amănunte particulare și acela al generalității.

* Rezumatul unei comunicări făcute la Institutul de Științe Sociale din Chicago în ziua de 17 Decembre 1929.

lor apriorice, între verbalismul familiar multor filosofi și micrologia scumpă multor istorici. Dintr'o necesitate proprie, căutau să stabilească principii de organizare spre a pune o rînduială în masa de cunoștințe privitoare la societatea umană.

În chipul acesta ei se aflau în situația fie de-a se întilni cu concepțiile formulate de Durkheim, fie de-a le favoriza răspîndirea.

Vom încerca să arătăm și aceste convergențe și împotrivirile, îndreptîndu-ne dinspre mare spre munte, dela zona în care se iscă și se ciocnesc faptele în particularitatea lor, către aceia în care se cristalizează principiile, — trecînd prin etape intermediare, cum sînt știința dreptului și economia politică.

Acum treizeci de ani, se părea că, între clanul sociologilor de sub steagul lui Auguste Comte și acela al istoricilor, ar fi nu numai o nepotrivire de dispoziție, ci chiar o dușmănie ireductibilă.

Autorul cunoscutei *Historie politique de l'Europe contemporaine*, Charles Seignobos, obișnuia să susțină că evoluția politică a Europei contemporane nu-și află explicarea în legi generale, ci în accidente neprevăzute. Iar în cartea pe care a scris-o în colaborare cu Ch. V. Langlois, *Introduction aux études historiques*, care e pentru noi ceiace în Germania e *Lehrbuch der historischen Methode* a lui Bernheim, amintea că ceiace interesează mai cu seamă istoria sînt diferențele, diferențe între popoare și civilizații, ca și între indivizi. Dar sociologul, nu urmărește el, prin definiție, să facă analogii? Se părea că șanțul nu va putea fi umplut. Totuși, noi posedăm o tradiție care ne îngăduia să durăm punți peste acest șanț: tradiția lui Augustin Cournot. Știu în ce măsură îl apreciați ca economist. Dar el a scris și cărți de metodologie, în care reflexiunile asupra istoriei ocupă un loc de samă. Ca teoretician al hazardului, Cournot admite, firește, că istoria umană trebuie să admită și un oarecare număr de fapte fără legi. Dar existența unor asemenea fapte nu aduce cu sine inutilitatea și imposibilitatea cercetării unor legi generale. Nu există numai o „alură a secolelor”, niște tendințe dominante ce cată a fi degajate din acumularea de fapte particulare; ceva mai mult, ne e îngăduit să scontăm efectele normale ale unor instituții, ale unor categorii de grupări.

Reflexiunile lui Cournot ne pregăteau astfel înțelegerea unei distincțiuni asupra căreia avea să insiste Paul Lacombe, autorul cărții *L'histoire considérée comme science*: distincția între „eveniment” și „instituție”. Căsătoria cutărui prinț e un eveniment unic, particular, contingent. Dar ceremoniile, riturile, formalitățile care o însoțesc sînt lucruri ce se repetă. Ele fac parte din rețeaua de instituțiuni în care sînt învă-

luite toate grupările omenești, rețea asupra formațiunii și efectelor căreia trebuie să ne îndreptăm atențiunea dacă vrem să se degaje și din istorie o știință a obștescului.

D. François Simiand avea să se folosească de același gen de distincțiuni într'o discuție cu istoricii — mai cu samă cu d. Paul Mantoux — privind metoda istorică și faptele sociale. El susținea — în felul său — așa cum o făcusem și noi într'o mică culegere de eseuri intitulată *Qu'est-ce que la sociologie?*, că orice explicare științifică a evenimentelor istorice presupune niște legi generale pe care nu trebuie să le impunem *a priori*, ci să le inducăm, să le degajăm, prin inducțiuni întemeiate și ele pe o observație comparativă a faptelor sociale.

În ce măsură au răspuns operele istoricilor la aceste deziderate? Ar trebui să facem aci o distincție, căci sînt numeroase tipuri de istorici. Istoria à la Thiers, care se pierde în detalii biografice și povestiri de războaie în *Histoire de la Révolution française* și în *Histoire du Consulat et de l'Empire*, se deosebește mult de istoria à la Fustel de Coulanges care, fie în *La cité antique*, fie în *Historie des institutions politiques de l'ancienne France*, dovedește mecanismul instituțiunilor și le stabilește raportul cu credințele. Peste cîtăva vreme vom celebra centenarul acestuia, unul dintre cei mai iluștri predecesori pe care i-am avut la direcțiunea Școlii Normale Superioare. Vom aminti cu acest prilej avertismentul său: „îți trebuie ani de analiză pentru o oră de sinteză”. E adevărat că el însuși a schițat o sinteză și că descrierile instituțiunilor, așa cum le-a făcut el, deschid frumoase perspective sociologilor începători.

Se pare însă că, de cîtiva ani, istoria à la Fustel a cîștigat la noi oarecare teren față de istoria à la Thiers. Chiar înainte de războiu, mulți membri ai învățămîntului nostru primar, institutori, doreau o transformare a istoriei în vederea primenirii materiei de predare. Ei cereau să se acorde mai puțin loc istoriei-războiu, și să se facă loc mai mult istoriei-instituțiunii; să se pună în lumină înfățișarea generală a instituțiunilor, arătîndu-se în același timp convergențele și divergențele dintre ele.

Văd că, dela războiu încoace, lumea dela noi își dă osteneala să satisfacă această dorință și chestiunea a fost debătută de nenumărate ori în congresele pentru Societatea Națiunilor, în care se preconizează organizarea „cooperării intelectuale” internaționale. Iată, bunăoară, o publicație al cărei titlu e el însuși un program: *Peuples et civilisations*. Se anunță într'însa intențiunea de a se insista asupra atingerilor dintre civilizații și asupra evoluției lor. Iată apoi alta și mai cuprinzătoare: *L'évolution de l'humanité*. Au apărut aci adevărate tablouri, — cum sînt de pildă *La Civilisation égéenne*

de Glotz, *La Civilisation chinoise* de Granet, sau *Des clans aux empires* de Davy și Moret, — care dezvăluie raporturi și sugerează comparații și inducțiuni. Pe lângă aceasta, cel ce și-a asumat direcțiunea colecțiunii, d. Henri Berr, îndeamnă pe cetitor, în prefetele sale, să reflecteze asupra necesității de a discrimina în istorie ceiace revine inițiativelor particulare și ceiace se datorește curentelor colective. De asemenea, s'a și constituit un „centru de sinteză istorică” în care se tinde să se elucideze noțiuni — cum sînt acelea de rasă sau de cultură — care aparțin și istoricilor, și sociologilor.

Cu această activitate, cercetătorii franceji răspund de altfel unor deziderate emise de către o organizație internațională a istoricilor. I-am văzut la congresul dela Oslo luînd măsuri nu numai în vederea unor schimburi de informațiuni bibliografice, ci chiar pentru o organizare de așa natură încît să se ajungă la o convergență a lucrărilor însăși. În chipul acesta — și după propunerea d-lui Marc Bloch — ei au ajuns să precizeze cele mai bune condițiuni în care se poate folosi metoda comparativă. De aceia putem recunoaște că după războiul istoria s'a arătat dispusă să se îndrepte către sociologie. În orice caz, în ceiace privește producțiunea franceză, se văd tot mai multe cărți de istorie care să aducă răspunsuri la întrebările noastre și totodată materie de gîndit.

* * *

Se'nțelege dela sine că, dacă trecem dela istorie în general la drept, posibilitățile de apropiere între specialiști și sociologi ni se înfățișează din ce în ce mai numeroase. Spunem că sociologia se ocupă cu studiul comparativ al instituțiilor, cuprinse în cel mai larg înțeles al cuvîntului — al habitudinilor colective. Și nu e dreptul instituțiunea instituțiilor, aceia care slujește drept schelet majorității celorlalte? Obligațiunile pe care le definește, sancțiunile de care dispune nu îndeplinesc, ca funcțiune principală, rolul de a face să se respecte valorile pe care societățile le socotesc esențiale? De aci urmează că sociologia află în regulile dreptului cele mai bune izvoare de informație pentru studiul obiectiv al ideilor care domină într'o societate dată. De aci urmează, de asemenea, că de îndată ce se apropie de istoria comparată sau de filosofia dreptului, specialistul ajunge dela sine să-și pună probleme sau să schișeze teorii de un imediat interes pentru sociolog.

Se cunosc îndeajuns perspectivele deschise de cercetările comparative în domeniul instituțiilor penale, cercetări al căror inițiator la noi a fost Darest. S'a văzut că o formă de represiune, cum e vendetta, bunăoară, nu e — cum se credea altădată — monopolul anumitor rase. Ea corespunde mai cu-

rînd unor anumite tipuri de organizare socială, reprezentînd la rîndul lor fazele unei evoluțiuni generale.

Specialiștii din domeniul dreptului public au aflat și ei subț forme diverse eterna problemă a raporturilor dintre individ și societate. Haurion socotește că nu se pot înțelege geneza și desfășurarea instituțiilor fără a ne referi nu numai la aspirațiunile colective ale timpului, ci și la anumite idei eterne, condițiuni ale echilibrului de care încearcă să se apropie societățile. Duguit, care vrea să fie exclusiv pozitiv, discută și noțiunea independenței individului, și aceea a suveranității statului. El crede că necesitatea de a face să se respecte singura ordine care îngăduie îndeplinirea diverselor funcțiuni sociale, e suficient ca să justifice și să orienteze efortul reglementării juridice.

De-altminteri, dacă cercetăm cum se aplică dreptul privat, ne dăm sama că legea nu poate prevedea totul și că lasă totdeauna loc interpretării judecătorilor. D. Gény s'a ocupat mult de metodele ce s'ar putea folosi spre a se evita arbitrarul. Dar rațiunea de care se va sluji judecătorul pentru a face dreptate, va fi o rațiune nelimitată în timp și universală? Sau își va da osteneală să înțeleagă și să traducă inspirațiuni care se impun timpului său? Dacă există, așa cum spune d. Morin, un fel de „revoltă a faptelor împotriva dreptului“, aceasta nu e din pricină că anumite sentimente comune se erijează în judecători ai faptelor?

Se străvede în ce spirit vor interveni, în mijlocul acestei controverse atît de sugestive, adepții școalei sociologice. Ei vor aduce elemente de întărire tendințelor relativismului evoluționist și celor ale psihologiei sociale. Să se cetească, de pildă, teza lui Fauconnet despre *Responsabilitate* sau aceea a d-lui Davy despre *Contract*, și se va vedea că acești sociologi, nemulțămîndu-se de a arăta că unele regule juridice variază după societate, își dau osteneala să dovedească în ce măsură anumite noțiuni centrale, puncte cardinale ale vieții dreptului, sînt și ele mai curînd produse ale evoluțiunii, decît daruri ale naturii. Ideia de a-l socoti pe individ responsabil și singur responsabil de actele sale, nu e o idee primitivă, o idee „naturală“. Dacă s'a comis o crimă în dauna triburilor pe care le numim primitive, minia poporului se deslănțue la întîmplare, împotriva lucrurilor ca și împotriva persoanelor, împotriva copilului ca și împotriva omului matur. Ca să se canalizeze acest sentiment, ca să se facă să fie concentrat cătră făptuitor, a fost nevoie de o îndelungată lucrare a civilizației: individualizarea responsabilității e un punct de sosire, nu un punct de plecare.

Ceiace dovedește d. Fauconnet privitor la responsabilitate, dovedește d. Davy în privința contractului. În societățile primitive, obligațiunile oamenilor sînt definite normal prin

statutul lor, prin situația pe care le-o creiază nașterea. Și par a nu înțelege aceștia că legătura sfântă dintre dînșii e aceia care rezultă dintr'un acord al voințelor. O instituție ca aceia numită *pollatch*, acea obligație de a da care creiază obligația de a primi și a înapoia, atît de răspîdită în multe societăți primitive, nu pune ea oare umanitatea pe calea acestei idei? Darul acesta sub formă de scontare care îngăduie unui om să se distingă prin generozitatea sa, e totodată și o formă primitivă a schimbului: el creiază obiceiuri de viață și de cugetare deosebite de obiceiurile pur imobilizante. E un fel de exercițiu de înmădiere a spiritului juridic pe cale de a institui era contractelor. Alcătuirea de legături între conștiințele individuale presupune ea însăși oarecare cuceriri ale conștiințelor colective.

Putem aminti că, desfășurînd asemenea teme, colaboratorii dela *Année sociologique* se dovedesc credincioși spiritului întemeetorului ei. Intr'un eseu publicat în tomul IV al revistei și intitulat *Deux lois de l'évolution pénale*, a furnizat el însuși un exemplu de ce ar putea da, aplicîndu-se la problemele juridice, ceiace am numit relativism evoluționist pe baza psihologiei sociale. Dacă penalitatea devine — cum susține el — tot mai puțin inumană, dacă pedepsele privative de libertate întrec pedepsele privative de viață, dacă suferințele impuse vinovatului sînt în total ușurate, — e pentru că pe de o parte societățile devin din ce în ce mai puțin simple. Aci diversele feluri de grupare se încrucișează și se neutralizează. Puterea întîmpină o contraponderare care o împiedică să cedeze intensității elanului represiv. De altă parte, putem spune că criminalitatea devine tot mai puțin „religioasă“. Crimele care produc mai multă groază nu mai sînt acelea care par a amenința credințele colective, sufletul grupurilor, și să merite prin aceasta cele mai aspre pedepse. Atingerile aduse drepturilor individuale devin crimele prin excelență. Și criminalul profită el însuși de această convertire a sentimentului. Prevenitul se bucură de garanții. Se aplică pedepse omenești condamnaților. În chipul acesta, două feluri de transformări explică, pentru sociologi, orientarea evoluării dreptului: acelea care se produc în ordinea formelor sociale și acelea care se produc în ordinea credințelor colective.

* * *

Sociologul își dă osteneală să pună în lumină și ceiace se datorește formelor sociale și credințelor colective în materie economică. Se pare, însă, că eforturile sale întîmpină mai multă rezistență în tabăra economiștilor decît în aceia a juriștilor.

Cînd a vorbit E. Durkheim la *Société d'économie politi-*

que și a lămurit că valorile de care se ocupă economistul atîrnă și ele de opinie și că, din acest punct de vedere, se pot stabili legături între economie politică și sociologie, s'a văzut oarecare turburare. I s'a amintit celei mai nouă dintre științele sociale nu numai că știința producției, a circulației și a repartiției bogățiilor e cea dintăiu în dată, dar că ajunsesse și la adevărate legi naturale independente de fluctuațiile opiniei.

Drept vorbind, aceia care luau această atitudine nu reprezentau decît una din tradițiile economiei politice, pe aceia care nu cunoaște decît indivizi, care face abstracție de granițe și socotește că poate formula legi valabile pentru toate timpurile și toate țările. Mai este alta de partea lui Frederic List. List și continuatorii săi germani aveau un foarte ascutit simț al realității națiunilor și intereselor colective care le sînt proprii. Ei acordă o însemnătate tot mai mare relativismului, disting diferite faze, încearcă să stabilească prin inducție legi de revoluție mai curînd decît legi eterne. Ceiace înseamnă că, așa cum arată, chiar și articolele lui Durkheim asupra științei moravurilor în Germania, cu cît pare a ne depărta de sociologie întăia formă a economiei politice, cu atît îi pregătește calea cea de-a doua.

Cătră care atitudine inclină, astăzi, economiștii franceji? O carte recentă a d-lui Gaetan Pirou, *Doctrines sociales et science économique*, ne dă de știre la cît de diverse răspunsuri ne putem aștepta. Economiștii noștri nu sînt toți de părere să se repudieze pe de-a 'ntregul — așa cum cerea Auguste Comte în critica economiei politice — abstracțiunea și deducțiunea. Mai mulți — printre care d-nii Antonelli, Bodin, Bousquet — cred necesar să se constituie o „economie pură”, ale cărei rezultate ar putea eventual să ia forma matematică, făcîndu-se abstracție de influențele extra-economice a căror intervenție ar putea să turbure jocul legilor obținute prin deducțiune. Dar e de remarcat că, urmînd această metodă, ne dăm bine sama că ea nu poate cuprinde prin ea în-săși realitatea. Teoremele economiei pure sînt adevărate într'un spațiu limitat — d. Rist a insistat asupra acestui lucru într'un articol fundamental, „L'économie pure et l'économie optimiste”, publicat în *Revue de métaphysique et de morale*. Ele nu sînt adevărate decît pentru o piață ideală, ale cărei piețe reale pot foarte bine să difere dintr'o mulțime de motive istorice. Aprofundați această remarcă și urmăriți-i consecințele: vă veți găsi pe terenul familiar sociologilor. Ei insistă mai mult asupra necesității de a se observa diversele tipuri de realități sociale în mijlocul cărora se institue viața economică. Chiar legi ca aceia a cererii și a ofertei, din care economiștii scot atîtea aplicațiuni, nu se verifică decît înăuntru unui cerc restrîns și cu condițiunea de a se fi realizat o oarecare stare

de drept — libertatea totală a schimbului, apropierea și libera dispoziție a bunurilor — care să canalizeze întru câțiva forțele economice. Acest fapt a fost bine pus în lumină de către d. Fr. Simiand într-o carte mică intitulată *La méthode positive en économie politique*, care rămîne breviarul sociologiei economice în Franța.

Vreți să vă arăt prin exemple la ce rezultate poate ajunge? Iată bunăoară două din ele, menite a arăta ce mare loc acordă de o parte relativismului evoluționist, de altă parte psihologiei grupurilor. Când a reapărut *l'Anné Sociologique*, după războiu, d. Marcel Mauss a publicat într'însa un eseu: *Le don, forme archaïque de l'échange*. Se semnalează aci importanța economică a acestui sistem de prestațiuni care obligă pe cei care beneficiază de acele *potlach*, asupra cărora — printre cei dintâi la noi — a atras atențiunea d. Boas. El arată că, în multe societăți, așa-numitul *potlach* deschide calea către schimbul propriu-zis, și accentuând locul pe care-l păstrează în societățile contemporane economia darului, el observă că și *homo oeconomicus*, la care țin atât de mult întemeetorii economiei politice, e un tip istoric, produsul caracteristic al unei oarecare forme de civilizație.

În teza sa, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, d. Halbwachs stabilește că, de altminteri, până și în civilizația noastră individuală mobilele economice cărora se supun indivizii sînt determinate de cele mai multe ori de către grupul căruia aparțin și mai cu samă de clasă. Prin analiza cheltuelilor consacrate alimentării, îmbrăcămînții, locuinții, de către un număr de lucrători din marea industrie, el ține să arate că partea relativ mică rezervată în această clasă cheltuelilor pentru locuință se explică prin felul ocupațiunii, care aservind pe lucrător mașinii, îl desobisnuesc de plăcerile vieții sociale. În chipul acesta, un fel de a cheltui e sugerat de un fel de a trăi. Locul unei clase în sistemul producțiunii ar explica modul său de consumațiune. Iată o pildă a serviciilor pe care psihologia socială le poate aduce economiei politice.

Firește că această influență a sociologiei va fi mai sensibilă în domeniul psihologiei propriu-zise. S'a repetat adeseori că, la noi, sociologia s'a afirmat tăgăduindu-se rostul psihologiei, declarîndu-se inutilitatea ei. Această teză se sprijinia pe clasificarea științelor, așa cum o făcuse Comte, — care pare să fi uitat cu voință psihologia. — și pe conceptele de metodă ale lui Durkheim, care ne îndeamnă să tratăm faptele sociale „ca niște lucruri”. În *Introduction à la psychologie collective*, d. Ch. Blondel a lămurit definitiv acest echi-voc. Intemeetorii sociologiei nu pretind să se elimine orice psihologie. Ei se leagă de o anumită psihologie, accia care se

dedă introspecțiunii și crede că, pentru a explica funcțiunea și desvoltarea instituțiilor sociale, nu e nevoie să se țină sama decât de analiza reflexivă a individului prin sine însuși: tocmai accia ale cărei insuficiențe le denunțase până și H. Taine și Th. Ribot. Convergența eforturilor unui Ribot și ale lui Durkheim e aci foarte remarcabilă, și o putem admira în marele *Traité de psychologie*, operă colectivă a cărei direcțiune și-a asumat-o G. Dumas. Th. Ribot scrisese: „Faptele psihice își au rădăcinile în organism și nu înfloresc decât în societate”. Această maximă e ca și tema a aproape întregii lucrări. Fie că e vorba de expresiunea emoțiilor, a percepțiilor sau a voinței, parcă vedem cum se înădesc două stofe de proveniență diferită. Vedem alăturându-se două serii de date lămuritoare: pe una ne-o pune la îndemână studiul organismelor, pe cealaltă studiul societăților.

Th. Ribot se plîngea că psihologia timpului său nu cunoaște decit pe „omul alb, adult, civilizată”. Sociologia contribue să se umple această lacună, atrăgînd atențiunea asupra diversității tipurilor de oameni pe care o constituie viața socială, sau asupra diversității culturilor pe care societățile le adaugă naturii.

E locul să relevăm că nu numai studiul primitivilor a fost reformat în Franța, multămită sociologiei, — cum pare să se creadă citeodată în Statele-Unite. Mi s'a spus că școala dela *Année sociologique* e numită uneori „școala etnologică”. Acest titlu nu i se potrivește decit în parte. E adevărat că mulți colaboratori ai acestei publicațiuni, urmîndu-l pe Durkheim însuși, merg până la formele cele mai simple ale vieții sociale pentru a explica geneza credințelor și a instituțiilor elementare. De altă parte, d. Lévy-Bruhl și-a consacrat cea mai mare parte a activității studiului mentalității primitive. Și arătînd că, în această stare prelogică, „totul participă la tot”, că judecățile de valori se amestecă inextricabil cu judecățile de realități și credințele mistice ale grupului cu însași percepțiunile individului, el ne-a făcut să înțelegem că sîntem incapabili de-a ne reprezenta clar felul de a gîndi al primitivilor: o lume ne separă de societățile lor.

Dar această atențiune acordată la tot ce e mai departe de noi, nu împiedică pe adepții școalei de-a aplica teza la omul civilizată. Zadarnic caută acesta să se individualizeze, sentimentele care-l stăpînesc oglindesc tendințele diverselor grupuri din care face parte, și, reluînd cuvintele d-lui Paulhan din cartea sa *Les transformations des sentiments*, „spiritualizarea” nu poate merge fără „socializare”. Dacă pătrundem până 'n forul interior al omului, dacă studiam de aproape condițiunile vrerii sale, nu se poate oare vădi influența con-

semnelor sociale de tot felul, care ne învață să ne stăpânim intențiunile și instinctele, ajutându-ne totodată să ne constituim în personalitate? Ne întîmpină aci o idee care ne duce, pe cît se pare, la antipozii concepțiilor lui Emerson. În capitolul consacrat voinței din *Traité de psychologie*, d. Ch. Blondel ne arată că orice personalitate demnă de acest nume — chiar acelea ale reformatorilor, chiar ale rebelilor — se razămă, într'o oarecare măsură, pe o temelie clădită de societate. D. Halbwachs se dedă și d-sa, în ceiace privește memoria, la o întreprindere analogă. Făcînd o netă distincție între vis — care-i slujește d-lui Bergson drept punct de plecare în analizele sale — și aducerea aminte propriu-zisă, care presupune totdeauna o construcție mai mult sau mai puțin complexă, el susține că elementele acestei construcții ne sînt furnizate de grupările cărora aparținem. „Nu-ți aduci aminte decît de tine însuși”, s'a repetat adeseori. D. Halbwachs pornește dela contrarul tezei. Până la actul aducerii aminte — sforțare în aparență solitară — individul e susținut și ghidat de grupuri, și nu numai de familie, ci și de clasa, de societatea, de națiunea cărora aparține.

Dînd o asemenea explicație sociologică desvoltării memoriei și voinței, Halbwachs și Blondel aplică, în ogorul psihologiei, un program schițat chiar de Durkheim. Căci el avea conștiința deplină că cercetările obiective pe care le preconiza nu vor avea ca urmare de-a ne face să cunoaștem mai bine cauzele și efectele cutărei sau cutărei instituțiuni, ci de a cunoaște mai bine natura umană, ba chiar de-a ne ajuta să ne reprezentăm geneza spiritului. Există o natură umană pentrucă viața grupului își suprapune influența peste aceia a vieții organice. Rațiunea s'a cioplit în noi, cu formele sale, cu categoriile sale, cu principiile sale, pentrucă credințele religioase, născute și ele din apropierea conștiințelor, au disciplinat impulsunile și au ordonat impresiunile omului. Prin ceremoniile pe care le organizează, prin riturile pe care le creiază și le mențin, ele fac distincție între părțile spațiului, ele scandează timpul, ele îndreaptă elaborarea noțiunilor, cum e aceia de substanța sau de cauză. În chipul acesta cugetarea rațională a individului de astăzi și-ar avea rădăcinile până'n cugetarea mistică a grupurilor primitive.

* * *

Incheind aceste analize, constatăm că avem aface nu numai cu o primenire a psihologiei, ci chiar cu o înnoire a filosofiei însăși, mulțămită sociologiei. Am încercat s'o evidențiam într'o culegere de articole ale lui Durkheim și de comunicări pe care acesta le făcuse la „Société française de philosophie” (*Sociologie et philosophie*): „Sociologismul” im-

plică o anumită concepție de viață, o anumită concepție a raporturilor nu numai dintre individ și societate, ci și dintre natură și spirit. El vrea să afle o cale intermediară între naturalism și spiritualism, ca și între empirism și raționalism. Astfel, se pare că pregătește nu numai o orientare a cercetării, ci și o orientare a acțiunii. Și moralistul se poate folosi de reflexiile sociologului, care arată în viața socială o condițiune a vieții spirituale, și, în judecățile valorii impuse de conștiința colectivă, un instrument al „educației morale”. *Education morale* — rezumatul unui curs de pedagogie — e și titlul ultimei cărți publicate de Durkheim.

Aceste perspective explică fără 'ndoială și nădejile pe care le-a produs sociologia, și criticele pe care le-a întîmpinat. Franța laică nădăjduște să pregătească unirea sufletească în școlile publice cu ajutorul unui sistem de idei întemeiate pe știință. Directorul învățămîntului primar, d. Paul Lapie, care a colaborat la *Année sociologique*, negreșit că sconta un rezultat de asemenea natură, cînd recomanda pentru Școlile normale în care se pregătesc viitorii institutori, predarea unor *noțiuni de sociologie* aplicate la morală și la educație. Acest program a dat naștere unei literaturi de manuale și de „bucăți alese”, analogă celeia din America și destinată a face puntea de trecere dintre cercetarea sociologică și învățămîntul primar. Dar această mișcare a fost și ea întîmpinată cu nencredere. Din nou au fost puse în cumpănă pretențiile sociologiei. S'au întrebat unii dacă ar voi sau dacă ar putea să înlocuiască religia sau filosofia. S'au formulat rezerve, s'au ridicat obiecțiuni și nu numai de cătră tradiționaliști ca Paul Bureau, în *Introduction à la Science des Moeurs*, ci și de cătră raționaliști ca Gustave Belot, în *Etudes de morale positive*, sau Dominique Parodi, în recenta sa lucrare, *Bases psychologiques de la vie morale*.

Discuțiunea continuă. Și dacă sociologismul nu a obținut în toate punctele cîștig de cauză, a avut cel puțin meritul de a fi pregătit în ultimii treizeci de ani un aliment substanțial pentru reflexiunea filozofilor.

Dar ceiace e mai important pentru d-voastră, e impulsul și sînt căile pe care le-a arătat cercetărilor pozitive în ațitea domenii. S'au exprimat temeri în privința abstracțiunilor la care recurgeau sociologii cînd vorbeau de realitatea proprie a grupurilor sau de puterea conștiinței colective. Ațitia nouri noi, spuneau unii; dar, cum am încercat să arătăm, asemenea nouri nu trec fără să fecundeze cîmpul de muncă.

C. Bouglé

Impresii din Italia

R O M A

II.

De la Roma antică, la acea pontificală este o mare distanță de fizionomie și pulsație. Am trecut-o, folosind întâmplător tranziția dintre era păgână și cea creștină, prin acel superb cimitir comun pe care îl constituie Via Appia.

Puține drumuri vor mai fi așa de impresionante, ca această cale ce pleacă din Roma, îndreptându-se spre Sud. Am vizitat și lângă Napoli subterana unde se situase de închipuirea lui Virgiliu și-a lui Dante, calea către infern. Dar cu toate împrejurările macabre, în care am cercetat acele meleaguri, parcă n'am avut nici acolo o iluzie așa de covârșitoare ca la Via Appia: anume că, dacă fi voi străbate până la capăt dunga ce se pierde în zare, cu morminte de-o parte și de alta, și cu două fronturi de chiparoși întunecați, voi ajunge undeva, într'un loc fără caracter terestru, la vre-o minune misterioasă și supraomenească. O poezie, care te vrăjește și te exaltă, se ridică de pe acest drum îngust și vechiu, unde se amestecă epocile istorice, morminte păgâne și catacombe creștine, chipuri de idoli, cu zugrăveli de biserici închinare credinței noastre. Din mai multe biserici de acestea, te cobori pe trepte obscure în labirintul subteran al catacombelor.

Le-am vizitat într'o zi cu o trupă mai mare de streini care vorbeau toate limbile, conduși fiind de un dominican poliglot care dădea succesiv explicațiile ample, în trei limbi universale: engleză, franceză și germană. Pentru a înțelege măcar o frântură, l-am rugat până la urmă să vorbească în graiul părinților săi, căci oricât de slabi vom fi fost la italie-nește, tot pricepeam mai bine dintr'o limbă *reală*, de cât din cele trei creații proprii, de sigur pline de bunăvoință, dar înrudite foarte de departe cu engleza, franceza sau germana...

Catacombele sînt niște meandre de scobituri subterane,

în care se ascundeau creștinii, pentru a-și face nesupărați rugăciunile și unde erau înmormintiți după legea lor rituală, prigonită de organele statului. Adăposturi oribile de cîrțiță, în care te sufoci și te cutremuri, și care exprimă mai bine ca orice alta, profunzimea uitării de sine, izvorînd din puterea credinței.

Aplecînd neconținut capetele și subțindu-ne trupul pe cît posibil, pășim unul cîte unul, prin culoarele strîmte și cotite, prevăzute cu un soi de rafturi, unde lanterna tîlmaciului nostru, din cînd în cînd, ne arată cîte o tidvă măcinată, sau cîteva oscioare...

Intr'un loc, coridorul se mai lărgește și 'ntr'un fel de piațetă subterană: sînt două chilioare de piatră de curînd descoperite (fiindcă săpăturile sînt încă în curs), despre care dominicanul ne afirmă, arătîndu-ne și niște inscripții, că au servit drept locuințe apostolilor Petru și Pavel, în timpul șederii lor la Roma. Modul în care subliniază importanța neasemănată a acestei descoperiri recente, e foarte caracteristic pentru un fapt: că cu toată bogăția de relicvii impresionante și cu toată afirmarea autenticității lor, prezența apostolului Petru în Roma pentru a funda catolicismul, aparține istoricește controversii, dacă nu chiar îi aparține încă...

Dar aceste catacombe fac parte tot din Roma ruinelor, deși sînt dincoace de păgînism.

Roma pontificală, care nu coincide chiar cu primele începuturi ale creștinismului persecutat, nu prezintă o privești de ruine, ci, cu toată patina vremii, este vie și actuală, cu edificii folosite și azi.

Prin Roma papală, nu înțeleg de sigur actualul stat al Vaticanului, alcătuit dintr'o biserică, un palat — plin de comori de altfel — și niște grădini fără renume. Nu înțeleg deci teritoriul, — enclavă care în urma recentului acord cu Mussolini, formează un stat aparte subt suveranitatea Papei. Ci înțeleg toată Roma construită înainte de 1870, — data cînd Statul italian modern și-a alipit-o cu forța și cu toate protestările Papii, făcînd dintr'însa Capitala Regatului.

Ca expresie supremă a catolicismului, Roma papală numără sumedenie de vechi biserici, spațioase și monumentale. Ca expresie a vechii aristocrații cu blazoane strălucitoare, mai cuprinde vaste palate patriciene, în genere puțin arătoase în afară, dar luxuriante înăuntru, ca acele ființe simple la exterior dar cu mînunate frumuseți în suflet, preferabile în orice caz aceloră care la spatele unor aparențe ademenitoare ascund o complectă deșărtăciune.

În sfîrșit ca expresie a Evului mediu și a veacurilor imediat următoare, Roma pontificală își scurge mișcarea printr'o rețea de ulicioare strîmte, tăiate odinioară pentru deplasarea domoală a pietonilor și cel mult pentru fuga izolată a

călăreților, — dar astăzi sînt străfulgerate de automobile în viteză, așa că trebuie să te lipești de ziduri cînd te întimpli pe acolo, dacă ții să ai bi sfirșitul mai tîrziu.

Însă tot subt oblăduirea papilor s'au deschis în Roma și multe piețe unde tronează vaste grupuri sculptate, cu destinație de fîntini, care își cîntă prin zeci de guri deschise, dorul nepotolit al apei tumultoase, ce se revarsă într'una, mereu...

Dar neapărat că ceiace dă nota fundamentală a Romei papale, — celelalte caractere fiind un fel de *armonice*, — sînt bisericile, enormele biserici, la care însă aștepți zadarnic stilul gotic al catolicismului fiindcă arhitectura aicea este greco-romană. Aceleași șiruri artistice de colonade ca la templele păgîne, aceiași lipsă de lîinii frînte, de lîinii care ar vrea să reprezînte în clădirile gotice, tortura și frămîntarea intimă a sufletului. Aci dimpotrivă, planuri geometrice de pace senină, numai că dimensiunile acestor biserici din Roma sînt incomensurabil mai vaste decît ale acelor bijuterii arhitectonice, care erau vechile temple ale păgînismului politeist.

Pentru un Dumnezeu infinit și unic trebuia firește să se lărgească încăperea de rugăciune! De fapt în bisericile catolice nu există o singură încăpere, cum ai putea să spui în genere la acele ortodoxe, dacă faci abstracție de despărțitura altarului, unde publicul nu pătrunde.

Bisericile catolice au numeroase compartimente, formează un apartament întreg de încăperi, cele mai multe cu altare laterale, împrăștiate ca puii în jurul altarului central.

Slujba religioasă nu angajează pe toată lumea din cuprînsul bisericii, — măcar la tăcere, dacă nu la o participare mai adîncă. Căci slujba e totdeauna disparentă în vastele dimensiuni ale clădirii, iar de cele mai multe ori nici nu se face în mijlocul bisericii, ci în careul vreunui altar lăturalnic. Așa că, în timp ce într'un ungher se oficiază, convoiuri întregi de vizitatori cutreeră biserica în libertate, și ascultă recităriile ciceronilor, care nici măcar nu-și pun glasului surdină. Și dacă ar fi să inventariezi cărticelele cartonate pe care lumea intrată înăuntru le ține în mîină, nu știi dacă a zecea parte ar fi cărți de rugăciune, — restul „baedekere” de orientare printre podoabele artistice ale bisericii.

Și sînt pline de opere de artă aceste grandioase biserici romane! Parcă sînt mai mult muzee decît locuri de rugăciune. Această profuzie de artă plastică este, mai înainte de orice, expresia geniului italian, dar după aceasta și mărturia unui calcul foarte bine făcut. Căci spiritualitatea papală, cuprinde foarte multă practicitate, — ca moștenitoare directă a spiritului practic al vechilor Romani. Și este netăgăduit, — ceiace s'a prevăzut de altfel cu precizie, — că emoțiile ar-

tistice cauzate de arta bisericească, se integrează toate în emoția religioasă, crescînd-o în puteri.

Artificiile de intensificare a credinței nu s'au mărginit de altfel la capodopere de sculptură, la picturi geniale, la muzică divină. Pentru vulg, se mai folosesc și alte mijloace, printre care etalarea relicviilor sfinte, adevărate sau presupuse.

În biserica San Giovanni Laterano, aproape tot așa de măreață ca Sfîntul Petru, se află încorporată „Șcara Sfîntă”, constituită din treptele pretins autentice pe care a pășit cîndva Mintuitorul pentru ca să compară în fața lui Pilat din Pont. Mulțimea credincioasă e cuprinsă de fiori de taină, urcînd această scară, care nu este îngăduit nimănui s'o sue, decît tîrîndu-se pe genunchi. Altă biserică — aceea care conține și pe „Moise”, geniala marmură a lui Michel Angelo — păstrează lanțurile pe care le-a purtat Apostolul Petru, mai înainte de răstignirea lui pe cruce. Dar unde procedeul se desvăluie cu totul, e la Biserica „Quo Vadis”, construită pe locul unde apariția lui Christ, înălțat de mulți ani în ceruri, a tăiat calea apostolului Petru, care fugea din Roma de teama prigonirii. În această biserică ți se arată două cuburi de piatră, pe care s'au adîncit amprentele picioarelor lui Christ, în momentul cînd a stat în drumul lui Petru și l-a făcut să se întoarne îndărăt.

În aceiași biserică se vînd și cărți postale ilustrate, cu o reconstituire a scenei legendare. Dar aci Christos se coboară din înălțimile văzduhului și nici nu atinge pămîntul cu picioarele. De unde amprente așa de profunde, pe pietrele șoselii? — ar putea să se întrebe cineva. Contrazicerea s'ar deslega firește, admișînd că autorul ilustrației și-a lăsat prea liberă fantezia și n'a ținut de fel socoteală de mărturia celor două pietre, care l-ar fi obligat să conceapă scena altfel. Ațita că un intelectual autohton mi-a explicat că, printre ruinele vechii Rome, s'au găsit zeci și sute de asemenea amprente, fiindcă ele serveau pe vremuri ca *indicatoare*, la răs-pîntii. Astăzi asemenea indicații se exprimă de preferință printr'o *mîna* care arată direcția, — atunci prin poziția celor două tălpi, scobite în două pietre ale drumului.

Și totuși, o pereche de tălpi întipărite în lespedea pavajului au fost scoase din grămada anonimă și investite cu o semnificație, care exaltează vulgul lipsit de critică și gata să întocmească armia și zidul fanaticilor religioși!

Un alt mijloc de uluire a credincioșilor este fastul și pompa fără pereche cu care se înconjură Papa de la Roma. Se înșală pe de-a'ntregul oricine și-ar imagina pe Papă, subt chipul unui păstor-părinte care s'ar apleca cu simplitate și cu zîmbetul duioșiei asupra turmei sale. Aparițiile lui sînt scurte și severe, înfățișînd mai mult asprimea stăpînului, de-

cît blîndeța păstorului. Nu este atîta Vicarul lui Christos, cît mai degrabă al lui Dumnezeu cel vechiu, care apărea ochilor înfricoșați, precedat de fulgere și bubuituri. Sau mai degrabă apare ca urmașul divinilor împărați romani, purtat în lectică și încadrat în alaiuri luxuriante, căci și intrarea în biserică a Papii, e vestită tot de trîmbițe, și acolo e escortat de soldați în zale, de convoiuri de curteni în costume perimate. Artificii suverane pentru păstrarea unui prestigiu strivitor!

Desigur că una din cauzele care au ajutat peste măsură la prestigiul Papalității a fost și situația de prizonier, pe care și-a constituit-o singur, de la 1870, cînd armatele regelui Italiei au ocupat Roma și au făcut-o capitala regatului. De-atuncea Papa s'a închis în Vatican și izolat cu totul de forfotul trecătorilor, invizibil aproape, a căpătat proporții mitologice și supraterestre. Desființat ca putere temporară, a crescut și mai tare în atotputernicia sa spirituală.

Anul trecut. — după un acord între actualul Papă și Mussolini, care îi lasă în deplină stăpînire Vaticanul și Biserica Sfîntul Petru, ca un Stat aparte, în cuprinderea Romei, — Papa a renunțat la ficțiunea prizonieratului, luîndu-și libertatea de a circula prin Roma. De aci o mare indispoziție în unele cercuri catolice, care preferau un Papă închis în turnul său de fildeș, strejuit de întemnițarea sa voită.

Vorbeam cu un foarte inteligent abate din Paris, în călătorie de vacanță la Roma.

— A fost o mare greșală, îmi spune dînsul. De-aci înainte Papa va fi un simplu mitropolit italian, și ca măsură de prudență, te asigur că de acum încolo nu se vor alege decît papi franceji sau germani. Căci numai așa se vor sustrage influenței Italiei, iar papa trebuie să rămîna de-asupra tuturor statelor, îngrijind de interesele religiei universale..

Trebuie să recunoaștem însă că actualul Papă, deși a semnat acordul, n'a abuzat cîtuși de puțin de posibilitatea de a eși din Vatican. E prea fin psiholog — ca orice om cu școală catolică și pătruns de interesele catolicismului — pentru a-și măcina prestigiul cu raite frecvente prin Roma. Retragerea sa între zidurile Vaticanului continuă neschimbat aproape, mai ales că asta îi dă puțința de-a rămînea de-asupra tuturor suveranilor, celui al Italiei în deosebi.

E caracteristic că îndată după iscălirea acordului, Suveranul Italiei a făcut — și asta era pentru întâia dată — o vizită Papei, la Vatican. Mulți se vor fi așteptat ca, la rîndul său, Supremul Pontifice să înapoeze vizita, mergînd la Quirinal. Totuși Papa a satisfăcut protocolul, trimițînd la reședința regală pe cardinalul Gaspari, secretarul său. Tot așa s'a comportat și față de alți suverani în trecere prin Roma, rămînînd stabilit de-acuma înainte că Papa nu se duce la nimeni, nu fiindcă-și interzisese, ca protestare politică, eșirea din Vati-

can, ci pentru că este cel mai mare, fiindcă se socoate stăpînul tuturor.

A fost o împrejurare, cînd toată lumea se aștepta să-l vadă eșind din incinta sa. A încetat din viață fratele său, care locuia în capitala Italiei. Ministrul nostru de pe lângă Sfîntul Scaun era așa de sigur că Papa se va duce la căpătiul fratelui neînsuflețit, că și-a însemnat în carnetul său de note, anticipînd asupra unui eveniment pe care îl socotea neîndoelnic : „Astăzi... Ianuar 1930, Papa Pius al XI-lea, a eșit în Roma pentru a doua oară”. (Prima și singura dată fusese, cînd s'a dus să officieze la basilica Sf. Ion din Lateran.)

...Și totuși a doua zi, ministrul nostru a trebuit să șteargă notița, pentru a se pune în armonie cu adevărul. Papa n'a vrut să-și întovărășească fratele la ultima locuință, nici măcar să-i dea cea din urmă binecuvîntare. Iși va fi zis de sigur că nu se poate coborî între oameni, simplu și fără pompă, ca un biet om care suferă... Ș'apoi n'a socotit faptul destul de calificat pentru a-i îndreptăți eșirea în Roma!

Și fiindcă a fost vorba de ministrul nostru, mai pot strecura un detaliu pe care îl dețin de la dînsul și care mărturisește aceiași iscusință psihologică în scopul de-a crea distanțe enorme și de a copleși. La recepția corpului diplomatic în Sala Tronului Papal, în locul scaunelor, stau perne înșirate pe podelele sălii, pe care miniștrii se așază în genunchi, discutînd cu Papa de acolo și chestii de administrație mărunță. Este drept că acei care nu sînt papistași, ci de altă confesiune, mai calcă consemnul, rămînînd respectuoși în picioare!

Avînd secole de tradiție la spate, organizînd cu o neșovăitoare și magistrală precizie comunitatea catolică, netolerînd cea mai mică abatere și așezînd aspirațiile supratereștre într'un sistem din care nu se schimbă nici un amănunt. — catolicismul este o forță considerabilă, și înțelegem pe Nietzsche care, deși adversar neîmpăcat al creștinismului, pe care îl socotește o religie a celor nevolnici, admiră totuși catolicismul, pentru tot ce reprezintă ca putere, ca dominație superbă, dură și neîndurătoare.

Oficialitatea catolică merge pînă acolo că refuză concursul unor concepții filosofice, care vin să ajute credința religioasă împotriva materialismului ateu. Operele lui Bergson bunăoară sînt puse la index, deși deschid orizonturi vaste pentru perspectivele credinței. Însă filosofia bergsoniană cuprinde unele teze care nu convin filosofiei creștine. Bergson consideră inteligența noastră — cu toate pretențiile ei — ca un instrument exclusiv de orientare practică, fără nici o chemare să cunoască adevărul, pe cînd filosofia catolică, așa cum a fixat-o Sfîntul Toma, deși socoate inteligența noastră slăbănoagă și limitată, o crede totuși capabilă, nu de

a ne desvălui toate misterele, dar de-a ne urca până în pragul credinței și al tronului dumnezeesc. Căci, în definitiv, așa după cum recunoscuse și Descartes, Dumnezeu nu poate să ne înșele, iar dacă am concepe inteligența după teoria lui Bergson, ea ar fi mai degrabă o operă demonică, decât o grație a divinității. Sînt ajutoare oricît de prețioase, dar a căror tovarășie compromit, așa că oficialitatea catolică preferă să osîndească opera bergsoniană, iar aceasta nu are un adversar mai redutabil de cît polemicile incisive ale neotomistului și catolicului Jacques Maritain.

Forța catolică în Roma este, desigur, mai aparentă ca ori unde. Abundența de sutane negre pe străzile acestei metropole, e tot așa de isbitoare ca acea a uniformelor militare, după decretarea mobilizării. Cardinali, abați, seminariști, forfotesc pe uliți în trupe compacte și, dacă ar fi și pe-acolo erezurile de la noi, nu și-ar ajunge o duzină de batiste, să-ți faci la fiecare nod lingă nod.

Imi amintesc de-o împrejurare în care stolul acesta de sutane m'a impresionat în deosebi. Mă dusesem să văd în piața „Campo de Fiori”, statua lui Giordano Bruno, filosoful-călugăr, care convertit de noile descoperiri ale științei, se abătuse dela dogmă și a fost osîndit de biserica a-tot-puternică să fie ars pe rug. Monumentul se ridică chiar pe locul unde, în injuriile mulțimii fanatizate, și-a împlinit teribila osîndă, în anul 1600. Statul italian laic, odată instalat în Roma și fiind în războiu cu Papa, a căutat să răzbuie pe martirul cugetării libere, înviindu-l în bronz.

Era într-o după amiază calmă, cu lumina zilei în scădere. Lume puțină în piață, însă împrejurul soclului statuei, se învîrteau cu ochii eșiți din orbite o ceată de seminariști, care nu semănau a cercetători curioși ai trecutului, ci mai degrabă cu un stol de corbi, atrași de mirosul sîngelui unei victime care expirase...

Și totuși filosoful, deși încremenit și fără suflare, era la adăpost, în ființarea lui eternă, de pliscurile lacome ale acelor care se roteau în juru-i, într'o turbare zadarnică și neputincioasă...

Monumentul lui Giordano Bruno, ridicat chiar în cetatea pe care Papii o stăpîniseră ca pe un bun ce nu putea să aparțină altora, este fără îndoială un semn al schimbării vremurilor. Dar totuși Roma și astăzi, în centrul ei cel vechiu, cu toate prefacerile politice, poartă pecetea catolicismului puternic și încă dominant. Aceasta nu exclude că însăși plebea romană, înzestrată cu un spirit satiric ascuțit, își îngăduie cîteodată înțepături epigramatice la adresa Sfinților și-a marilor figuri religioase.

Iată una care nu e lipsită de savoare. Drept în fața bisericii San Giovanni-Laterano, peste linia de tramvai, s'a așe-

zat de curînd statua Sfîntului Francisc d'Assisa, care ridică extaziat amîndouă brațele ca pentru o invocare, din mîncile lor de bronz. Monumentul e foarte sugestiv și artistic, — ceiace mărturiseam a doua zi, profesorului de arheologie, care mă călăuzise prin Roma antică și care nu-și simțea nici chemarea, nici tragerea de inimă să mă conducă prin cealaltă Romă.

— Ai observat, îmi spune dînsul, că Sfîntul întinde amîndouă mîinile în aer. Știi ce spune plebea romană că reprezintă acest monument? Sfîntul Francisc *oprind tramvaiul!*

Trebue să convin că de la această glumă amuzantă mi s'a vătămât pentru totdeauna emoția mea estetică!

Tranziția dela Roma pontificală, cătră acea modernă — fiind ambele vii, fără șanțuri despărțitoare și la același nivel al pămîntului — se poate face mai lesne și mai lin, decît dela insulele de ruine ale Romei imperiale. Dar parcă trecerea cea mai firească o formează colecțiile și comorile artistice, cele mai multe adunate din inițiativa și din vremea stăpînirii papale, însă bună parte din ele aparținînd astăzi statului modern italian.

Totuși, vizitînd muzeele, — bine înțeles afară de cele de tot nouă, — ai impresia că te afli încă, în orice caz ceva mai mult, în acea Romă căreia i-am zis pontificală... Mai ales că cel mai formidabil muzeu e, dintre toate, acela de la Vatican!

Roma gîlgie de opere de artă, deși parcă nu chiar atîta cît Florența, unde comorile se îngrămădesc pînă la abuz, revărsîndu-se din palatele neîncăpătoare pe ulițe și'n ogrăzi, și unde îți face impresiunea că, dacă din greșală ai aluneca într'un canal, ai să găsești în fund, dacă nu o pinacotecă întregă, cel puțin cîteva statui.

Dar și Roma e fantastic de bogată în minunății de artă plastică. În afară de muzeele oficiale, palatele patriciene particulare își deschid și ele publicului, la anumite ore, sălile lor de ceremonie, transformate în galerii de pînze și sculpturi. Fiecare din ele are cel puțin două-trei opere celebre, — și nu face să treci prin Roma, fără să cercetezi palatul Doria, sau Barberini, unde urmașii ilustrelor familii istorice păstrează cu sfințenie, chiar dacă nu mai pot să le sporească, colecțiile neprețuite pe care le-au moștenit.

De dimensiuni incomparabil mai mărețe, alături de aceste muzee particulare — care ar fi ceiace sînt barurile cochete pe lîngă vaste localuri de desfătări — tronează două muzee grandioase: Vaticanul, proprietatea Papei și Vila Borghese, astăzi proprietatea Statului Italian.

Abia am putut face o sumară cunoștință a Vaticanului, cutreerîndu-i sălile cu colecții, o 'ntreagă dimineață, pînă la

prînz. Nu știi pe ce să-ți așezi mai repede ochii și unde să te oprești mai mult: în Capela Sixtină, pictată de Michel Angelo, în lojele zugrăvite de Rafael, la șirurile nesfârșite de sculpturi antice, unde fiecare te reține, pe cînd alta alături te cheamă, și unde te apucă amețeaua perfecțiunii, biet muritor deprins în experiența zilnică, numai cu imperfecții, mediocritate și banalități. Transcendentul lui Platon, de care sufletul nostru nu se poate apropia decît prin reminiscență, aicea stă tangibil, concret, înaintea ochilor! Cum să nu simți că îți se frînge trupul, care nu e menit să vibreze fără pauze, de astfel de priveliști sublime?

Chiar sălile cu daruri trimise Papei de diferiți suverani ai Europei, și acestea te uimesc prin bogăția lor masivă, care fără să aibă, toate, trufia darurilor împăraților Rusiei, ar fi oricare o avere. Dar unde m'am putut mai mult desprinde din acest vîrtej al rivnei de-a vedea toate dintr'odată, a fost în bolta săliții care cuprinde o singură statuă: pe faimosul Laocoon, care a inspirat lui Lessing cunoscuta dizertație critică a limitelor dintre arte. Aci am rămas vreme îndelungă și m'am încredințat de valoarea operei, subliniată așa de temeinic de observările gînditorului german.

Un grup de nefericiți, înlănțuiți de un șarpe și care își exprimă teribila suferință printr'o crispație mută.

Ar fi fost o greșeală, spune Lessing, dacă autorul ar fi făcut victimele cu gura căscată, pentru că ai fi așteptat un răcnet pe care arta sculturii nu-l poate produce, în orice caz ai fi așteptat după cîteva momente să se închidă gurile, fiindcă țipătul e vremelnic, iar arta plastică nu e în stare să redea decît stările mai permanente.

Rotonda cu această creație minunată a geniului grec, m'a reținut atîta, că a pus capăt febrei de-a vedea tot Vaticanul într'o zi...

Vila Borghese, situată în mijlocul unui parc cu lacuri și cu imitații de temple antice, a aparținut tot unei familii patriciene care a vîndut-o acum cîteva ani, pe mai nimica, statului italian. Și acea, ca și la Vatican, cu toate că proporțiile sînt mai reduse, te întîmpină aceiași îmbulzeală de capodopere, din epoci însă mai apropiate.

Sînt însă patru piese din domeniul sculturii care domină tot ceiace se poate vedea acolo.

Una e divanul pe care stă într'un cot tolănită Paulina Borghese, de-o nespasă frumuseță de trăsături și forme, peste care se mai revarsă și cîteva raze din nimbul marelui său frate, Napoleon I-iu. E opera lui Canova, căruia gura lumii n'a lipsit să-i atribue și legături amoroase cu splendida principesă, care, altfel, n'ar fi putut primi să „pozeze“ aproape goală.

Apoi sînt cele trei sculpturi ale lui Bernini. Un David zvîrlind cu praştia, încordat de riscul unei încercări supreme, mult mai izbutit după a mea părere decît Davidul de la Florenţa al lui Michel Angelo, care are dimensiuni aşa de uriaşe că este mai mult Goliat de cît David.

Raptul Proserpinei de cătră Pluto, un grup superb în care zeul surizînd triumfător şi animalic de bucurii în perspectivă, îşi ţine zdravăn victima care se sbate în zadar.

În sfîrşit grupul: Apolo fugărind pe Dafne, care rezistînd dorinţelor zeului, acesta, minios, o pedepseşte, prefăcînd-o în plantă, — dar, după altă versiune mitologia, metamorfoza se săvîrşeşte din mila tatălui ei. Sculptura figurează începutul procesului de transformare, cînd din degetele picioarelor nefericitei ţîşnesc cele dintăi rădăcini vegetale, pe cînd degetele dela mină se prelungesc în crenguţe infrunzite. Pe faţa tinerei fete se zugrăveşte o desperare neînchipuită, căci nimic nu poate fi mai teribil decît să fii scoborît pe o treaptă organică inferioară, oricîte beatitudini şi oricîtă linişte ți s'ar făgădui. Dafne e cu gura larg deschisă, dar aci nimeni nu mai aşteaptă răcnetul care-ar fi fost normal la Laocoon, fiindcă poţi socoti că procesul de transformare în plantă, înaintase pînă acolo că vocea umană a dispărut...

Mă întorc prin vastul parc al vîlei şi poposesc puţin pe marginea unui lac circular, a cărui oglindă nemişcată o asigură liniştea desăvîrşită a unei amieze ideale. Deşi Ianuar, pomii cărora le cade frunza sînt disparenţi, faţă de acci împodobîţi cu verdele care creiază veselia grădinilor. În timp ce maşini elegante aleargă pe asfaltul drumurilor mai largi, eu scobor pe jos panta parcului, încrucîşîndu-mă rar cu pietoni, care, la ora asta, nu prea urcă spre muzeu.

Mergînd domol şi reflectînd la cele văzute, am ajuns pe podul — şi dînsul plantat ca o grădină — care leagă de puţină vreme parcul Borghese cu faimosul Pincio, grădina publică a Romei. Astăzi cele două parcuri sînt unite şi se trece nemijlocit dintr'unul în altul.

Nici la Pincio, la ora aceasta, nu forfoteşte lumea, pe care o întilneşti la Apusul Soarelui. Alecele sînt mai mult deşerte şi în bătaia galbenă a luminii se înşiră singuratece capetele busturilor aliniate, — cetăţeni merituoşi ai Italici şi mai ales ai Romei, pe care posteritatea a crezut că nu trebuie să-i uite şi să-i amîntească. Puţine nume celebre, e vorba de modeste reputaţii locale, dar care au dat prilej recunoştinţei publice să arate tuturor că ţara are marmură destulă şi nu e nevoie numaidecît de geniu, ci ajunge să-ţi faci cum trebuie datoria.

Pe cînd grăbeam să cobor în inima oraşului, pe care l-am mai îmbrăţişat încă odată de pe terasa înaltă a grădinii, în

revărsarea lui de palate, din care răsare, dincolo de Tibru, cupola scîntectoare a Sfîntului Petru, o arie vioaie și metalică, fișni din tromba unui aparat de radio, — așezat la un bufet, între copaci.

Mi-am încetinit iarăși pasul, dar acuma, fără controversă eram în plină Romă *modernă*....

III

Roma nouă e neapărat mai puțin interesantă decît celelalte, despre care am vorbit. Știu că Italienii au început să se enerveze de această veșnică preferință a călătorilor pentru ruine antice și pentru arta Renașterii, trecîndu-se cu vederea ceiace s'a adăogot — spun dînșii — pe toate tărîmurile, în ultimele decenii, în Italia întregă.

Și totuși protestul acesta ar fi rămas probabil fără nici un ecou, dacă n'ar fi apărut în anii din urmă formidabila voîntă și considerabila putere creatoare a omului care conduce astăzi Italia: Benito Mussolini.

Astăzi se poate efectiv vorbi despre Roma nouă, ca despre o realitate impresionantă, ca de-o mărturie elocventă de ce poate să înfăptuiască geniul unui om hotărît. Eu vedeam acum Roma întăia dată, dar persoane care o mai văzuseră ș'acum 5—6 ani, îmi vorbeau aiuriși de schimbările pe care le constatau acvea. Cartiere întregi răsărite ca din pămînt, oameni care până mai eri se știau la marginea orașului și care astăzi trebuie să meargă vreme îndelungată ca să ajungă la cîmpie, — o activitate miraculoasă, ca în basmele unde Făt-frumos arunca peria Sfintei Vineri, pentru ca îndată să răsară cetăți de piatră sau păduri de argint.

Astăzi, cînd străbați toate acele cartiere nouă și spațioase, cu moderne clădiri monumentale, care te asigură toată lumea că acum cîțiva ani erau încă în mintea arhitecților, dacă ar fi fost și acolo, — poți să-ți dai sama ce departe este Roma nouă, de acel teribil fiasco al primelor încercări de-a o extinde care și-au căpătat o viguroasă zugrăvire în scrierea „Rome“ a lui Emile Zola, documentat minuțios la fața locului, după obiceiurile școalei naturaliste, acum 35—40 de ani.

Dar ce să mai deduc din cele ce-mi spun alții despre realizările lui Mussolini, cînd am văzut eu însumi lucruri ce nu-ți venea să le crezi?

Am sosit de Crăciun în Roma, unde am aflat că peste cîteva zile vor începe marile serbări ale nunții principelui moștenitor Umberto cu fiica regelui Belgiei. M'am bucurat de această coincidență pe care nu o știusem și nu o căutasem cîtuși de puțin.

În sara zilei de sosire, atașatul nostru comercial, un vechiu coleg de școală, îmi propuse să facem o plimbare, până

la Capitol. Eșim de la otel pe ulicioare asasin de înguste, intrăm în Corso Umberto, artera rectilinie care taie Roma prin mijlocul ei, cotim către piața Venetia, vastă și scînteetoare de lumini, și apucăm oblic spre Capitoliu, căci această înălțime istorică, nu cade chiar pe axa pieței, ceiace ar fi constituit un fundal de decor cum n'ar putea să se găsească multe.

După ce ne înfundăm printre înalte edificii sumbre, ni se luminează deodată privirea de o pantă de trepte care sue până la statuete simetrice a doi atleți, puși în locul stîlpilor de poartă. Acolo e la Capitol, o piațetă închisă de trei palate, unul în fund și două pe laturi, parc'ar sta gata să se împreune.

— Ce păcat, spusei prietenului meu, vechiu cunoscător al Romei, că acest Capitoliu nu are perspectivă!

— Va avea în cîteva zile.

— Cum, dar ce faci cu matahalele astea de case, care îi stau în cale?

— E ordin să se dărîme până în prima zi a nunții.

— Dar nu e decît o săptămînă.

— Ce-are-aface! Mussolini a poruncit și o să se execute. De altfel uită-te!... și-mi arată cu degetul unele pregătiri...

Urcăm treptele largi ale pantei și curînd ajungem sus. În mijlocul piațetei, călare pe un cal pîntecos, e bronzul lui Marcu-Aureliu, imperatorul-filosof, — și ca om de specialitate mă bucur că măcar odinioară, filosofii practicau sportul călăriei, cel puțin atuncea cînd aveau și alte obligațiuni...

Privind cele trei palate despărțite, îmi exprim părerea că, reunite laolaltă, ar fi alcătuit un palat monumental.

— Dar nu vezi schelele? îmi spuse prietenul meu.

— Ba da!

— Se face!

— Tot până într'o săptămînă?

— Desigur. Mussolini a pus în programul serbărilor o recepție feerică la Capitoliu și îi trebuie un singur palat, ca să-l străbată cortegiul nunții, de la un capăt la altul, prin fața frontului de invitați.

— Dar bine omule, cînd o să zidească?

— Aicea nu trebuie mult. Veji vedea!

Și așa a și fost. Până în ajunul serbărilor junctiunea celor trei corpuri de clădire străveche era gata, așa de bine făcută și cu aceeași patină, c'ai fi jurat că la fel fusese de cînd lumea.

Cît despre palatul destinat dărîmării, la o săptămînă după ce-l văzusem în picioare, încetase să mai fie altceva decît o amintire...

Și'n cîte alte colțuri ale Romei, n'au izvorît colonne desgropate și nu s'au făcut restaurări reușite, nu s'au împlinit artistic lipsuri de armonie și de unitate!

Și-acestea toate cu o viteză care te face să te gîndești la biblie, unde de asemeni se vorbește despre o creație în șase zile!

Mîna lui Mussolini se mai simte și'n alte direcții.

Există pretutindeni o rînduială, o disciplină, o sîrguință metodică ce de multă vreme nu se mai văzuse, căci Italianii, așa de bine înzestrați sub alte raporturi, nu erau tocmai în frunte ca ordine și sistemă.

E neînchipuit ce poate face energia unui om cu adevărat mare și care știe să stăpînească. Ce ritm de viață proaspătă, ce schimbări de poveste!

Dacă putem vorbi de-o Romă nouă, care să fie altceva decît o icoană ștearsă alături de celelalte două Rome glorioase, — aceasta pe trei sferturi grație lui Mussolini.

Că și așa Roma modernă rămîne mai puțin interesantă decît celelalte cu istorie de veacuri, aceasta am spus-o de-a capul, dar lucrul e o fatalitate pe care nimeni n'ar fi putut-o birui.

Negreșit că, în conformitate cu obiceiul pămîntului și cu structura sufletească a poporului — în care nu înțeleg numai pe omniprezentul gură cască — Mussolini folosește și dînsul mijloace și efecte teatrale pentru a impune și impresiona. Din punctul acesta de vedere, el continuă sistema papilor, adaptînd-o firește la condițiile moderne, deci cu mai puțină invocare de mistere și fără trimiteri la transcendent.

Gesturile lui Mussolini sînt și ele cu calcul regisate și veșnic cu grija ca marele său prestigiu, chiar dacă nu mai crește, în orice caz să nu fie în situație de a scădea.

O serie de fapte caracteristice — unele întîmplate chiar în timpul aflării mele în Roma — vor ilustra aceasta.

Am vorbit și mai înainte de împăcarea Papei cu Statul Italian și de un acord care pune capăt unui divorț politic și unei tensiuni morale, care durase 70 de ani. Acordul acesta este în bună parte opera dibăciei lui Mussolini, și în urma parafării textului, Regele Italiei a mers solemn în vizită la Papă, așa precum am amintit.

Lumea se aștepta ca și Mussolini să se înfățișeze la Vatican, dar pînă astăzi n'a vrut să calce niciodată. Probabil că nu poate suferi condiții de inegalitate, și dînsul nu poate face vizite cuiva care nu le întoarce! Asta s'o facă Suveranul Italiei, al cărui prestigiu personal e mai obișnuit cu scăderile, — dar dînsul, Mussolini, ce impresie ar face în lume?

Să trec la alte scene, petrecute în timpul nunții princiare.

Este drept că Mussolini a înțeles să dea solemnităților un fast neînchipuit. Roma a fost în cele 5—6 zile ale serbărilor gazda neîncăpătoare a Italiei, care-și trimisese din toate ținuturile numeroase delegații selecționate, în costumele pito-

rești ale regiunilor și cu misiunea de-a reda prin atitudini și infățișare, cîte ceva din obiceiurile specifice ale locului. A fost un alaiu nesfîrșit și amețitor, de veșminte colorate, de cîntece și danțuri populare. D'apoi noaptea, ce desfriu de iluminății feerice! Mărturisesc că erau momente cînd arta aceasta a iluminării, mi se părea că se ridică la înălțimea aceluiași geniu creator, care a dat pictura și sculptura Renașterii. Jocuri de lumină și grupări de becuri electrice, întocmite cu un gust și cu o fantezie, care le însuflau caracterul și vraja unor capodopere!

Fără îndoială subt anume raporturi geniul italian e neîntrecut!

Cu toate că Mussolini a dat acestei nunți princiare porții de basm — era în jurul perechii, o legiune întregă de regi și de principii de singe veniți din mai multe țări și plaiuri — dar, dîndu-și samă, că cu prilejul festivităților acestora primul plan era rezervat nu lui, ci, cu necesitate, *altora*, Mussolini a preferat aproape să nu apară, deși era primul ministru al țării în sărbătoare.

Dar ce-ar fi zis lumea, văzîndu-l mai la coadă, căci n'ar fi putut să ia firește nici locul mirilor, nici pe acel al capetelor încoronate?!

Festivitățile s'au deschis cu primirea la gară a miresei, care sosea întovărășită de părinții ei, Suveranul și regina Belgiei. Au eșit, întru întîmpinare, Regele Italiei cu Regina și cu Principele moștenitor. Peronul gării nu s'a bucurat însă și de prezența șefului guvernului, care și-a rezervat sarcina să primească pe iluștrii oaspeți, la reședința regală, ca o gazdă care nu ese înainte, ci așteaptă acasă.

La marea recepție dela Capitoliu, unde palatele prefăcute într'unul singur, cuprindeau furnicar de lume elegantă, și de unde n'a lipsit nici o față însemnată. Mussolini a fost absent.

A participat pare-se la alte numere ale programului, în special a trebuit să fie de față la celebrarea nunții în capela dela Quirinal, dar și aci — mi-au spus-o persoane care au fost acolo — a avut grija, ca fără să poată fi în frunte, să-și aranjeze un loc în cortegiu, așa ca să apară proeminent.

În alaiul care intra în biserică, traversînd săli cu lume invitată, mergeau în frunte regii și prinții în rînduri compacte, pe urmă un spațiu gol, Mussolini singur, și după alt loc liber, coloana corpului diplomatic, — așa că regii păreau avangarda, iar diplomații în uniforme, ariergarda dictatorului italian.

Vrînd să mă conving și mai tare, am azistat după încheierea ceremoniilor, la filmul nunții, care se desfășura la mai multe cinematografe de-odată. Era caleidoscopul complet al tuturor momentelor de samă, dar — ciudățenie! — Mussoli-

ni nu s'arătă absolut de fel. Poate o fi dat poruncă să-l tae și de-acolo unde a apărut!

Un lucru despre care am căutat să-mi fac o părere, sînt sentimentele publicului pentru această eroică personalitate. Am vorbit cu o serie de intelectuali și fără să pot spune că ancheta mea a fost întinsă, cred că n'a fost nici superficială. Am cules declarații foarte asemănătoare: admirație pentru omul care a adus țării sale atîta vază și prosperitate, dar tot odată într'un ungher al sufletului și o umbră de amărăciune care decurge din comprimarea libertății.

Intelectualii au fost întotdeauna foarte sensibili la libera exprimare a opiniilor, și aceasta nu există astăzi în Italia. Se știe că și Napoleon I-ii, — cu care Mussolini aduce întru cîțva și fizicește — își înstrăinase, chiar în vremea apogeului gloriei sale, simpatia intelectualilor francezi, din cauza despotismului care nu îngăduia păreri deosebite de ale sale.

În Italia ziarele nu pot să publice opinii displăcute dictatorului și cenzura funcționează în floare. De această cenzură m'am atins și eu în treacăt și fără voia mea.

Cu toate că venisem absolut fără nici o intenție de afișare, n'am putut evita contactul cu diverși publiciști, dintre care unul ar fi dorit să mă intervieweze.

În scopul acesta a legat o convorbire despre sentimentele Romîniei față de Italia fascistă. După mai multe considerațiuni admirative, n'am putut să nu spun nici o vorbă despre indispoziția țării noastre față de cochetăriile Italiei cu irendentismul maghiar.

— Dar d-voastră nu v'ați dat în brațele Sîrbilor, dușmanii noștri?... îmi răspunse italianul numaidecît.

— Alianța noastră cu Sîrbii, adăogai eu atuncea, nu este nici așa de sgomotoasă și nici nu sprijină intenții agresive, așa cum faceți cu Ungurii d-voastră.

— Poate că e așa, reluă interlocutorul meu după o pauză, dar, în orice caz, această declarație nu poate s'apară în gazetă. O tae sigur cenzura.

— Dar nu țin să apar cîtuși de puțin.

— Totuși ași voi să public ceva. Spuneți-mi o vorbă-două despre impresiile d-voastră asupra Romei, fie și asupra oprelor de artă...

— Din tot ce-am cercetat până astăzi a fost o sculptură care m'a impresionat cu deosebire. Se găsește în biserică Sfintu Petru și înfățișează scena memorabilă cînd Papa Leon, reprezentantul vechii civilizații, oprește cu crucea în mîna invazia lui Atila. Și am văzut în această sculptură, menirea eternă a Romei, adică misiunea ei din toate timpurile...

— Dar n'ați mai găsit altă operă de artă? reluă italianul cu vioiciune.

— Dacă asta mi-a plăcut cea mai tare....

— Regret, dar și această declarație ar tăia-o cenzura, căci sînt lucruri despre care nu se poate vorbi, nici chiar în parable.

Vorbeam de sentimentele intelectualilor italieni, firește ale acelor neînregimentați fascismului militant. Poate că în fond este o contradicție între faptul de-a admira un regim care a adus prosperitate Italiei, și a-l învinui pe de altă parte de comprimarea libertăților publice. Căci este posibil ca aceste două aspecte să nu fie fără legătură unul cu altul, și acel din urmă să fi fost una din condițiile celui dintăiu.

Dar lumea disociază totdeauna, ea vede binele și răul, plăcutul și neplăcutul și le valorifică pe fiecare în parte.

Și nu există tiranie, fie dînsa oricît de folositoare în multe privințe, care să nu închege în taina sufletelor visul mîngăetor al eliberării.

În privința aceasta am rămas c'o impresie, în sprijinul căreia nu pot aduce argumente sigure, fiindcă decurgea dintr'o simplă intuiție, care uneori nemerește adevărul, — nu însă întotdeauna.

Principele moștenitor Umberto a fost, cu prilejul căsătoriei sale, obiectul unor manifestații populare, sgomotoase și delirante. La un moment, pierdut în mulțimea care fremăta electrizată sub balconul Quirinalului, căutam să mă identific cu dînsa, să devin parte integrantă din sufletul ei. Și parcă deslușeam în simțirea acelor valuri clocotitoare ceva mai mult decît o dragoste banală pentru un principe tînăr, frumos și mîndru ca un brad. Era parcă un instinct și o speranță că acest principe va însemna într'o zi o *rezistență* față de dictatorul de astăzi, căruia deocamdată nu există forță să i se împotrivescă, — Regele mai puțin decît oricine.

Mai întotdeauna principii moștenitori, luînd succesiunea, au înlăturat pe colaboratorii înaintașului, mai ales cînd aceștia au fost puternici din cale afară. Mai întotdeauna au schimbat metodele și căile de guvernare.

Acest lucru se știe și repetarea lui se bănuiește, și-atunci în revărsarea bucuriei publice, la care am putut să fiu de față, se ascundea și un secret.

Așa să fi fost oare în realitate? *Forse che si, forse che no.*

I. Petrovici

Un sport nou

Să zicem că un șoarece roade noaptea scîndurile subț patul în care ești culcat. Nu-ți dai dela început sama de natura zgomotului: el e pe rînd, spre pildă, o casă care se dărimă în depărtare, larmă mare le cheflii care se întorc de la ziafet, o căruță care a cotit în strada noastră și, abia acum, devine în sfîrșit ceiace e în adevăr. Simți în timpul acestor metempsihoze acustice, cum mintea îți „oferă” cîte o nouă ipoteză explicativă mereu desmințită și înlocuită. Dar ceiace e mai interesant e că, de fiecare dată, zgomotul își schimbă nu numai cauza dar și direcția, natura intimă, nuanța, intensitatea chiar. Aceasta dovedește importanța factorului asociativ în percepție: auzim mai mult cu mintea decît cu urechea, auzim mai mult idei decît sunete.

Cam la fel variază o frază, o melodie, un vers cînd le atribuim în minte unui alt autor, unei alte epoce, etc. De fiecare dată li se schimbă coloritul, intenția estetică, sensul oarecum și chiar valoarea. Astfel, ideile acestea, tot ce știm despre vers, melodie, etc., sînt inconștiente dar active; ele determină, asemenea unor sunete armonice, timbrul estetic.

Îți dai clar sama de acest lucru cînd te trezești cu un vers sau cu o melodie în gînd fără să-ți amintești autorul. În cazul acesta, de altfel, se mai întîmplă adesea încă ceva: nu-ți permiți să-ți placă sau să nu-ți placă versul sau melodia, de frică să nu contrazici sistemul estetic la care ai aderat o dată pentru totdeauna. Ce te faci dacă îți afirmi că nu-ți place, și te pomenești că melodia e de compozitorul dumitale preferat? Dar nu ne interesează aci scena aceasta de comedie interioară, oricît de amuzantă ar fi de altfel. Ne interesează faptul că te simți parcă dezorientat în fața versului sau a melodiei izolate. Îți dai sama că originea lor „face corp” cu ele, și că — dacă le-o amputezi — ele rămîn, pînă la un punct, „dincolo de frumos și urîl”.

Așa fiind, vă propun jocul următor: luați o frază literară sau un vers și încercați să-i „impuneți“ în minte un alt autor decât pe cel adevărat. Bine-înțeles, de cele mai multe ori versul va rezista, căci maniera autorului presupus va fi de obicei prea nepotrivită cu el. Trebuie să alegem împărecheri verosimile pentru ca jocul să reușească. Dar să presupunem că ați ales bine minciuna și ați reușit să vă păcăliți, dacă nu mintea, cel puțin sensibilitatea estetică. Acum observați și bucurați-vă de amuzantele schimbări de nuanțe pe care le suferă versul sau fraza.

*...Soleil, toi sans qui les choses
Ne seraient que ce qu'elles sont.*

E probabil că nu știți de cine sint aceste versuri. Cu atât mai bine, căci aceasta ne va ușura experiențele. Desigur, n'ați reuși să puneți versurile de mai sus în gura unui simbolist; încercați și vă veți convinge. Cel mult, ele s'ar împăca poate cu Albert Samain, cu pretențiile lui de eleganță demodată și de filozofie salonardă. Și această constatare ajunge ca să vezi îndată cele două versuri precedente și urmate de multe altele, toate „désenchantés“ și „surannés“. Iar versurile citate ele însele capătă o nuanță de voită învechire, parcă ar fi scrise pe galbenă imitație de pergament.

Acum faceți-l părinte adoptiv al acelorași versuri pe Sully Prudhomme; nimic mai ușor: ele i se potrivesc de minune. Imediat, sub ochii noștri interiori, versurile își schimbă tonusul afectiv. Ele capătă ceva banal, „prudhommeque“ (fără calambur), devin vulgar pesimiste (adică: „așa-i viața, nici n'ar merita s'o trăești“, etc.). Dacă vreți să întăriți nuanța aceasta de banalitate a versurilor faceți apel la Haraucourt și veți fi mulțumiți.

Pentru a dovedi acum că banalitatea poate îmbrăca nuanțe diverse, să dăm pe față pe adevăratul autor al versurilor. Este... Edmond Rostand. Intr'adevăr, acum simți în dosul versurilor zîmbetul satisfăcut de comis-voiajor, pe Mitică în ipostază de filozof — în fine pe Rostand. Iți dai sama cum versurile decad la nivelul unui calambur de proastă calitate. S'ar putea zice că cele două versuri de care ne ocupăm n'au avut gust: și-au ales drept autor adevărat tocmai pe acel care le stă mai prost. Căci, repetăm, schimbarea de autor schimbă nu numai timbrul estetic ci și valoarea. Recurgînd iarăși la o comparație cu fapte din lumea simțurilor, amintim că un miros apetisant poate deveni desguștor dacă îi schimbi, în minte, originea.

„Nous avons tous assez de courage pour supporter les maux d'autrui“. Cugetarea aceasta e de La Rochefoucauld și e în consecință cu totul pătrunsă de spiritul acestuia. Mu-

tați-o cu gîndul din opera lui La Rochefoucauld în a lui Anatole France — ceiace nu e greu. O primă schimbare pe care o suferă astfel cugetarea e că devine, am putea zice, mai „ironică”. Nu ne interesează definiția ironiei; fapt e că, în arta literară, ea corespunde unei nuanțe pe care o îmbracă unele idei, și această nuanță se intensifică mult, cînd transpui cugetarea citată în domeniul literar actual și, în special, în opera lui France. Dar atunci ne putem întreba dacă acea cugetare a avut la origine intenții cît de puțin ironice, adică măcar atît cît simțim în ea cînd o cetim fără să ne mistificăm schimbîndu-i autorul. Nu putem considera literatura veacurilor trecute decît cu ochi din veacul al XX-lea și, desigur, unul din elementele pe care acești ochi îi proiectează cu dela sine putere în trecut e un surplus de ironie. Se prea poate ca La Rochefoucauld să fi zis pur și simplu: „Nous avons tous assez de courage pour supporter les maux d'autrui”, fără nici un zîmbet, ci foarte „obiectiv”. După cum se vede, jocul nostru poate fi instructiv uneori.

Surplusului de ironie i se mai adaogă o intenție morală moștenită dela Voltaire. Prin fraza citată — dacă s'ar fi datorit lui — Anatole France ar fi mustrat omenirea că e așa cum e; într'un roman de France fraza ar fi avut o nuanță de părere de rău. La Rochefoucauld, dimpotrivă, se mulțamește să constate.

Dar, în afară de aceste schimbări formulabile, mai sînt altele pentru exprimarea cărora nu există cuvinte. Mai multă vervă, mai multă culoare, mai multă intenție literară? Toate acestea sînt doar aproximativ potrivite pentru a exprima schimbarea lăuntrică suferită de maximă.

Unele din primele poezii ale lui Mallarmé sînt în genul lui Baudelaire; cu deosebire poezia „Angoisse” seamănă parcă a parodie. Spre pildă:

*Je ne viens pas ce soir vaincre ton corps, ô bête,
En qui vont les péchés d'un peuple, ni creuser
Dans tes cheveux impurs une triste tempête
Sous l'incurable ennui que verse mon baiser.*

Nu e nimic mai ușor decît să muți cu gîndul strofa de mai sus din volumul lui Mallarmé în „Les fleurs du mal”. Dar cum se face că această mutare nu atinge întru nimic textura estetică intimă a versurilor? De-acî, din noua ambianță în care le cufundă noul cadru, versurile sună la fel esteticește. Cred că lucrul vine de-acolo că, dela început, simțul estetic atribuisse versurile lui Baudelaire. „Știi” că versurile sînt de Mallarmé, dar această „știință” rămîne exclusiv logică, intelectuală. Simțul estetic refuză cu încăpăținare să dea crezare minții; el își dă sama că strofa de mai sus e un

adaos din Baudelaire oarecum, străin de maniera lui Mallarmé. Astfel, atribuind-o lui Baudelaire, nu spui nimic nou simțului estetic; și de aceia el nu reacționează de loc. După cum se vede, jocul nostru ar putea da pe față înrudiri estetice între scriitori, înrudiri pe care, — poate, — nu le-ai fi observat altfel. Siliți în minte pe Valéry și pe Mallarmé să-și schimbe versuri între ei, și veți vedea ce puțin vor fi afectate de schimbare versurile.

Unele detalii literare decad nespuse de mult când le atribui oricui alt autor decât pe cel adevărat. „Ses cornes furent d'abondance“, zice Henri de Régnier despre un soț care a știut să atragă folos din nenorocirile lui conjugale. Din partea oricărui alt scriitor, calamburul acesta ar risca să sune vulgar, să devină miticism. Eleganța manierei lui Régnier înlătură orice impresie de vulgaritate și purifică jocul de cuvinte prin prestigiul ei.

Cui i-a plăcut. să se mai joace și altădată.

I. D. Gherea

Rugă 'n lumină

Doamne,

Mi-am potolit pământul și furtuna mea.
Puhoalele din munți le-am potolit.
Mi-am ghemuit făptura 'n răsărit,
Subt cerul larg și subt dogoarea Ta.

Am frînt genunchi de lup, și primăveri
În pasul meu sălbatec am oprit.
Iar trupul meu fierbinte-am răcorit
Cu 'nmugurirea-atîtor mîngăeri.

Am părăsit o clipă rugii grei
Și vîrf de plop în tremur, gîndul meu
L-atîrn tăcut o foartă 'n curcubeu
Cu primăvara luncilor de tei.

Și glezna Ta o simt și Ți-o sărut
Cu mintea mea prundiș pripit de soare
Aduc păduri și cîmpuri și izvoare
Spre chipul cel de mîină nefăcut.

Că dimineața rece care-o strîng
Pe pieptul meu de doină gîlgîind,
E, Doamne,-a Ta, din ea eu te desprind
Cînd Te privesc din margine de crîng...

D. Ciurezu

Jean Arthur Rimbaud

Cazul Rimbaud era o strictă problemă estetico-literară pentru cei din generația lui; astăzi locul său în conștiința contemporană e așa special, așa semnificativ încît, studiind această schimbare de atitudine, evidențiam însăși evoluția sufletească a omului modern.

După patruzeci de ani dela moartea lui fizică și șaiszeci de ani dela moartea lui artistică, Rimbaud de-abia începe să fie presimțit. Pentru toți criticii lui, brusca sa renunțare la poezie e un fapt inexplicabil și secundar în același timp. Nimeni nu-și da sama că tăcerea lui Rimbaud la optsprezece ani, în deplină măiestrie și splendoare a geniului, e chestiunea esențială; este nu numai firul Ariadnei în opera lui, dar ne ajută să luminăm cîteva din problemele capitale ale timpului nostru și în special cea mai actuală, raportul Artei cu Viața.

Înțelegerea noastră de acum nu diferă esențial de accia a conemporanilor săi. Valoarea și semnificația obiectului s'au schimbat; acum presimțim, ne este evident că experiența lui Rimbaud constă în încercarea tuturor valorilor considerate intangibile, și aceasta nu prin critică, prin raționament, ci prin supunerea lor la proba focului, proba geniului său incandescent.

Temperament cosmic deci, ne va lumina până la ce margine identitatea dintre om și natură poate fi împinsă. Mulți au încercat să fixeze limitele: literatură în definitiv. El ne oferă ceva mai prețios: tăcerea lui. Și pe lângă această tăcere, avem forța lui, simplitatea, geniul lui; elemente suficiente pentru a scoate o Etică, o Metafizică chiar.

Subt unitatea ei aparentă, lumea e clădită substanțial din contrarii; antagonismul e legea organică a vieții. Toți sîntem crucificați de Dualitate. Este tragicul existenței, dar în același timp și măreția ei. S'ar putea spune că importanța unei personalități stă tocmai în cantitatea de antagonism pe care o

rezolvă. Sufletul e un câmp de bătălie; cu cât postulatele adverse au fost mai aprige, mai puternice, mai egale în forță, cu atât semnificația luptei trece dela singular spre universal. La o personalitate puternică lupta e în ritm și simbolizează — ca picătura de apă oceanul — însăși pulsația naturii. Aplecându-ne urechea spre glasul ei, auzim bătînd inima pămîntului.

În toate timpurile, însă, omul a tîns spre unitate, spre împăcarea antagonismelor dintr'însul: simplu reflex de conservare devenit instinct prin atavism. Căutarea unei ipostaze conciliatoare e preocupăția cea mai ocultă dar și cea mai tenace a omenirii. Au căutat-o Indienii în Neantul universal, au căutat-o Grecii în tragedia lui Dionysos înlănțuit de Apollo, o căutăm noi, Creștinii celei de-a treia Evanghelii, în ipostaza Duhului Sfînt, după aceia a Tatălui și aceia a Fiului.

Dar ceiace constituie un rezultat, omul, din superficialitate și, într'o măsură, din instinct de conservare, l-a luat drept un element primordial: a confundat efectul cu cauza. Supus de veacuri educației exclusive a Intellectului, unitar prin definiție, i-a fost ușor să creadă că această unitate e la baza însăși a vieții și să lucreze în consecință; de aici extraordinara sărăcire a vieții moderne, anemiarea progresivă a personalității trecută prin laminorul Intellectului care i-a nivelat toate asperitățile, toate absurditățile, dar, în același timp, i-a zdrobit partea cea mai tainică, cea mai eternă din ea. De aceia e datoria noastră să facem o întoarcere îndărăt, să restabilim datele elementare ale conștiinței; deabia atunci să purcedem din nou spre unitate, avînd mereu înaintea ochilor că aceasta e numai un pod gingaș și ideal peste abis, un început de organizare a unei țări necunoscute și barbare și nicidecum un element primordial al vieții. Existența tragică în regnul Dualității e preferabilă Unității obținute prin castrarea personalității umane.

Echilibrul perfect al contrariilor, așa ca să nu se poată spune de unul că e mai reprezentativ decît celălalt, există numai în naturile excepționale. La ceilalți găsim totdeauna unul din elementele precumpănitoare. În cazul acesta postulatul contrar ne definește, ne conturează; o viață cîtuși de pușin profundă ne e imposibilă fără el. Pentru majoritatea oamenilor, acest aspect al antagonismului nu există. Altorle dă un fior delicios de necunoscut; imaterială aură care le învelește ființa foarte concretă, ei îl numesc „artă pentru artă”. Sint, înșfîrșit, alții la care ambele postulate antagoniste au aceeași densitate. Printre aceștia e și Rimbaud, la care lupta e simbol natural.

A fost țăran. În faptul acesta îi trebuie căutat secretul. Cu dorințele lui elementare, cu setea din moși strămoși de a pi-

păi, de a stringe realitatea, a vrut să capteze delirul lui dionisiac, să-i țină înaintea ochilor, să toarne în forma personalității lui fluidul acesta impalpabil. Era imposibil. Lupta era pierdută înainte de a fi începută. Tocmai pentru că instinctele lui țărănești erau cel puțin tot așa de violente ca și extraordinara lui putere de a-și realiza halucinațiile, tocmai de aceea a ajuns la renunțarea la poezie, el, poetul cel mai autentic.

Călduță și inofensivă la estel din debilitatea unuia din postulate, lupta antagonismelor de o egală violență scoate la iveală piatra prețioasă care este chinul unei generații și a unei epoci; de-asupra acestei gigantomahii se ridică, inefabilă fotosferă, demoniacul. Sînt artiști care au exploatat toată viața acest chin. Opera lui Nietzsche nu e decît un continuu strigăt; la Dostoevski contrariile sînt parte integrantă în creația lui poetică. Unul a căutat să le împace în Supraom, celălalt a crezut că le rezolvă cînd în Isus, cînd — violent — în panslavism, exaltînd mistic autocrația. Viața lui Dostoevski se zbate ca o limbă înebunită de busolă între acești doi poli. Și la Nietzsche, și la Dostoevski, încercarea de sinteză e caducă. Cauza e credința lor că postulatele contrarii se pot reduce printr'o doctrină. S'au redus așa de bine, că, golite și unul și altul de tremurul, de palpitarea lor, au devenit epave inerte. De aceea, la acești doi artiști, partea eternă e chiar strigătul lor de durere, foamea și setea după unitate. La Rimbaud, deosebire capitală, *încercarea de sinteză e tempeamentală*: rezolvirea luptei, literară în definitiv la ceilalți doi, e la el hotărît omenească; oricum am aprecia-o, ne aflăm în fața unei soluții tangibile. De aceea, la Rimbaud, rezultatul are o „portée” înfinit mai profundă. Nu spun că e singurul posibil, ci că această renunțare la artă care nedumerește pe toți criticii e un element extraordinar de prețios, de oarece e un fenomen de viață.

Aceasta pentru că ne aflăm în fața unei ființe absolut autentice. Ceiace spune e tot așa real ca și pămîntul, fierul, piatra. În această dramă nici urmă de complacere, de literatură; la 15 ani nu ai asemenea rafinamente; și dacă n'ar fi opera, vîrsta lui Rimbaud ar ajunge să mă convingă de sinceritatea sa, de nuditatea cazului său. Copil, își poartă geniul ca un mister.

Priviți figura aceea fragedă ca suprafața unui lac alpestru peste care ar sufla un vînt sudic; rea și dură în același timp; ochii interiori care, totuși, parcă se scurg înainte; de-a-supra fruntea, ca o cupolă de marmură. În totul, un amestec de forță, de fragilitate, de duritate, de cristalin, de absență și de înțelepciune, de diamant pe care nimic nu-l poate păta păstrînd, în apele și în focurile sale, misterul unei lumi în facere. Il simt mai strein de noi decît oricare altul. Poate pen-

trucă e un paradiziac care n'a săvârșit păcatul originar. Și totuși e copleșit de pătrundere; e simplitatea columbei și înțelepciunea șarpelui: încă ceva copilăresc. Trebuie o enormă doză de superficialitate, pentru a face o asemănare oricât de depărtată între teribila precocitate a copilului și știința adultului.

Uniți aceste calități cu forța lui pămîntească, cu elanul indestructibil care-l proiectează din glebă către stele, și vă veți da sama de ce calitatea poeziei lui e așa de prețioasă. Elementele acestea implacabil potrivnice, erau așa de puternice, încît deveneau aproape forțe naturale: de aici și violența antagonismului; rezolvirea lui, deci, avea o semnificație larg umană, capitală, decisivă pentru noi *ori care ar fi fost*. Nu a vorbit decît de lucruri simple: suflet, natură, Dumnezeu, — dar a știut să dea acestor prezențe accentul lor autentic; a știut să le exprime taina și nu le-a arătat ca simple concepte abstracte, separate unul de altul, ci amestecul lor intim, aruncîndu-le în marea feerie.

Strein lumii noastre latine, unde personalitatea trebuie să prezinte un tot omogen, primind impresiuni și reacționînd distinct de alte personalități, Rimbaud se leagă de tradițiunea Orientului. Iată ce scria în 1871 (*Lettre du voyant*): „Le poète se fait voyant, par un long, immense et raisonné dérèglement de tous les sens, toutes les forces d'amour, de souffrance et de folie; il cherche en lui même il épuise en lui tous les poisons pour n'en garder que la quintessence... Il arrive à l'Inconnu, et quand affolé il finirait par perdre l'Intelligence de ses visions, il les a vues”.

Nu e aceasta din cea mai pură vînă brahminică, o parafrazare a yogantei? Poetul e deplin conștient de ce are de făcut, asupra metodei necesare. Nu pot cita aici întreaga *Lettre du voyant* ca să arăt puterea de pătrundere, simțul critic, care la el egalează puterea de creațiune; e unul dintre cei doi sau trei mari poeți ai lumii la care să se găsească această tovrășie. Renunțarea lui la poezie e un act deplin conștient, cu atît mai important deci.

Ca să revenim la *Lettre du voyant*, Rimbaud arată că poezia trebuie să-și reia caracterul ei orfic, religios, așa cum l-au avut poezia pre-elenică și cea rituală a Orientului. Adonis, Astarte, Cybela, Dionysos, Orfeu, misterele eleusine sînt elemente pe care nu le găsim în Olimpul tradițional; totuși Goethe le-a găsit destul de importante ca să le consacre al doilea Faust.

Artă strict muzicală, poezia trebuie să exprime părțile nocturne din suflet. Subt denumirea vagă de subconștient, există, la însăși rădăcina personalității, o *terra ignota* acoperită cu vegetațiuni monstruoase, străbătute de curenți, de freamăte stranii. Toate armele rațiunii noastre se sfarmă

fragile în fața acestei imensități. Trebuie toată viața artificială, socială a omului pentru ca să nu simtă subț el, permanent, abisul. Ne apare în față, doar în anumite momente, absurd, fără nici un motiv. Atunci însă, avem intuiția sigură că ceea ce noi în mod obișnuit viață, este o firavă excrescență, o laborioasă și penibilă construcție. Tocmai această viață artificială vrea Rimbaud s'o distrugă „par un long, immense et raisonné dérèglement de tous les sens, de toutes les forces d'amour, de souffrance et de folie”. Prin aceasta vom reveni la prima ipostază, a Tatălui, înainte de a fi alungați din Paradis: măsură perfectă și reintegrată!

Fiindu-ne lămurită natura poeziei lui Rimbaud ar fi cea mai mare greșală să căutăm la fiecare pas o explicație logică a versului lui, cum s'a procedat de pildă cu Mallarmé. Însăși esența lui Rimbaud ne-ar scăpa. Mallarmé, subț o formă ermetică, ne spune lucruri foarte raționale, foarte obișnuite. Odată esoterismul lui înlăturat, nu avem în fața noastră preocupări, subiecte notabil mai nouă decît ale unui Victor Hugo. Demontarea mecanismului dă o mandarinică satisfacție de vanitate estetică. Fondul nu e decît normal, vai, prea normal!

Nimic asemănător la Rimbaud. Viziunile lui sînt chiar forțele haotice din noi și din natură. Scufundări în abis, scoaterea la suprafață a o mulțime de moștri, care la lumina obișnuită a zilei se strîng, șerpuesc, sticlesc. El însuși nu știe, după creațiune, ce a adus. „Il arrive à l'Inconnu, et quand affolé il finirait par perdre l'intelligence de ses visions, qu'importe, il les a vues”. Să-l imităm și să-i privim creația ca un concept existent *a priori*; să-i respect divina simplitate. Nu forma e esoterică, ci însuși fondul, substanța. De accia oricine îl poate trata de fumist, fără să ne fie posibil să explicăm semnificația viziunilor. Trebuie o anumită calitate sufletească, educație, o anumită simbioză. Ca și Dostoevski, Rimbaud stăpînește partea nocturnă a sufletului omenesc. Înțelegerea unuia înseamnă și înțelegerea celuilalt, cu greutatea în plus pentru poetul nostru, că tot ceea ce Dostoevski a exploatat într'o întreagă carieră literară, dealungul a douăzeci de mii de pagini, Rimbaud a durificat, condensat în cîteva sute de versuri.

Știu că a explica didactic poezia lui e încercare vană; totuși voi risca aceasta, pentru a arăta cetitorului procedeul lui de scufundare în plină feerie, marcarea caracterului misterios al unui mic detaliu, transformîndu-l în mit, cu lungi acorduri în întreaga simfonie.

Primele rinduri din *Après le déluge*:

*Aussitôt que l'idée du déluge se fût rassise,
Un lièvre s'arrêta dans les sainfoins et les clochettes
mouvantes,
Et dit sa prière à l'arc-en-ciel à travers la toile de l'arraignée.*

Solemnitatea momentului — epurele, mobilitatea, neliniștea, frica — se oprește deodată.

„Își făcu rugăciunea curcubeului prin pînza păiajenului”. Poate mai erau încă pe acea pînză boabe de ploae; infimul animal cu ochii lui mari, tandri, mirați, vedea din iarba lui în dosul aței de păiajen semnul împăcării lui Dumnezeu cu pămîntul.

Nu este repetare pe harpa coliană: Dumnezeire, Infinit, ci prinderea unui moment, a unei întâmplări, cît se poate de concretă, de obișnuită, străfulgerarea și incremenirea într'o atitudine eternă.

Același procedeu:

*Je suis le saint en prière sur la terrasse — comme les
bêtes paissent jusqu'à la mer de Palestine.*

Lilială puritate:

*Oisive jeunesse
À toute asservie
Par délicatesse
J'ai perdu ma vie.*

*Ah que le temps vienne
Où les coeurs s'éprennent.*

*Je me suis dit: laisse
Et qu'on ne te voie
Et sans la promesse
Des plus hautes joies
Que rien ne l'arrête
Auguste retraite.*

*O, mille veuvages
De la si pauvre âme
Qui n'a que l'image
De la Notre-Dame.*

*Est-ce que l'on prie
La Vierge Marie?*

Toată *Sagesse* a lui Verlaine derivă de-aici. De-atmînteri, fără soarele Rimbaud, această lună este inexplicabilă. Se cunoaște legătura lor intimă, terminată cu drama dela

Bruxelles în 1873, când Verlaine a tras un foc de revolver în Rimbaud.

„J'avais en effet, en toute sincérité d'esprit, pris l'engagement de le rendre à son état primitif de Fils du Soleil, — spune acesta de Verlaine (*Vagabonds*), — et nous errions nourris du vin des cavernes et du biscuit de la route, moi pressé de trouver le lien et la formule“.

Citez întreaga *Matinée d'ivresse*, ca una în care forța lui Rimbaud e mai vizibilă și tendințele lui mai clare:

„O mon Bien! O mon Beau! Fanfare atroce où je ne trébuche point! Chevalet féérique! Hourra pour l'oeuvre inouïe, et pour le corps merveilleux pour la première foi! Cela commença sous les rires des enfants, cela finira par eux. Ce poison va rester dans toutes nos veines même quand la fanfare tournant, nous serons rendus à l'ancienne inharmonie. O maintenant nous si dignes de ces tortures! Rassemblons fervemment cette promesse surhumaine faite à notre corps et à notre âme créée: cette promesse, cette démente! L'élégance, la science, la violence! On nous a promis d'enterrer dans l'ombre l'arbre du bien et du mal, de déporter les honnêtetés tyranniques, afin que nous ramenions notre très pur amour. Cela commença par quelque dégoût, et cela finit — ne pouvant nous saisir sur le champ de cette éternité — cela finit par une débandade de parfums.

Rire des enfants, discrétions des esclaves, austérité des vierges, horreur des objets et des figures d'ici, sacrés soyez-vous par le souvenir de cette veille. Cela commençait par toute la rustrerie, voici que cela finit par des anges de flamme et de glace.

Petite veille d'ivresse sainte! Quand ce ne serait que pour le masque dont tu nous a gratifiés. Nous t'affirmons méthode! Nous n'oublions pas que tu as glorifié hier chacun de nos âges. Nous avons foi au poison. Nous savons donner notre Vie toute entière tous les jours.

Voici le temps des Assassins!“

Propun ca motto al unei nouă estetici: l'élégance, la science, la violence!

Creator al unui limbaj orfic universal, Rimbaud totdeauna s'a crezut misionar. În nici un moment din scurta lui carieră literară, nu s'a considerat profesionist. Grăbit să găsească „locul și formula“, simțindu-se purtătorul noului Adevăr, voia să transforme lumea; o voia cu toată candoarea lui copilărească, cu toată tenacitatea țaranului pasionat de realitatea spră. Odată stăpînul unei viziuni răscum-părătoare, nu înțelegea să facă vre-un compromis. Nici un echivoc nu e posibil. Cu convingere, cu pasiune, a încercat să impună legile viziunii sale ca norme de viață. Cu logica im-

pecabilă a unui fanatic, a scos din arta lui concluziile practice adecuate „car la poésie ne rythmera plus l'action, elle sera en avant”. Nici un moment n'a făcut deosebire între viața reală și cea ideală; mai mult, acest lucru îi era incompreensibil; dacă i s'ar fi spus nu l-ar fi prins. La fiecare moment găsim în poezia lui cuvinte ca acestea: — je peux tout — j'ai seul la clef — je suis maître en visions — écoutez ! j'ai tous les talents. Iși oferă poezia — metoda, uzînd cînd de reclamă, cînd de convingere, de amenințări, de promisiuni, insinuant, tenace, neobosit, cuprins în totul de Idee. Insist încă o dată asupra originii țărănești a lui Rimbaud pentru a avea cheia exigențelor sale, și a terminării, unică în artă, a carierei sale artistice. Poeții dinaintea lui, prietenul său Verlaine eșeau dintr'o clasă mijlocie; arta pentru ei era, mărturisind-o sau nu, o carieră ca oricare alta. Dela sine făceau distincția netă între viața și meseria lor. Cîteodată se coborau în arenă: avem poezia retorică, moralizantă, filosofică. Victor Hugo e plin de bune intenții. E agreabil să cadentezi cu alexandriini mersul poporului rege dela întunec spre lumină, să fii un tribun versificator. Aplauzele îmbată — putem închide ochii asupra calității.

Dar ce să spunem de sălbatecul acesta care conștient, metodic, confundă categoriile ce dela Aristotel au adus ordinea și liniștea în omul nostru occidental? Confuziunea genurilor? Ce oroare! Și nici măcar nu ne oferă un sistem, o morală, o doctrină politică. În schimb ne propune dezorganizarea sistematică, anarhia raționată. Hotărît, cu oricîtă bunăvoință, e imposibil.

Bietul Rimbaud! Nimic mai edificator decît atitudinea tuturor criticilor față de el. Toți sînt uluiți. Cum se poate ca un poet așa de actual într'un vers să nu cunoască adevărurile acestea banale între oamenii bine crescuți. Se uită la el ca la un animal rar. Nu e comod de definit, nici de situat. Pentru esteticantul Gourmont este „un crapaud pustuleux”. Claudel îl crede un catolic fără să știe. Chiar șeful, marele maestru al literaturii franceze de astăzi, Gide, nu ne spune un cuvînt despre el. La acest om, la care lăsarea în voia oricărui influențe sau posibilități de reînoire e singura dogmă, tăcerea prea complectă, deci voită, asupra lui Rimbaud echivalează cu o mărturisire de neînțelegere *. Și dacă pare

* Cine a cetit cartea lui asupra lui Dosloevski, indirectă confesiune literară, își dă sama pentruce i-a rămas strein Rimbaud. În romancierul rus n'a văzut decît o tehnică literară și cazuri curioase de psihologie. Nici un moment nu i-a putut trece prin mînte importanța decisivă a mesianismului său. În general, n'a prins decît coaja. La Rimbaud, unde această coajă nu există, unde însăși esența lui se prezintă goală și neapărată, fără explicații și fără motivări, totul este de luat sau de lăsat în întregime; Gide nu a luat nimic.

surprinzător că-i fac o vină dintr'o neutralitate poate binevoitoare, e pentru că fiind șeful unei generații, tăcerea lui într'un caz așa de important pentru noi, ca al lui Rimbaud, constituie o lipsă dela datoria lui și semnul unei apropiate stergeri în sufletul generației noastre.

Acoperită câțiva ani de tinerețe, de optimismul lui, inevitabila ciocnire între poezie și viață trebuia să se întâmple. La un contemplativ, dezamăgirea ar fi luat accente armonioase, o nouă vină artistică s'ar fi deschis: poetul neînțeles. Priviți la Eminescu al nostru, la care pesimismul devine izvor de artă. Rimbaud nu putea; i-o interziceau strămoșii lui țărani, i-o interzicea pământul muncit cu dușmănie, i-o interzicea violența lui atavică de occidental de rasă, pentru care cuvântul fatalitate nu are sens. Soluția pasivă sub aspectul ei seducător, este așa facilă, așa echivocă: drog estetic. Atavic și prin educație, el era obișnuit cu metalul pur, autentic. Nu putea admite acest compromis — căci compromis este această căsătorie șchioapă a artei cu viața. Ceiace voia, voia cu pasiunea rudimentară, care nu admite ergotări și discuții, subtilități, scăpări. Înțelegea să atingă, să pipăie, să apuce materia visului său, cu pipăia pământul, piatra, banul.

De fapt antagonismele erau reduse, topite în flacăra geniului său; dar aceasta nu are vre-o semnificație normativă. Viața se organizează în jurul centrelor luminoase, și nu din substanța lor, pe bunul motiv că momentele, stările excepționale ale conștiinței, nu au importanță pragmatică; și ceiace voia Rimbaud era o etică. Misterul fără dogmă e steril, neavînd altă semnificație decît personală. Țăranul realist Rimbaud o știa bine.

Totuși, tiranizat de demonul lui, a sleit toate mijloacele, încercînd să dea o valoare practică acestei armonii supreme, obținută în momentele lui de extaz: viața excesivă „printr'o lungă, imensă și raționată dezarticulare a tuturor simțurilor”. După ani de încordare furioasă a tuturor instinctelor din el, mirajul era tot așa de departe.

O, orgia aceia frenetică, surdă, continuă! Vă puteți închipui ceva mai trist? Cel ce o face e un copil, care a rămas copil. În noroiu își păstrează fața pură, fruntea luminoasă de arhanghel; ceiace-l agită pe el nu e un vulgar vicu, ci o forță superioară a cărei unealtă patetică este...

Intr'o dimineață din 1873, la Chaleville, mama și sora lui îl văzură întrînd cu mîna bandajată, rătăcit. Se așeză pe un scaun și izbucni în blesteme și plîns. Cu vorbe înțetăiate povesti toată drama, cearta cu Verlaine, glonțul de revolver. Totul se prăbușise: idealul lui, speranțele lui, viața lui. Dar neîmblîzită isprăvi de scris *Une saison en enfer*,

cea mai teribilă spovedanie,— act de apărare și de acuzare,— din toată literatura. In acest cazan fierb, reduse la fuziune, strigăte furioase de nebunie, gemete de copil, injurii; o umilință excesivă, o mândrie drăcească și, deodată, sufluri de o imensă poezie:

„Jadis, si je me souviens bien, ma vie était un festin où s'ouvraient tous les coeurs, où tous les vins coulaient. Un soir, j'ai assis la Beauté sur mes genoux et je l'ai trouvée amère et je l'ai injuriée.“

„Je me suis armé contre la Justice... Pourquoi Christ ne m'aide-t-il pas en donnant à mon âme noblesse et liberté? Hélas ! L'évangile a passé. L'Évangile ! L'Évangile... J'attends Dieu avec gourmandise, je suis de race inférieure de toute éternité.“

„Ah, je suis tellement délaissé que j'offre à n'importe quelle divine image des élans vers la perfection. O mon abnégation, ô ma charité merveilleuse ! ici-bas pourtant ! De profundis Domine ! Suis-je bête !“

Merita el căderea aceasta?

„N'eus-je une fois une jeunesse héroïque, aimable, fabuleuse, à écrire sur des feuilles d'or, trop de chance ! Par quel crime, par quelle erreur ai-je mérité ma faiblesse actuelle ? Vous qui prétendez que des bêtes poussent des sanglots de chagrin, que des malades désespèrent, que des morts rêvent mal, tachez de raconter ma chute et mon sommeil. Mais je ne puis pas plus m'expliquer que les mendiants avec les continuels Pater et Ave Maria. Je ne sais plus parler.“

Du même désert, à la même nuit, toujours mes yeux las se réveillent à l'étoile d'argent, toujours sans que s'émeuvent les Rois de la vie, les trois Mages, le coeur, l'âme, l'esprit. Quand irons-nous par delà les grèves et les monts saluer la naissance du monde nouveau, la sagesse nouvelle, la fuite des tyrans et des démons, la fin de la superstition, adorer les premiers Noël sur la terre, le chant des cieux, la marche des peuples ? Esclaves, ne maudissons pas la vie ! Moi ! Moi qui me suis dit mage ou ange, dispensé de toute morale, je suis rendu au sol avec un devoir à chercher et la réalité rugueuse à êtreindre. Paysan !“

Placheta a fost imprimată la Bruxelles. In presă, în cercurile artistice o tăcere complectă. Atunci, „vesel chiar“ (Isabelle Rimbaud) distruse toată ediția. N'au mai rămas decât vre-o cinci exemplare trimise la prieteni.

Un slab ar fi acuzat lumea, el acuză arta; nici n'o acuză: o ignoră. Timp de douăzeci de ani, o singură aluzie, o singură vorbă nu i-a mai scăpat despre ceiace fusese preocupările lui. Când era întrebat, răspundea invariabil: absurd,

ridicol, dezgustător. Odată a spus numai surorii lui: „nu mai puteam continua, așa fi devenit nebun, ...era rău“.

În fond rămăsese același; aceiași frenezie de viață, aceeași voință de putere. După rătăcirii fără sfârșit în Germania, Italia, Olanda, Belgia, în Spania înrolat în armata revoluționară carlistă, în toată Anglia, la lava în legiunea străină olandeză, dezertor întorcându-se din nou în Franța, în Cipru, Alexandria, se oprește în sfârșit la Aden, unul din locurile cele mai teribile de pe pământ „uscat, gol, 45° în cameră“; acolo se apucă de comerț cu centrul african; transporta, în caravane de luni întregi prin mlaștinele și căldurile ecuatoriale, arme, mărunțișuri, pacotilă europeană; se întorcea cu fildeș, cu praf de aur. Tot ce cîștiga purta pe el.

Atins de o infecție la picior, e debarcat la Marsilia unde e amputat. Moare curînd, avînd alături pe sora lui, Isabela, la 16 Noembrie 1891, în vîrstă de 37 ani.

Cercetarea tuturor valorilor umane, inclusiv arta, pe piatra de încercare a vieții, ridicată la potențialul ei cel mai intens, iată ce ne învață Rimbaud antagonistul. Experiența acestui om, cu o voință de putere, cu o individualitate cosmică, mitică aproape, e mai convingătoare decît orice demonstrație: arta, religia estetică singură, nu poate niciodată ajunge unei personalități profunde.

Iși datorește căderea nepotrivirii, incompatibilității, dintre temperamentul lui pozitiv, constructiv, și arta lui, miraj impalpabil. Personalitate de un dinamism frenetic, țaran smuls, desrădăcinat din ogorul lui, avea o uriașă disponibilitate de forțe care s'a agățat de artă ca de primul pivot solid pe care l-a întîlnit. E nenorocirea societății noastre democratice, distrugătoare de cadre; trebuie să găsim discipline nouă pentru a evita o repetare a experienței Rimbaud, pentru a o face să devină fecundă și creatoare.

Dar ce școală admirabilă! Foc purificator în care arde tot ce e inutil, tot ce nu poate rezista; prejudecățile, mucauava artistică, ticurile literare. Ceiace rămîne însă, putem fi siguri că e din substanță eternă. Distruge vegetațiile parazitare ale sufletului, destupă orificile infundate, face să înnească izvoare nouă. Tot ce e vremelnic și artificial e ars. Rămîne numai partea veșnică, paradisiacă. Sufletul ne e nou și tînăr: așteaptă Însămîntătorul care va veni.

Vasile Lovinescu

Note pe marginea cărților

Poetica lui Valéry*

Théophile Gautier voia să potrivească poezia după artele plastice. Adică el anunțase categoric intenția și metoda; culoare și relief în poezie arătase de mai nainte Victor Hugo, cum nimeni nu făcuse până atunci.

Wagner a vrut să impună muzicii puterile vorbirii. Verlaine și Mallarmé s'au silit să facă poezia muzică. Plastica impresionistă a încercat, cu violență, să arate mișcare. De o sută de ani artele umblă unele după altele. Și în adevăr, când artele sînt mîinate să se transforme, ce alta ar putea ele face?... Anticii știuse și ei să asemene unele stiluri oratorice cu stiluri ale sculpturii. Însă ei nu au ajuns să trăiască atît de conscient ca modernii, revoluțiile artistice; la ei, prefacerile s'au întîmplat mai mult fără voință știută. Doar unii poeți alexandrinii au manifestat sporadic opoziție față cu vechile canoane ale poeziei. Pentru noi, critica și îndreptarea artelor unele prin altele sînt de mult lucru banal.

Paul Valéry zice prudent: „les routes de Musique et de Poésie se croisent — le poème, hésitation prolongée entre le son et le sens“. Incrucișare și ezitare, deci: „la puissance des vers tient à une harmonie indéfinissable entre ce qu'ils disent et ce qu'ils sont“. *Indéfinissable*, insistă Valéry, face parte din definiție. De aceea: „un poème est ce qui ne se peut résumer. On ne résume pas une mélodie“.

Intențiile lui Mallarmé sînt acum teoretizate perfect. Este o greșală modernă părerea că teoriile artiștilor sînt fără valoare. E altă greșală, veche, că teoriile în artă pot fi universal valabile. Sînt desigur bune teoriile; dar numai pentru unul.

---

* Comentar la cîteva pagini din *Rhumbs* par Paul Valéry. Paris, 1929. Pour la Société des médecins bibliophiles. (Exemplare, astăzi foarte rare, se pot procura prin Librăria „Hasefer“.)

„Den Weg gibt es nämlich nicht”, zisese Nietzsche — adică, un drum pentru toți. Și filosoful tragic vorbea de morală. Atunci: cu atât mai mult..., va zice bunul simț. Inșă omul modern nu zice: cu atât mai mult; lui îi place să afirme că e tot una, în artă și în morală.

Omul modern are o idee de sine însuși care nu mai e o idee determinată; el nu mai poate trăi fără o „multiplicitate contradictorie de vederi”; nu mai poate fi omul unui singur punct de vedere. Și apoi ideile fundamentale nu mai apar astăzi ca esențe, deci nu mai pot fi instrumente. Totuși, de dragul tehnice, Valéry vorbește de clasicism ca de un model. Omul vechiu, dogmatic, se întrevede: dogmatismul va rămînea inevitabil cîtă vreme omul nu se va vindeca de „l'étrange folie de communiquer”. Aceasta este o concluzie pe care Valéry nu o rostește, dar o impune. Omul clasic era doar, prin excelență, omul comunicării. Literatura secolului al XVIII-lea e totdeauna adaptată „à une compagnie. Elle n'est pas de l'homme seul”. Și Valéry pare să o stimeze pentru asta. Dar pe dînsul l-a pasionat ideia omului singur. Aici nu căutăm a descoperi contraziceri; e vorba numai de a arăta, într'un caz eminent, cum omul modern nu poate fi omul unei idei determinate și al unui singur punct de vedere. Nostalgia clasicistă e, în fond, pură durere, și nefecundă. Ideia omului singur, prin urmare ideia începuturilor ca atare și problema originalității sînt grijile necesare ale omului modern.

„In domeniile creației, care sînt și domeniile orgoliului, trebuința de a se distinge este nedespărțită de existența însăși. Scriitorul literar francez a stat totdeauna în exagerată legătură cu publicul său. De aceea revoltele lui au fost violente până la extravaganta. In societățile germanice, artistul a fost mai liber. Publicul, acolo, nu avea nici prea multă cultură literară, nici prea multă ambiție literară, pentru a se amesteca în literatură și a tiraniza pe artiști. Publicurile germanice oferă artistului respect orb sau indiferență naivă; ambele atitudini se egalizează în efectul practic: artistul e lăsat în pace. Poetul francez trebuia să fie amabil până la primejdioasă fadoare, ori să cază în mîndrie ofensatoare. Astfel, chiar un om ce se închină stăpînirii de sine ca Valéry, ajunge a vorbi cu patos de chinurile voinței de a fi altfel decît ceilalți. Ca toți cei ce și-au făcut armele în anii simbolismului, Valéry detestă ușurința și imprecizia. Ca orice fiu al vremii noastre, el e pătruns de demnitatea specializării. Pe Descartes îl prețuște pentru că „a deosebit domeniile”; lui Pascal îi dă vină gravă pentru că a îndemnat la confuzie. Cultul distingerii riguroase l-a pregătit pe Valéry să se îngrijoreze de soarta poeziei, într'o vreme cînd știința ajungea să aibă un

imperiu, pe care numai literați cu totul de pe dinafară, sau învechiți în ciudățenii, erau în stare să-l constate.

Valéry zice științei: *l'inhumaine*. „Elle a ruiné la bonne conscience du sens commun et du bon sens“. Tot astfel „inumană“ e și arta literară; și ea este o negatoare a simțului comun. Simțul comun e „literatura“, cea cu dispreț pecetluită încă din zilele lui Flaubert. Iar Valéry, vechiul simbolist, se întreabă: „Un homme d'intelligence profonde et impitoyable pourrait-il s'intéresser à la littérature? Où la placerait-il dans son esprit?“ Cașicum ar vrea anume să ne reînvie iritațiile celebre ale lui Flaubert, care numea pe „literați“ *farceurs à idées*, mallarmistul academic, lepădînd o clipă eleganta indulgență, zice din inimă: „Une idée charmante, touchante, profondément humaine (*comme disent les ânes*), vient parfois du besoin de lier deux strophes“... A vorbi, ca „literații“, de „psihologia persoanelor“, de „profunzime“, de „caractere adevărate“, de „analiză“, este a uita „condiția verbală“ a artei literare, e „superstiție“ și „confuzie“. „Je déteste la fausse profondeur et je n'aime pas trop la véritable. La profondeur littéraire est un effet comme un autre“.

Toate aceste mărturisiri pasionate sînt după legea lui Mallarmé. „Ce n'est pas avec des idées, c'est avec des mots qu'on fait les vers“, zicea cel ce scrisese *Coup de dés*. Iar noutatea lui era, în definitiv, o concluzie energică a unei întregi porniri istorice. „Tant pis pour le sens, si la phrase sonne mal!“ — striga Flaubert. Exclamația acestui artist pe care în tot felul l-au ironizat oamenii cu „idei“ se inserează normal în o lungă tradiție literară. Vechea patimă — greacă, latină și romanică — a vorbei frumoase ajungea acum să determine însăși natura artei în sine. În Mallarmé și Valéry se dogmatizează o vocație și o pasiune a omului de miază-zi. Cînd Augustin ne spune că, ascultînd pe Ambrosius, de multe ori uita înțelesul de dragul sonorității (*rerum incuriosus et contemptor astabam et delectabar suavitate sermonis*), el mărturisește păcatul care avea să fie virtute cardinală în poetica modernilor.

Pentru cine poezia este „încercarea de a reprezenta sau a restitui, prin vorbire articulată, ceiace obscur exprimă tipățul, lacrimile, desmierdările, oftatul“, — singura formulă posibilă rămîne: un poem este o melodie. Însă Valéry nu rămîne în radicalismul muzical al lui Mallarmé. Era în poziția acestuia o indecizie teoretică; și Valéry este iremediabil cuprins de spiritul științific. „Mallarmé nu avea cultură, nici tendințe științifice“, constată el, pentru a se minuna și mai mult de „întreprinderile“ aceluia poet, „comparabile științei numerelor“. Putem presupune că, fără să vrea—poate—el pomenește acea ignoranță a lui Mallarmé și pentru că îl urmărea grija unei insuficiente justificări a poeziei față cu muzica, în

atitudinea extremă a maistrului. „Nous étions nourris de musique, et nos têtes littéraires ne rêvaient que de tirer du langage presque les mêmes effets que les causes purement sonores produisaient sur nos êtres nerveux. Les uns, Wagner; les autres chérissaient Schumann. Je pourrais dire qu'ils les haïssaient”. *Nous* sînt Valéry și ceilalți simbolisți. Confuzia nervoasă arătată aci a fost de sigur fecundă, dar era confuzie.

E drept, Valéry pare a se opri, mai întâiu, la *indefinibilul* însuși al poeziei; o înscrie chiar în categoria ezitărilor. Rămîne, dar, poezia o combinare de domenii expresive, ca liedul și opera? Atunci poezia cade subț condamnarea unor foarte energici puriști din estetica de astăzi; fiindcă între muzicalitate și înțeles, chiar în cadrul vorbirii articulate, concurența este inevitabilă. Substanța poeziei e pătrunsă deci de un disparat perpetuu. Intr'un înțeles deosebit de al lui Valéry, dar cu nu mai puțină rațiune, poezia, prin însăși esența ei astfel fixată, nu poate fi pură. Pură ar fi atunci numai, și tocmai, proza. O proză unde arhitectura verbală ar fi subț controlul unei singure intenții: ca sonoritățile să nu formeze un desen sensibil care, printr'o independență indiscretă, să facă umbră oarecum fizică gîndirii. Estetica acestei proze ar fi un sistem de renunțări abile, care ar ține maximum de neted drumul gîndirii. Un asemenea efect unitar s'ar putea, cu dreptul, numi pur. În general „puritatea” este efect de renunțare și excludere radicală, și nu de ezitare sau de „înșrucisări”. Dar Valéry vrea să numească *pur* tocmai efectul unei pendulări între sunet și înțeles (cu excludere categorică a armoniei imitative, care suspendă tocmai pendularea în favoarea sunetului), și de aceia merită să amintim obiecția fundamentală pe care ar ridica-o *purismul* celălalt, al esteticianilor care condamnă absolut amestecul domeniilor sensibilității în opera de artă și reeditează vechi ironii în privința lui Wagner.

Fără îndoială, poezia pură este o limită. Realizarea ei este fenomen excepțional. „Construire un poème qui ne contient que poésie est impossible”. Activitatea poetului trebuie să se împartă între poezie și „construire”. „Si une pièce ne contient que poésie, elle n'est pas construite; elle n'est pas un poème”. Acesta e clasicismul lui Valéry. Poetul datorește supunere artistului. Poetul — ca și poetul, magul, demagogul și eroul — este „l'homme préposé aux Choses Vagues”.

Ne amintim cît de simțitor e Valéry față de puterea nouă a științei — a „inumaniei” științe, „care depreciază toate imaginile noastre naive și enunță propoziții insuportabile simțului comun”. „Voici venir le crépuscule du Vague et s'apprêter le règne de l'Inhumain qui naîtra de la netteté, de la rigueur et de la pureté dans les choses humaines. „Nu putem salva poezia decît asigurîndu-i și ei „puritate” și „rigoare”. Valéry pornește luptă mare împotriva *inspirației*. „Rougir d'être la

Pythie — la Pythie ne saurait dicter un poème. Les Dieux nous gardent du délire prophétique. A la moindre rature, le principe d'inspiration totale est ruiné. L'intelligence efface ce que le Dieu a imprudemment créé“.

Mândria și siguranța unui domeniu al spiritului se întemeiază pe stricta lui delimitare. „La poésie est une survivance. L'on n'inventerait pas aujourd'hui les vers”. Poezia, ca și Dumnezeu, poate fi negată; dar consecințele acestei negări sînt, în ambele cazuri, neglijabile, de oarece vrem să fie poezie și Dumnezeu. În fața voinței poetului se opresc toate acele concesii critice. Grija ferventă de viață și prestigiul poeziei l-au făcut pe Valéry să se pasioneze pentru Leonardo, omul sublimelor indecizii între știință și artă; să se cufunde în meditarea eului supraempiric, să strămute prin urmare problema originalității, dincolo de sfera socială a rivalităților și a gloriei, pe tărîmul îndepărtat și străin literaților, al teoriei cunoștinței.

În căutarea zeloasă a unor adevăruri măgulitoare și reconfortante pentru poezie, Valéry se simte solicitat să-și reprezinte acea „stare embrionară, în care deosebirea între savant și artist dispere“. Concluzia optimistă a acestor meditații spinoase este: știința nu poate fi decît pentru lucrurile simple; de cele complicate are a răspunde numai arta. După acest bilanț rămîne condamnată „literatura“, adică revărsarea impură și vagă a simțului comun, cu „inspirațiile“ lui rudimentare. Poezia este literatura redusă esențial la principiul ei activ, curățită de *idoli* feluriți și de iluzii realiste, de echivocul posibil între limbajul *adevărului* și limbajul *creației*.

„J'aime la pensée comme d'autres aiment le nu, qu'ils desinent toute leur vie“. În asemenea dispoziție de spirit se cuprinde o adîncă vocație pentru problematica poezie. O formulă de conciliare a „melodiei“ cu gîndirea este, de exemplu, aceasta: în vers, gîndirea trebuie să stea închisă ca puterea nutritivă în fruct. Apoi, încearcă Valéry o altă imagine, în care cedează mai mult gîndirii: inteligența trebuie să fie prezentă; sau ascunsă, sau pe față. Ea însoțește înînd poezia de-asupra apei.

Este însemnat amănuntul că mallarmismul nu a vrut niciodată să cedeze categoric, că „inteligența“ *nu poate* să nu fie prezentă în „vorbirea articulată“; prin urmare cu nici un chip nu e vorba că inteligența *trebuie* să fie prezentă în vers. Trebuie ori nu, ea este prezentă; imperativul e, aici, o cochetărie lipsită de orice farmec. Lupta *contra* înțelesului a fost problema primă, nemărturisită — și de ce nemărturisită? — a mallarmismului; era fără sens șerpuirea în jurul ei. Nu se pot oare construi sonorități verbale impresionante, lipsite de orice substanță inteligentă? Valéry, deși poartă încă în voca-

bularul său resturi din vechile indecizii, mărturisește, în fine, dualitatea inevitabilă a poeziei, care e dualitatea vorbirii articulate însăși.

Dragostea sa de inteligență, atît de hotărît rostită, a provocat disputa despre teoria ca și despre poezia lui. Cînd îl numește „mathématicien pittoresque“, Brémond îl definește, se pare, întocmai așa cum i-ar conveni și poetului și teoreticianului. Însă Brémond numaidecît întrebă dacă acești doi sînt totdeauna de acord. „Si haut que je le place, je ne reconnaîs pas à Valéry le pouvoir de ressusciter les morts“. Morți sînt: la *Poésie-Raison*. Brémond a hotărît, cu un radicalism demn de invidie, că poezia e tăcere. E abnegație de călugăr. Poezia nu e rugăciune; cel puțin ea nu se poate resigna să fie numai „rugăciune“. Poetul zice, mult mai omeneste: „les pensées, les émotions toutes nues sont aussi faibles que les hommes tout nus. Il faut donc les vêtir“.

Nu i-a reușit, în practică, lui Valéry acordul între gîndire și melodie? Thibaudet îl numește printre poeții aceia, care sînt poeți pentru că știu să facă versuri, — alături cu Racine, în opoziție cu Hugo și Lamartine, care știau să facă versuri pentru că erau poeți. Formulele acestea, de o retorică perfectă și puținel banale, sînt de o aplicație cam prea sumară pentru Valéry care, din principiu și cu superioară pătrundere, ne arată tocmai naivitatea întirziată a unor definiții care, în fond, nu sînt decît confuzii. Cu formulele lui săltărețe, Thibaudet se datează cu cîteva decenii înaintea simbolismului. A ști cumva mai întăiu să faci versuri, și a fi pe urmă poet, sau vice-versa, este o închipuire școlară sau diletantică, neutilizabilă artiștilor.

Pe Brémond — un exces mistic, pe Thibaudet — îndărătnice rămășițe clasiciste, îi opresc de a-și fixa clar punctul de vedere al lui Valéry.

„Matematicul pitoresc“ a teoretizat de-ajuns, și de-ajuns și-a mărturisit strămoșii. El singur și-a stabilit locul în istoria literară. Pe cînd romantismul, în ideea că pasiunea și inspirația fși sînt de-ajuns lor singure și artei, ignora știința și spiritul ei, dincolo de ocean, Edgar Poe, „cu o claritate, o pătrundere și o luciditate care niciodată nu se mai întîlnise într'un cap dotat cu invenție poetică“, cerceta problema literaturii așa cum nimeni nu făcuse pînă atunci — „ca problem de psihologie, pe care-l tratezi conform unei analize unde logica și mecanica efectelor erau conscient aplicate“. Studiul său *The Poetic principle*, Baudelaire nu l-a tradus, dar „il en était illuminé et possédé“. Valéry crede că puterea lui Poe a făcut pe Baudelaire în stare să fie un mare dărîmător al romantismului. Poe înțelese că poezia modernă trebuie să se supună tendinței timpului care văzuse despărțindu-se din ce în ce mai clar modurile și tărîmurile de activitate, și că ea putea pre-

tinde să realizeze obiectul său propriu și să se producă oarecum *in stare pură*. Lecția lui Poe, riguroasă și fermecătoare, împreună o anume matematică și o anume mistică. Trecută prin Baudelaire și Mallarmé, ea răsună din nou în poetica lui Valéry.

„J'étais affecté du mal aigu de la précision”, spune Monsieur Teste. Iar pe Valéry, îl vedem ce deosebit accentuează erudiția variată și solidă a simboiștilor; și cum compară pe Mallarmé cu un logician care rezumă în câteva ecuații prodigios obținute legile cele mai deosebite ale fizicii; și cum aseamănă pe Rimbaud cu Pierre Curie și Crookes, oameni care au îmbogățit lumea sensibilă cu fapte nouă.

„Nu văd deosebire, în adâncime, între lucrarea spiritului științific și lucrarea spiritului zis poetic și artistic. Ambele sînt transformări supuse unor anume condiții. Și se poate zice că Poincaré nu scrie ca Hermite, și că există stiluri naționale chiar în Algebră”. În această egalare a pozițiilor diverse ale spiritului, se perpetuează ambiția de ermetism, de specializare orgolios închisă, care agită pe artiștii europeni de un veac aproape. Demonismul pompos à la Byron-Chataubriand, l-a înlocuit istoria cu o mîndrie severă, pur profesională.

Prin geniul lui Poe, prin ostenele erudite ale simboiștilor, poezia franceză ajunge să-și reinvie, cu o nouă și îmbogățită conștiință, înțelepciunile clasice. Regulele sînt bune pentru că sînt regule. „Prin *arbitrarul lor*, ele ne învață că ideile care se nasc din trebuințele, din sentimentele, din experiențele noastre, nu sînt decît o mică parte din ideile de care sîntem capabili”. Și încă mai precis, și mai francez: alexandrinii, rimele și celelalte dificultăți, au o „nobleță” proprie; ele ne învață disprețul pe care trebuie să-l avem pentru ceiace oamenii de rînd numesc „gîndire”, — gîndirea lor. Valéry trece cu vederea amănuntul că alexandrinilor, cu splendida lor rigoare, le-a fost foarte posibil să îmbrace gîndire de cea mai comună specie. El știe doar că sînt trecuți între clasici „des écrivains qui disaient bien peu de choses dans d'immenses phrases; d'autres qui ont avec naturel prononcé des vérités de bonnes femmes”. Astfel, din tardivă supărare contra unor naivități romantice, mallarmistul exagerează competența magică a metricei clasice. Obstacolele versificației nu pot stimula spiritul. pînă într'atît încît să-l dispenseze de alte stimulă. Sînt excese profesionale...

Sigur, ascultăm respectuos ce spune artistul, dintr'o practică lui singur cunoscută: „L'idée vague, l'intention, l'impulsion imagée nombreuse se brisant sur les formes régulières, sur les défenses invincibles de la prosodie conventionnelle, engendre de nouvelles choses et des figures imprévues. Il y a des conséquences étonnantes de ce choc de la volonté et du

sentiment contre l'insensible des conventions." Neapărat, cu cât arta lua mai intens conștiință de natura sa proprie, cu atât mai mult se impunea teoriei concluzia esteticianului Conrad Fiedler, ca și a pictorului Liebermann: *die Erfindung besteht in der Ausführung*, — și această coincidență semnificativ europeană merita, cred, amintirea pe care i-o dăm. Însă, pentru a încadra potrivit respectul nostru în fața autorității artistului, să ne amintim tocmai stima aproape infinită a lui Valéry pentru clasici. Clasicii nu erau banvillisti. E amuzant să auzim că Valéry iubește rima deosebit, „fiindcă ea înfurie, pe oamenii simpli care cred naiv că poate exista sub ceruri ceva mai important decât o convenție, și că o gândire poate fi mai adâncă, mai durabilă decât o convenție oarecare“; dar nu uităm că această glumă de virtuos readuce în plin indecizii sau extravagante, putem zice — romantice. Clasicii erau „des gens simples“; nu le-ar fi dat în gând, nici prin vis, că vorbirea, în artă chiar, s'ar putea desface de gândire, — și încă sistematic!... Acestea, numai pentru a sublinia banalitatea prețioasă, că vremile nu pot fi răsturnate. Iată că, lui Valéry, de exemplu, contra teoriei pe care o vrea, i se întâmplă să pefere *la singularité* în locul simplei „măestrii“, pe care nesmintit o preferau, zice tot el, clasicii. Un nou prilej, și deosebit, pentru cuvântul lui Brémond: „je ne lui reconnais pas le pouvoir de ressusciter les morts“.

Se pot face destule fapte bune și fără această paradoxală putere.

Paul Zarifopol

Loc comun

Pe cărți cu veacuri, trandafirii
Iși lasă capete de fete
De profesor îndrăgostite, —
Pe-aflita de analfabete
Pe cât sînt de sulemenite.

Iar umbra joacă cu zulfii
Petalelor gălbui, — un cer rășfrînt
Cu toamna toată, ce mă duce,
Biet dascăl, la mormînt...

În pat eu stau, lungit,
În scutec, primenit, —
Copil care-a venit
Și pleacă iar în infinit.

Și candelule-s vii la capul meu;
Și pacea e cuminte.
Și doar tavanul alb dacă mi-a aduce aminte
Că sînt în casă iar cu Dumnezeu.

Prin flori îmi trece duhul ca o iazmă.
Al lor, prin mine, de-asemeni.
E-o viață între noi, ca între semeni,
Și — singură mireazmă..

Și candelile-mi plîng în iască.
Și perii, unghiile, prind să-mi crească.
Iar florile de 'ncep să rîncezească,
E ca, în mine, mort, să-și regăsească,
În stare, poate, să le moștenească,
În chipul cel mai natural,
Un frate bun, — și-un fel mai bun de vegetal.

Pe un zid de colegiu englez

Bat veacurile în urechi de frunze
Ciulite să audă bine toaca,
Și luna sună — ce mai lemn — și iaca
Lumină e ca 'n albe după-prînze.

În vechi chilii cu miros de tămii,
Sinistre, dorm acum vlăstarele
De lorzi, virgine, fără duh și pată.

În paza cărții, spadei și-a luleii,
Și 'ntr'un trecut care-și apleacă-altarele
Spre ei, dorm somn străbun, la căpătii,
În loc de Crucifix sau Preacurată,
Cu vre-o vioară sau vre-un ljucaleli,
E drept, mai tare ca un braț de fată...

În toaca lunii bat într'una veacurile,
Că scîrște — de lemn mai prost — săltarele,
Și — ca să 'nceapă iar cu fleacurile —,
Coboară din perete toți alumnii,
Dau buzna 'n cancelarii profesorii
Și 'nvie întru Domnul chiar și popii!

Odrasla nobilă își strînge pumnii,
Scrișnește 'n somn, și fiindcă zorii
La geam cu mai multă lumină bat,
Visează cum, subt ceruri de Utopii,
Pe fiecare cîte-un drac l-a luat.

...Cînd toaca, în pătrarul lunii
Intr'una veacurile-o bat
In turla 'n care pînă eri, de funii
Călugării spre Dumnezeu s'au spînzurat.

Cambridge, August 1929.

Dragoș Protopopescu

Sufixele -ior, -cior, -șor, -ișor și -ușor

Printre foarte numeroasele sufixe care formează în românește diminutive, avem și seria *-ior*, *-cior*, *-șor*, *-ișor*, *-ușor*. E evident că toate aceste sufixe sînt înrudite între ele, dar această înrudire n'a fost până acum cercetată cum se cuvine.

După d. G. Pascu (*Sufixele românești*, pag. 160 și urm.), *-ior* reprezintă pe lat. *-iolus*, *-cior* este format din *-uș* plus *-ior*, iar *-ișor* și *-ușor* din *-iș* și *-uș* plus *-or*. Cît despre *-șor*, d. Pascu îl explică prin sincoparea lui *i* și a lui *u* din *-ișor* și *-ușor*. Acest sistem prezintă grave lacune.

În ce privește pe *-cior*, explicația citată nu e neverosimilă a priori, cu atît mai mult cu cît d. Pascu citează și exemple: *oscior* derivat din *osuș* plus *-ior*, și așa mai departe. Căpătăm însă îndoeli în momentul cînd constatăm că, în alte cazuri, din *-uș* plus *-ior* n'a eșit *-cior*, ci *-ucior*: *cărucior* din *căruș*, etc. Și, în adevăr, de ce am admite că *u* s'ar fi sincopat?

Apoi, dacă admitem că *-ișor* și *-ușor* sînt formate din *-iș* și *-uș* plus *-or*, trebuie să ne întrebăm ce sînt toate aceste sufixe primare. Și cui să ne adresăm pentru lămuriri, dacă nu tot d-lui Pascu? Constatăm însă că, dacă pentru *-uș* *Sufixele românești* prezintă cîteva pagini de exemple, în zadar căutăm în această lucrare un sufix diminutival *-iș* (căci nu putem lua în serios cele patru nume de plante citate la pag. 352); or, *-ișor* e cu mult mai răspîndit decît *-ușor*. Cît despre *-or*, nici pomeneală despre un astfel de sufix, nici la diminutive, nici la alte categorii de cuvinte.

Pentru a studia originea unui grup de sufixe, se impune în primul rînd să studiem repartiția lor în limbă. Vom vedea că faptele privitoare la întrebuintarea lor vor arunca o lumină nouă asupra originii acestor sufixe și a legăturilor dintre ele.

Prima observație importantă: sufixele cu *-ș-* nu se adaugă decît la rădăcinile monosilabice, adică la substanti-

vele sau adjectivele terminate în consoană și compuse în adevăr dintr'o singură silabă, și la substantivele sau adjectivele terminate în vocală care au două silabe: cum vocala finală, *ă* sau *e*, dispăre înaintea vocalei-sufixului, după contopire, rădăcina acestor cuvinte rămâne tot de o singură silabă. Iată câteva exemple: *in-ișor*, *porc-ușor*, *nen-ișor*, *fet-ișoară*, *Miț-ișoara*, etc. La substantivele terminate în *i* sau *u* nu se adaugă decît *-șor*, pentru că vocala finală a rădăcinii, dintr'un motiv pe care-l vom cerceta mai jos, se confundă cu vocala inițială a sufixului: *ou-șor*, *pui-șor*, etc.

La substantivele care conțin mai mult decît o silabă în afară de vocala finală, nu se adaugă niciodată un sufix cu *-ș*. Din cele 123 de exemple citate de d. Pascu, numai două au rădăcină bisilabică, dar sînt derivate de la adverbe: *depărțișor* și *încetișor*. Primul din aceste exemple e întrebuițat și ca adjectiv în versurile populare:

Bădișor depărțișor
Nu-mi trimite-atita dor...

Dar amîndouă aceste cuvinte par a fi de creație recentă. Bine înțeles, d. Pascu nu citează toate exemplele de *-ișor* sau *-ușor* aflătoare în limba romînă: ar fi fost imposibil s'o facă, de oarece din foarte multe substantive și mai cu samă din adjective putem forma în fiecare moment derivate nouă cu aceste sufixe; și ar fi fost și inutil, de oarece pentru demonstrația d-sale, cele 123 de exemple sînt perfect suficiente. Pentru a studia repartiția sufixelor însă, e necesar să îmbrățișezi un număr cît mai mare de exemple, ceiace am și făcut: din cele câteva sute de cuvinte pe care le-am adunat, n'am mai găsit nici un exemplu de *-ișor* sau *-ușor* adăugat la o rădăcină bisilabică.

Peste tot unde rădăcina are mai mult decît o singură silabă, se pune *-ior* nu *-ișor*: *pălărioară*, *cutioară*, *bolnăvior*, *văduvior*, *prăvălioară*, etc. Dar contrariul nu e și el adevărat: găsim și derivate în *-ior* de la rădăcini monosilabice, de exemplu *mioară*, *frățior*, *surioară*, *feciior*, *picior*, *ușor*, etc.

Faptul că *-ior* și *-ișor* îndeplinesc exact aceiași funcție, primul după polisilabe, iar al doilea după monosilabe, îndreptățește concluzia că avem în *-ișor* o dezvoltare, un „élargissement” al lui *-ior*. De altfel, după cum arată exemplele citate, chiar la monosilabe *-ior* e mai vechiu decît *-ișor*: *picior*, *feciior*, *ușor*, sînt fără îndoială cuvinte de formație latină, pe cînd *-ișor* nu e cunoscut decît din dezvoltarea limbii romîne.

Cum se poate explica formarea lui *-ișor*? Pentru a înțelege acest lucru, trebuie să examinăm aspectul derivatelor cu ajutorul lui *-ior*.

În mare parte a cazurilor, consoana finală a rădăcinii

sufere modificări mai mult sau mai puțin importante, din cauza lui *-i-* consonantic cu care începe sufixul; *k, g* devin *ci, gi*; *t, d*, devin *ț, z*, apoi *ci, j*: *cîrnat, cîrnăcior; grămadă, grămăjoară*, etc.; *l, n* dispar: *fuior* din *folliolus*, etc.; *bătrîior, rumeor, gălbior*, din *bătrîn, rumen, galben*, etc.; *z* devine *j*: *pupăză, pupăjoară*, etc. (E de notat că după *s* n'avem nici un exemplu; cît despre *r*, avem exemple puține și toate vechi: cauza e disimilarea preventivă, — vezi mai jos.)

Urmarea acestor transformări e că legătura dintre forma simplă și cea a diminutivului se pierde: cine mai simte că *fuior* vine de la *foi*, *fecior* de la *făt* și așa mai departe? Diminutivele însă trebuie să păstreze totdeauna legătura cu rădăcina dela care sînt formate, altfel încetează de a mai fi diminutive (cum e cazul cu exemplele citate). În adevăr, ideea de micime n'o au decît prin opoziție, prin contrast cu forma de bază. Așa dar, în urma transformărilor citate, formația devine incomodă.

Efectul este mult mai sensibil la cuvintele scurte decît la cele lungi. Pentru un derivat de la *rogojină* de exemplu, dacă se pierde o silabă (*rogojoară* în loc de *rogojinioară* la Dosoftei, citat de Pascu), pierderea nu e prea mare, căci rămîn destule silabe care să indice clar originea cuvîntului: *rogoji-* e suficient ca să ne dăm sama că e vorba de un derivat de la *rogojină*. Dar la un cuvînt de o singură silabă, dacă și această silabă se alterează, legătura se pierde în mod iremediabil, cum e cazul cu exemplele arătate mai sus. Dacă, de exemplu, de la *bot* am face un diminutiv în *-ior*, am avea **bocior*, greu de analizat. De aceea *-ior* a putut subsista la cuvintele lungi, dar a fost înlocuit prin *-ișor* la cele scurte: în *-ișor*, *i* vocalic nu provoacă nici o schimbare a consoanei precedente și *botișor* e foarte clar.

Pentru a ne da sama de originea formelor cu *-ș-*, trebuie mai întăiu să precizăm un lucru: care e raportul între cele trei forme posibile, *-ișor, -ușor* și *-șor*. Concluziile pe care le vom trage de aici pot servi și la lămurirea cazurilor similare din alte limbi. În latinește, de exemplu, cunoaștem alternanțe de sufixe ca *-imentum, -umentum, -mentum* sau *-imus, -umus, -mus*, etc. (vezi A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929, *passim*). Raportul între aceste forme n'a fost încă pe deplin stabilit.

Mai întăiu repartiția lui *-ișor* față de *-ușor*. Este unul din cele mai extraordinare cazuri de repartiție, căci, după ce vom arăta principiul lui, se va putea ghici dinainte, în fiecare caz, care din cele două sufixe va fi întrebuițat. În adevăr, totul depinde de consoana cu care se sfîrșește rădăcina.

După sunetele dentale, *t* și *d*, se pune *-ișor*: *pătișor, botișor, mulțișor*, etc.; *brădișor, lădișoară, podișor*, etc. La fel

pentru *Ń*: *beŃisor*, *feŃisoară*, *mŃiŃisor*, etc. N'am găsit nici un singur exemplu de *-uŃor* după una din aceste consoane.

După sunetele guturale, *k* și *g*, se pune *-uŃor*: *săcuŃor*, *picuŃor*, *drăcuŃor*, *porcuŃor*, *locuŃor*, *focuŃor*, *mucuŃor*, *NicuŃor*, *micuŃor*, etc.; *pluguŃor*, *ŃirguŃor*, etc. Nu există nici un exemplu contrar. ExplicaŃia ne-o dă faptul că un *i* adăugat la *c* sau *g* ar altera pronunŃarea guturalelor, transformându-le ori în *ci*, *gi*, ori în *ky*, *gy*. Acolo unde pronunŃarea cu *ci* există dinainte, se pune bine înŃeles *-iŃor*: *băciŃor*, *dulciŃor*, etc.

După sunetele labiale *p*, *b*, *m*, *f*, se pune deasemenea *-uŃor*: *trupuŃor*, *dopuŃor*, *ŃipuŃor*, *iepuŃoară*, *lupuŃor*; *trebuŃoară*, *tubuŃor*, *cuiuŃor*; *drumuŃor*, *ghemuŃor*; *pufuŃor*, *virfuŃor*, etc. Singurele exemple contrarii sânt *albiŃor* și *bărbiŃoară*. D. Pascu mai citează și *bumbiŃor*, pentru care eu nu cunosc decît *bumbuŃor* (singura formă citată de Tiktin). D. S. Pop (*Dacoromania*, V, p. 134 și urm.) citează forma *iepiŃoară*, care însă e mult mai puțin răspîdită decît *iepuŃoară*. Pentru *v* n'am găsit nici un exemplu. E evident că aici avem de a face cu influenŃa labialei asupra vocalei următoare: *u* e și el un sunet labial, pe cînd *i* e palatal.

După lichidele *l* și *r*, și după nazala *n*, se pune *-iŃor*: *săliŃoară*, *meriŃor*, *firiŃor*, *scăriŃoară*, *finiŃor*, *viniŃor*, etc. ExcepŃii: *mînuŃoară* (Pascu) se explică prin forma veche *mînu*; d. Pascu mai citează *firuŃor* și *inuŃor*, pentru care eu nu cunosc decît *firiŃor* și *iniŃor*. D. S. Pop (*ibid.*, p. 164) citează forma populară *căluŃor*, foarte răspîdită. *CăliŃor* e foarte rar și dispariŃia lui se explică prin faptul că, în vremea veche, *li* trebuia să devie *i* și astfel *căliŃor* se confunda cu *căiŃori* (vezî mai jos). De notat că din toate excepŃiile citate nici una nu e literară.

După *s* nu există *-iŃor*, nici *-uŃor*. Singurele exemple pe care le citează d. Pascu sânt *osuŃor* (*osiŃor*), *căsuŃoară* (*căsăŃoară?*) și *văsuŃor* (nume de plantă). Nici unul din aceste exemple nu e literar: limba literară nu cunoaște după *s* decît *-cior*: *oscior*, *căscioară*, *văscior*, *glăscior*, *născior*, *mescioară*, *grăscior*, etc. Toate rădăcinile terminate în *s* care primesc sufixul *-cior* sânt monosilabice, deci condiŃiile generale sânt aceleași ca pentru sufixul *-iŃor*. Singurul exemplu bisilabic e *ovăscior* (Pascu), dar vezi varianta dialectală *ovăsc* pentru *ovăz*.

După *Ń* deasemenea nu se pune nici *-iŃor*, nici *-uŃor*. Singurul exemplu — neliterar — citat de d. Pascu, e *borŃisor*, nume de plantă. Celelalte cuvinte terminate în *-Ń* se aranjează cum pot: de la *roŃ*, se formează *roŃior*, de la *coŃ*, *coŃuleŃ*, dela *uŃă*, *uŃiŃă*, dela *nas*, *năŃic*, etc. (cf. apoi *caŃ*, *moŃ*, *preŃ*, etc.). Faptul acesta se explică prin disimilare preventivă, așa cum sufixul *-ean* e evitat după numele de locuri ter-

minate în *-n* și e înlocuit prin *-ar* (vezi exemplele la Pușcariu, *Dacoromania*, I. p. 327; adaugă *Ciochină*, locuitor din *Ciochina-Ialomița*).

Un caz ciudat ne prezintă *lenevior*, diminutiv de la *leneș*: rădăcina fiind bisilabică, trebuia să se adauge *-ior*, formându-se deci *leneșior*. Forma cu *v* poate fi influențată de substantivul *lenevie*, cu atât mai mult cu cât vechea slavă cunoaște și un adjectiv *lĕnivŭ*.

La substantivele terminate în *u*, observăm o fluctuare: *lucrușor*, *oușor* păstrează pe *u*, în timp ce *cimbrîșor*, *Petrișor*, *acrișor*, etc., au *i*. S'ar putea crede că avem aici de a face cu influența vocalei anterioare, dar explicația asta nu s'ar putea aplica la *cuscrișor*. E posibil ca diferențele să fie de natură dialectală, căci am impresia că *u* e mai răspândit în Moldova decât în celelalte regiuni.

Faptul că *-ișor* alternează cu *-ușor* după normele arătate, ne dă de bănuț că nici unul nu e primitiv și că vocala flotantă nu face parte din sufixul propriu-zis, ci a fost adăugată după formarea lui. Anticipînd astfel asupra discuției raporturilor între *-ișor*, *-ușor* pe de o parte și *-șor*, de alta, vedem că forma mai veche trebuie să fie *-șor*.

Explicația d-lui Pascu pentru *-șor* (care ar proveni prin sincopare din *-ișor* sau *-ușor*) e greu de admis a priori: sufixele noastre au tendința generală de a se lungi, nu pe cea de a se scurta. Vezi de exemplu pe *-elniță* în loc de *-niță*, *-elnic*, în loc de *-nic*, *-areț* în loc de *-eț*, *-ulescu* în loc de *-escu*, *-uleț* în loc de *-eț* și așa mai departe. Apoi, dacă d. Pascu declară că *-șor* poate veni și din *-ișor*, nu numai din *-ușor*, d-sa nu dă nici un exemplu de *-ișor* cu *i* sincopat, și nici nu poate da, pentru că nu există. Toate cuvintele în *-șor*, au alături o variantă în *-ușor*, nu în *-ișor*.

Dintre derivatele în *-șor*, cel mai vechiu pare a fi *ușor* (din lat. *levis*), dar e greu să afirmăm că acest cuvînt a fost format cu sufixul *-șor*, de oarece rămîne îndoiala dacă nu cumva avem aici sufixul *-ușor*, a cărui vocală inițială a fost contopită cu vocala rădăcinii. Este totuși mai probabil că la toate rădăcinile terminate în vocală sau semivocală, *u* sau *i*, sufixul alăturat a avut de la început forma *-șor*. Nu vedem de exemplu de ce nu există substantive terminate în *u*, la care să se adauge sufixul *-ișor*, sau viceversa, adică de ce n'avem diminutive ca *lucrușor* sau *cuiușor*. Ba mai mult, la substantivele în *-u* cu pluralul foarte întrebuițat, s'au format două diminutive, unul cu *-ușor* și altul cu *-ișor*: *boușor* (*călușor*), *leușor*, dar *boișori*, *căișori*, *leișori*. Mi se pare evident că sufixul e *-șor* simplu.

În ce privește substantivele terminate în *ă* sau *e*, dacă am admite că sufixul primitiv a fost *-ișor* sau *-ușor*, nu ne-am putea explica forma derivatelor diminutive: *iapă* plus

-ușoară, trebuia să dea *iepoșoară*, nu *iepușoară*; *masă* plus *-ișoară* trebuia să dea *masăișoară*, nu *mesișoară*, și așa mai departe.

Dar chiar derivatele de la rădăcini terminate în consoană ne indică pe *-șor* ca formă mai veche. În primul rând, exemplele de alternanță a lui *-ușor* cu *-șor*: între *porșor* și *porcușor* sau între *Tirșor* și *tirgușor* nu e evident că forma bisilabică e cea mai veche? Lăsând la o parte datele istorice, chiar faptul că formele scurte sint mai alterate ne dovedește că ele sint cele mai vechi. Peste tot unde legătura cu rădăcina a fost păstrată, diminutivul s'a putut reface cu sufixul *-ușor*; dar în cazuri ca *Tirșor*, nume propriu, etimologia nefiind simțită, forma alterată a fost păstrată.

Repartizarea geografică a formelor ne dovedește și ea că *-șor* e mai vechiu decît *-ușor*. În timp ce *micșor* e popular și general dacoromîn și se găsește și în dialectul macedoromîn, *micușor* nu se întilnește decît în limba literară; *nucușor* e numai moldovenesc, pe cînd tot restul țării cunoaște pe *nucșor*; *iepșoară* e mai frecvent decît *iepușoară*, vezi S. Pop, *ibid.*, p. 136 și 204 (se poate pune bază pe forma *calșor*, citată la pag. 114?).

Tot așa și repartiția în timp a formelor: *tirgșor* se găsește la Dosoftei și în numele propriu *Tirșor*; astăzi nu se mai spune decît *tirgușor*; *drăgșor* e în *Anonymus Caransebesiensis* (la Pascu), astăzi nu mai cunoaștem decît pe *drăgușor*; *micșor* a dat un derivat, pe *micșora*, atestat din primele noastre texte; *licșor* în meglenoromînă e fără îndoială vechiu (d. Capidan nu-l pomenește, la sufixe, în *Meglenoromîni*). Tot așa, de sigur, și *bunșor* în macedoromînă.

E probabil așa dar că *-șor* e mai vechiu decît *-ișor* și *-ușor*. Să vedem deci care poate fi originea acestei forme și cum se pot explica formele *-cior*, *-ișor*, *-ușor*, dacă plecăm de la *-șor*.

Fără îndoială că *-șor* e înrudit cu *-ior*. Trebuie să admitem că, *-ior* fiind prea scurt și incomod după monosilabe, pentru motivele arătate mai sus, limba a recurs la o combinație a acestui sufix cu *-ș*, element care face parte din diverse sufixe diminutive romînești și a cărui origine pare a fi foarte veche (vezi A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, pag. 69 și 86). Dar și acest sufix avea defectul că începea cu o consoană, ceiace era puțin comod cînd rădăcina se termina și ea cu o consoană și mai ales cînd rădăcina se termina cu două consoane (vezi mai sus exemple ca *Tirșor* pentru *tirgșor*, etc.). De aici au provenit o serie de schimbări.

Cele mai mari dificultăți se iveau atunci cînd consoana finală a rădăcinii era un *s*, căci *-șș-* e imposibil de pronunțat pentru noi. Cum *s* nu se putea schimba în cuvintele de o singură silabă ca *vas*, *nas*, etc., fără să se piardă legătura etimologică a cuvîntului, nu mai rămînea decît să se disimileze con-

soana sufixului, ceiace s'a și întimplat: *-șor* a devenit *-scior*. La asta va fi contribuit și analogia sufixului *-cior* din *căru-cior*, etc.

Celelalte cazuri au devenit și ele curînd dificile. Atunci s'a alipit la sufix un *-i-*, provenit fără îndoială de la cuvintele în *-i* (*cuișor*, etc.), de la cele în *-e* (*peștișor*, etc.), și așa mai departe. Dar acest *i* era greu de adăugat după sunete labiale sau guturale, din motivele arătate mai sus. De aceea el s'a introdus numai după celelalte consoane; *-șor* s'a mai păstrat deci după labiale și guturale, unde-l avem până astăzi, iar după celelalte sunete el a dispărut cu totul, fiind înlocuit de *-ișor*.

Dar și acolo unde rămăsese, *-șor* era incomod și altera adesea rădăcina (cum am arătat mai sus), de aceea, după modelul cuvintelor a căror rădăcină se termina în *u*, și cu concursul consoanei precedente, s'a format și varianta *-ușor*, care, fiind mai nouă decît *-ișor*, n'a înlocuit încă de tot pe *-șor*, dar, pe zi ce trece, îl înlocuește tot mai mult.

Al. Graur

Hegel și Taine după o opinie românească *

Deși local, cazul despre care va fi vorba are din puncte de vedere multiple, o semnificație mai mult decît particulară. Și împrumută și considerațiilor de mai jos această semnificație. Voi insista în concluzie asupra acestui aspect al chestiunii.

I.

Despre ce anume e vorba?

Iată: În 20 Mart 1930, Consiliul Facultății de Litere din Cluj a cerut numirea subsemnatului de conferențiar la acea Facultate. La începutul lui April, a apărut o broșură la Cluj, broșură care a fost apoi răspîdită în toate centrele noastre universitare.

Broșura poartă titlul „Recomandări” la Universitate... ** și e semnată de d. V. Bărbat, profesor de sociologie la Universitatea din Cluj. În această broșură, d. V. Bărbat recenzează cu asprime mare lucrarea subsemnatului *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art* ***, lucrare prezentată ca teză principală pentru Doctoratul în Litere (Doctorat de Stat) la Sorbonna, și primită destul de bine, atît de critica franceză cît și de cea românească. (Vom vedea mai încolo cum s'au exprimat diferiții critici despre această lucrare). Dar d. V. Bărbat, negînd orice calitate lucrării în chestie, orice valoare și orice merit autorului ei, îl cheamă pe acesta — „după citirea conștientioasă a lucrării... și cu toată seriozitatea pe care sîntem în drept s'o cerem dela un profesor universi-

* În marginea unei numiri la Universitatea din Cluj.

** Cluj, Cartea Romînească, 1930.

*** Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1928.

tar“ * la severă judecată, la foarte severă judecată în fața tribunalului conștiinței d-sale de „profesor cu răspundere”.

Indemnat de glasul acestei conștiințe a d-sale, d. V. Bărbat și-a cetit „observările” în ședința Consiliului Facultății unde avea să se hotărăscă recomandarea subsemnatului de conferențiar. Ele aveau deci scopul să exprime cu autoritate, în fața Consiliului, opinia unui om cu competență, și să împiedice, ca o mare greșală, recomandarea despre care e vorba.

Deși „observațiile” pe care d. V. Bărbat le-a cetit în Consiliul Facultății nu și-au atins scopul urmărit — adică respingerea candidaturii celui ce semnează aceste rînduri — ele, prin tipărirea și răspîndirea lor în marele public, ar putea să aibă alte consecințe. Anume: crearea unei atmosfere de neîncredere în spiritele cetitorilor nepreveniți **, și aceasta nu numai în ceiace privește calitățile științifice ale lucrării subsemnatului, ci indirect și în ceiace privește puterea de discernămint și seriozitatea Facultății care a acoperit cu autoritatea sa o lucrare atît de *imbecilă*, cum pare a fi lucrarea *L'influence de Hegel sur Taine* văzută prin prisma criticei d-lui V. Bărbat. Cu alte cuvinte, broșura d-lui V. Bărbat ar putea avea ca rezultat direct: discreditarea din punct de vedere științific a autorului cărții despre influența lui Hegel asupra lui Taine, și indirect: discreditarea Sorbonnei care a acceptat această carte ca Teză de Doctorat de Stat. N'a scris oare însuși d-sa, profesor de sociologie la Cluj, domnului E. Bréhier, profesor de istoria filozofiei la Sorbonna și fost raportor al lucrării împricinată, *exprimîndu-și mirarea*, că Sorbonna a putut accepta ca teză de Doctorat o lucrare ca a celui ce scrie aceste rînduri?

Și nu e oare natural și inteligibil ca cetitorul neprevenit să rămînă, după cetirea broșurei d-lui V. Bărbat, și el nedumerit și, poate, revoltat zicîndu-și: „Astfel de teze se susțin la Sorbonna? Astfel de studii se fac la Universitatea de care fac atîta

* Broșura d-lui V. Bărbat, p. 28. — Pentru a simplifica trimiterile, voi indica de aci înainte broșura d-lui Bărbat prin literele VB, și prin literele DR lucrarea subsemnatului.

** Și chiar și în spiritele unora din cetitorii preveniți, sau care ar putea și ar trebui să fie perfect orientați. Căci lectura „observațiilor” d-lui V. Bărbat a produs o impresie atît de profundă asupra unuia din colegii d-sale, încît acesta s'a văzut angajat într'un foarte delicat și neplăcut conflict de conștiință.—Anume, colegul d-lui V. Bărbat nu știa dacă concluzia generală, și definitivă, care se desprindea din „observațiile” d-lui Profesor Bărbat, în ceiace privește însușirile științifice ale autorului cărții *L'Influence de Hegel sur Taine*, ar trebui să fie formulată exact prin propoziția: „Lipsit de probitate științifică”, sau „Lipsit de seriozitate științifică”? După o lungă discuție cu sine însuși colegul d-lui V. Bărbat s'a oprit — din milă poate — la această din urmă propoziție...

caz cei ce au învățat acolo, și cei ce, fără să controleze starea reală a lucrurilor, cred pe cei ce au învățat acolo?!"

Cetitorii nepreveniți ai broșurii d-lui V. Bărbat își vor fi spus cu atît mai mult toate acestea, cu cît lucrarea criticată este despre Taine. Ea nu tratează deci nici despre războaiele triburilor din Patagonia, și nici chiar despre o problemă romînească, chestiuni pe care profesorii dela Sorbonna nu le-ar fi putut, *eventual*, controla cu destulă rigurozitate: ci tratează un subiect pentru Sorbonna perfect controlabil; mai mult, ea discută o chestiune care este o parte și un aspect al mării probleme a influenței germane în Franța, problemă care — mai e nevoie să o spunem? — interesează pe oamenii de știință francezi în gradul cel mai înalt. Or, își vor zice mulți cetitori ai broșurii d-lui V. Bărbat, dacă Sorbonna a acceptat ca teză de doctorat de Stat o lucrare cu un astfel de subiect și totuși n'a controlat-o cu rigoare pe care sîntem în drept să o așteptăm din partea ei, mai ales că acest subiect era tratat de un om lipsit de maturitate și nepregătit (VB,26, 28), și care pune și discută problema într'un fel atît de pueril ca acela pe care ni l-a descris și demonstrat în broșura sa d. V. Bărbat, ce garanție de seriozitate științifică mai poate prezenta Sorbonna?!"

Și trebuie să recunoaștem că cetitorii insuficient orientați ai „Recomandărilor“ d-lui V. Bărbat sînt perfect îndreptățiți să judece astfel...

Deși nemilosul recenzent al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine* n'a putut avea intenția să inspire cetitorilor d-sale deconcertanta concluzie de mai sus, aceasta este totuși judecată care se desprinde logic din cele 28 de pagini de critică ale d-sale.

Căci eforturile d-lui Bărbat de a face o disociare între ceiace d-sa numește „Doctorat în sine“ (sic!) al subsemnatului și lucrarea de doctorat pe care o critică sînt absolut inutile. „Observațiile noastre, scrie d-sa, nu pun în discuție doctoratul în sine. El vine dela o universitate — cea din Paris — prea vestită prin seriozitatea muncii săvîrșite acolo, spre a ne gîndi la așa ceva“ (p. 5). Ce distincție subtilă! Nu ne atingem de „doctoratul în sine“, pentru că e serios *, și reprobăm, dela întăia pînă la cea din urmă linie lucrarea de doctorat, încercăm să o distrugem (pe 28 de pagini!), pentru că nu e serioasă! **

Dar să punem discuția în termeni clari de tot: Examinînd lucrarea împrecinată (și examinînd-o timp de cîteva luni), Sorbonna a aprobat-o. Dovadă: Doctoratul, și încă Doctoratul de Stat. Analizînd aceeași lucrare, d. V. Bărbat a dezaprobat-o. Și a dezaprobat-o în întreg cuprinsul ei. Dovadă: Broșura. Acolo unde

* Pentru că nu există „doctorat în sine“.

** Discuția a devenit cam fastidioasă. Scuză: felul atacului reelementează natura apărării.

Sorbona, prin scrisul autorizat al raportorului ei, a zis: da!, d. V. Bărbat, profesor de Sociologie la Cluj, a zis: ba!

* * *

Pronunțînd cu hotărîre acest *nu!* al d-sale, d. V. Bărbat respinge implicit și opiniile criticilor — franceji și romîni — care s'au pronunțat favorabil asupra lucrării în care d-sa n'a găsit bun o iotă.

Cartea *L'Influence de Hegel sur Taine* a fost semnalată sau recenzată de următorii: F. Strowsky, membru al Institutului Franței (*Le Figaro*, prim-articolul din 29.12. 1928), E. Seillère, membru al Institutului Franței (*Journal des Débats*, 20. 3. 1929), E. Bréhier, profesor de Istoria Filozofiei la Sorbonna (*Revue d'Histoire de la Philosophie*, Iulie-Sept., 1929), Henri Gouhier, doctor în filozofie dela Sorbonna * (*Les nouvelles littéraires*, 22. 2. 1930). Aceștia, în Franța.

În Romînia au scris domnii: N. Iorga (*Revue historique*, April-Iunie 1929), Lucian Blaga (*Curentul*, 21. 1. 1929), Octav Botez (*Viața Romînească*, Decembre, 1928) și D. I. Suchianu (*Adevărul Literar*, 3. 2. 1929). Iar domnii I. Petrovici și M. Ștefănescu au înaintat un raport favorabil despre lucrarea împricinată cătră Universitatea din Cernăuți, cu ocazia unui concurs de agregatie care a avut loc acolo, în Mai 1929, concurs la care a participat și subsemnatul.

Voi reproduce, în cursul discuției ce va urma, unele din opiniile criticilor amintiți mai sus. Țin însă să notez de pe acum că *niciunul* din criticii amintiți n'a reprobato lucrarea a cărei moarte a decretat-o, fără posibilitate de apel, d. V. Bărbat.

* * *

Dar faptul că Sorbonna, și cu ea toți criticii amintiți mai sus, s'au exprimat favorabil despre lucrarea *L'Influence de Hegel sur Taine* nu infirmă dreptul incontestabil pe care-l are d. V. Bărbat de a susține o părere defavorabilă despre acea lucrare. Dela Descartes încoace, dreptul de liber examen și de repudiare al oricărei autorități în materie de gîndire științifică este un drept care aparține tuturor. Prin urmare, deși e puțin verosimil ca Sorbonna ș. a. m. d. să se fi înșelat atît de mult în judecata lor, nu este absolut absurdă ipoteza ca d. V. Bărbat, privind lucrurile mai de aproape ** și cu mai multă pricepere, să fi ajuns la concluzii contrare, dar juste, și care răstoarnă deci,

* D. E. Gouhier este autorul unor lucrări despre Malebranche foarte bine primită de critica filozofică franceză.

** Broșura d-lui V. Bărbat impresionează prin aparatul științific pe care-l pune în miștare: număr mare de citate, de trîmîteri, confruntări de texte, etc., etc.

ca pe niște opinii fără fundament, judecățile celor ce s'au pronunțat înaintea d-sale asupra chestiunii care ne privește.

Cum și-a exercitat d. prof. universitar V. Bărbat dreptul de liber examen? Sau, cu alte cuvinte, care este calitatea, tăria argumentelor pe care d-sa își sprijinește „observările“? Iată întrebarea la care încercă să răspundă considerațiile de mai jos. Răspunzînd la această întrebare, răspundem implicit și la cea care se formulează simplu și banal: Unde sînt adevărul și dreptatea?

II.

Care sînt păcatele cele mai grave pentru care d. V. Bărbat a chemat la o atît de severă judecată pe autorul lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine*? Greșeli, care, cu toată enormitatea lor, au scăpat — ca printr'o minune extraordinară — neobservate perspicacității Sorbonnei * și spiritului critic al judecătorilor franceji și romîni ai lucrării puse sub acuzație, greșeli pentru care autorul acesteia este declarat „lipsit de maturitate“ și „nepregătit să profeseze oficial“ (V. B. 26, 28) la universitate. Aceste greșeli mari sînt trei (V. B., 26):

1) *Autorul cărții despre influența lui Hegel asupra lui Taine „nu poate dovedi că esența despre care vorbește Taine în teoria cunoștinței este identică cu esența din filozofia generală a lui Hegel“, și nici că esența despre care vorbea filozoful francez în artă este identică cu Esența din Estetica lui Hegel (V. B., 13, 17, 20 și nota dela p. 6—7).*

2) *Autorul lucrării în discuție afirmă tendențios că Taine s'a recunoscut el însuși adept al lui Hegel (V. B. 11), și*

3) *Exagerează peste măsură influența hegeliană asupra lui Taine (V. B. 26).*

Este evident că greșelile acestea sînt grave. Și este și mai evident că, dacă ele ar fi reale și deci reproșurile d-lui V. Bărbat întemeiate, lucrarea intitulată *L'Influence de Hegel sur Taine* și-ar pierde orice valoare științifică, prin urmare și rostul de a fi fost scrisă.

Să discutăm deci pe rînd aceste obiecțiuni și să vedem dacă ele sînt întemeiate? Căci, dacă am reuși să arătăm că ele nu sînt îndreptățite, am reuși poate să împrăștiem „atmosfera“ pe care a creat-o broșura d-lui V. Bărbat. („Atmosfera“ de care am vorbit mai sus).

În cursul discuției vom releva și examina și alte învinovățiri pe care d. V. Bărbat le aduce lucrării despre care e vorba și

* Căci este evident că, dacă Sorbonna ar fi descoperit aceste mari greșeli, și-ar fi dat sama cît e de nesperioasă, de arbitrară și de fantazistă lucrarea *L'Influence de Hegel sur Taine*, și în consecință n'ar fi acceptat-o în nici un caz ca teză de Doctorat de Stat.

autorului ei. Am zis „și alte“, pentru că nu am deloc intenția să discut absolut toate „observațiile“ d-sale. Ele sînt nenumărate, și pentru a arăta à propos de fiecare dacă este sau nu întemeiată, ar trebui să mai scriu o dată lucrarea împlicinată, cu comentarii și explicații nesfîrșite, și în ordinea și spiritul impus de atacul d-lui V. Bărbat. Drept ce, am ales numai greșelile mari care mi se impută. Am ales, cu alte cuvinte, dintr'un număr mare de cazuri, de date, sau cum vreți să le ziceți, pe cele care fiind importante și reprezentative, rezumă esența celorlalte. Aceste specimene de discuție critică ne vor permite să tragem, prin inducție — operație foarte îndreptățită, ne spune logica — concluzii cu privire la spiritul profund în care este concepută curajoasa și descurajatoarea critică a d-lui Profesor.

1.

Autorul lucrării despre influența lui Hegel asupra lui Taine „nu poate dovedi că esența despre care vorbește Taine în teoria cunoștinței este identică cu Esența din filozofia generală a lui Hegel“ etc. (Cf. mai sus). Aceasta este concluzia fundamentală ce se desprinde din foarte migăloasa discuție în care se angajează d. V. Bărbat în cap. III al broșurii d-sale. (Cap. III ocupă jumătate din broșură). Dar nu acesta este motivul care ne-a îndemnat să discutăm mai întăiu această „observație“ a d-lui V. Bărbat. El este cu totul altul. Ideia de esență (identică, la filozofii de care e vorba cu aceia de cauză, de substanță, de lege și cu ceiace numim noțiune, concept) este o idee a cărei discuție formează centrul lucrării criticate de d. V. Bărbat. Intr'a-devăr, această idee este examinată, din puncte de vedere diferite, în capitolele II, III și IV ale lucrării mele (p. 97—329). Este deci evident că, atacînd lucrarea în punctul acesta, d. V. Bărbat îi atacă și încearcă să-i dărîme însuși fundamentul.

Dar susținînd că cel ce iscălește aceste rînduri ar fi încercat să dovedească identitatea conceptului de esență la Hegel și la Taine, d. V. Bărbat îi atribuie în mod gratuit o intenție pe care acesta n'a avut-o, n'a exprimat-o în lucrarea sa, și nici n'a încercat s'o realizeze în nici un singur paragraf sau capitol al lucrării puse sub acuzație.

N'a încercat autorul acestei lucrări să arate atît în capitolul II și cap. III cît și în cap IV și în partea a doua a concluziei generale că *nu poate fi vorba de identitate* între ideia de esență la Hegel și la Taine? (Cf. DR. 171—195, 283—301, 303—329, 411—414).

a) Iată cîteva texte * :

* Pentruca nu cumva să fiu învinovățit de traducere tendențioasă, și pentruca sensul precis al textelor să nu sufere din cauza traducerii, reproduc textele în franțuzește.

„Après ce qu'on vient de dire et de démontrer par des textes, il est manifeste que le concept de Taine n'est pas le concept de Hegel. Obtenu par généralisation*, par abstraction, comme dirait Taine, donc par l'élimination de ce qui est particulier, individuel, le concept de Taine ne pose que de l'identique et des rapports de contenance. Intelligibilité ne veut pas dire, selon Taine, conciliation de contraires, mais élimination absolue de l'un des termes et affirmation sans réserve de l'autre, sacrifice de ce qui est particulier au profit de ce qui est universel, réduction du premier à une simple apparence. Le concept de Taine ne serait donc pas, aux yeux de Hegel, un concept véritable. Hegel l'appellerait, sans hésiter, abstraction vide, dépourvue de ce qui justement constitue, d'après lui, l'essence même du concept. Le concept de Taine n'est pas universel-concret, il n'est qu'universel-abstrait. Or, ce n'est pas là une différence insignifiante et purement formelle. Au contraire, elle est capitale, car, comme nous le constaterons dans les chapitres III et IV du présent travail, elle a pour conséquence une conception générale du monde qui, tout en se disant hégélienne, diffère, à certains points de vue, *essentiellement*, de celle de Hegel.“ (DR. 183—4).

Iată acum un text dela începutul capitolului III (DR 197—301) al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine*, capitol care poartă ca titlu: *Théorie de l'essence ou des causes*; deci chiar și titlul indică precis că e vorba de problema pe care o discută d. V. Bărbat. (Textul de mai jos se raportă la întreg conținutul capitolului III, drept ce *în concluzia* capitolului (p. 284) se revine asupra lui):

„Toutefois je tiens a souligner dès maintenant, qu'à mon avis, Taine a rendu sienne une notion de la cause qui, il est vrai, se trouve développée dans la LOGIQUE de Hegel, mais qui n'est pas le concept de cause auquel s'est arrêté le grand dialecticien... Pour caractériser en deux mots la manière dont la pensée de Taine a subi l'influence hégélienne sur le point dont il est question en ce moment, disons que l'auteur des *Philosophes classiques* a accepté, comme absolument vraie, une conception qui, chez Hegel, ne figure qu'à titre d'hypothèse qu'il s'agit de réduire à l'absurde. Mais on insistera sur cet aspect du problème à la fin du chapitre“. (DR, 200—201).

Textele citate sînt, cred, destul de clare și de... afirmative.

* Se vede prin felul cum începe acest text că el este rezultatul unei demonstrații, bune sau rele, nu importă. Ceiace importă, pentru discuția noastră, este faptul că această demonstrație urmărea scoaterea în evidență a diferenței esențiale care este între conceptul (ideia) lui Taine și conceptul (ideia) lui Hegel. Deci scoaterea în evidență a diferenței pe care d. V. Bărbat afirmă că ași nega-o, voind (dar nepuțin) să dovedesc identitatea esenței la Hegel și la Taine.

Pentru oricine *pricepe* și *vrea* să priceapă, ele nu mai au nevoie de comentariu.

* * *

Dar cetitorul găsește în însăși broșura d-lui V. Bărbat texte care infirmă teza d-lui V. Bărbat că ași fi voit să demonstrez identitatea esenței lui Hegel cu aceea a lui Taine:

„Negîndind ca adevăratul Hegel, ci ca un Hegel interpretat în conformitate cu înclinările propriului său suflet,... autorul *Positivismului englez* a crezut că poate „construi” Absolutul numai cu „*acelaș*” *. „Legea unică a lui Taine afirmă, în opoziție cu ideea concretă, absolută a lui Hegel, că forma exclusivă și totală a existenței este gîndirea logică. Axiomul suprem al lui Taine reduce existența concretă la o simplă aparență, materia la un simbol.” (VB, 18, 19).

Aceste texte — și multe altele — pe care severul meu critic le-a reprodus traducîndu-le din cartea incriminată, implică în mod evident convingerea (motivată bine sau rău, pentru ce ne interesează aici, aceasta nu importă) subsemnatului că ideea pe care și-o făceau cei doi gînditori despre esența lucrurilor este profund diferită.

Drept ce, capitolul III al lucrării criticate (acela care, cum spuneam mai sus, poartă titlul general de: *Théorie de l'essence ou des causes*) încheie cu concluzia generală pe care o reproduce și d. V. Bărbat, la pag. 19, aliniatul 6, al prea-răspînditei d-sale broșuri, text care, în loc să servească tezei d-sale, o răstoarnă în chipul cel mai eclatant... „De aceea, autorul *Logiceii* ar fi re-negat poate pe acest discipol, care credea că ajunge, prin ideea de cauză mecanică, bazată pe identitatea abstractă, să înțeleagă și să explice chiar și formele gîndirii și ale vieții, și ar fi văzut în el mai curînd un fiu spiritual al lui Spinoza.” „Al unui Spinoza așa cum îl înțelegea Hegel și, după el, Taine.” (V. B. 19; DR 301).

Pe ce se sprijinește deci afirmația d-lui Bărbat că eu ași afirma (VB 20) „identitatea absolutului Hegelian cu acela al lui Taine”? Chiar și prin textele pe care le aduce, d-sa nu dovedește tocmai contrariul?!

Care este deci *concluzia generală* ce sîntem îndreptățiți s'o scoatem din discuția cap. III al broșurii d-sale? Iat-o: *Domnul Virgil Bărbat se substituie autorului cărții „L'Influence de Hegel sur Taine”, afirmînd lucruri pe care apoi d-sa i le reproșează acestuia...*

* * *

b) Este natural să ne întrebăm acum: Cum a ajuns d. V. Bărbat să atribue subsemnatului dorința de a identifica esența

* Adică cu concepte abstracte.

lui Hegel cu esența lui Taine, și să-i facă din această dorință o vină, cu dreptate, mare? Uite cum: d. V. Bărbat amestecă *perpetuu cele două puncte de vedere* * din care am fost silit să privesc problema influenței hegeliane asupra lui Taine, puncte de vedere pe care subsemnatul le-a distins în chip foarte net, căci așa o cerea natura complexă a problemei studiate. Cine face abstracție de această distincție capitală ajunge în mod inevitabil a nu mai înțelege nimic din lucrarea *L'Influence de Hegel...*, și a învinui, în plus, pe autorul ei de contraziceri și „reveniri“ (Cf. VB 6—7, 20).

Lucrul pare extrem de complicat. Și este într'adevăr **. Să mă explic :

Pentru a ajunge să facă o expunere cât de cât limpede a rezultatelor analizelor întreprinse, subsemnatul s'a văzut nevoit să recurgă la metoda pe care o precizează *introducerea* lucrării în discuție, în termenii următori (nu traduc pentru motivul precizat într'o notă de mai sus):

„Dans la première partie de cette étude (le chapitre IV mis à part) *** — pour arriver à rendre sensible l'influence qu'a exercée l'auteur de la *Logique* spéculative sur la pensée d'Hippolyte Taine, je me place d'abord — à propos de chaque grand problème, c'est-à-dire dans chaque chapitre — au point de vue propre à l'auteur des *Philosophes classiques*. En d'autres termes, j'adopte, *provisoirement*, l'interprétation que donne Taine à la métaphysique de Hegel (car il est bien évident que c'est à travers cette interprétation qu'il s'en est inspiré), et je cherche à montrer ce que sa pensée a emprunté à l'oeuvre de Hegel, telle qu'il l'entend.

„Mais en procédant uniquement de cette façon-là, on risque de se tromper. Car, n'aboutissant à déterminer que l'étendue, la quantité de l'influence subie, on est facilement porté à en exagérer l'action effective, l'importance.

* Cine cetește broșura d-lui VB., își face subț acest raport, o idee extrem de proastă despre gradul de claritate al lucrării; și, în consecință, și despre luciditatea inteligenței acelor care au fost chemați să o judece înaintea d-lui V. Bărbat.

** „Car, lorsqu'on s'est proposé d'étudier les aspects multiples d'un phénomène de ce genre, il ne suffit pas de distinguer l'influence qu'on veut retenir, d'autres, qui pourraient lui ressembler et qui toutefois en diffèrent — opération difficile, parce que délicate; il ne suffit pas d'établir une relation directe et aussi sûre que possible entre des idées et des oeuvres; il ne suffit pas de conclure que, sur tel et tel point, Taine a été disciple de Hegel, mais il faut montrer de *quelle manière* il l'a été; c'est-à-dire, il faut montrer... *quelle est la nature, la qualité*, en d'autres termes, l'étendue et la profondeur de l'influence exercée.“ (DR, 51).

*** Prin urmare p. 1—301.

„C'est pourquoi je m'efforce de compléter ce premier point de vue par un autre et de „corriger“ les données obtenues avec son aide par les précisions fournies par ce dernier: J'essaye de me transposer sur le point de vue que je crois être celui de Hegel même, du vrai Hegel (qui ne me paraît pas être le Hegel de Taine), et je tente de juger de là l'hégélianisme du critique de Cousin et de Stuart Mill.

„C'est en procédant ainsi que je crois arriver à déterminer aussi la profondeur, la qualité de l'influence qu'il s'agit de définir. D'autre part, la clarté de l'exposition souffrirait énormément si je mêlais continuellement, à propos de chaque point et phase du discours, ces deux points de vue. Aussi, dans chaque chapitre, je les développe séparément... La première partie retient surtout les accords qu'il y a entre les conceptions de nos deux philosophes; la deuxième partie appuie sur les dissonances, dévoile les différences profondes, qu'il y a entre l'esprit du maître et celui du disciple“. (DR 54—55). *

A fost aceasta o metodă de lucru și de expunere despre care raportorul sorbonnian al lucrării — deci om cu justificate pretenții științifice și cu autoritate să vorbească — scria subsemnatului, cu data de 18.4.1928, că e bună și precisă („la méthode est bonne et précise“).

* * *

Or, d. V. Bărbat pare a nu-și fi dat samă de rostul distincției precizate mai sus (vezi reprobarea ei: „vorbe mari“, în nota dela p. 7 a broșurii d-sale), distincție enunțată în mod principial în *Introducerea* lucrării și subliniată în cursul lucrării oridecâteori se făcea trecere dela un punct de vedere la celălalt; enunțată probabil în mod destul de clar, pentrucă Francezii — atît de exigenți în această privință — nu s'au plîns, nici unul, de lipsa de claritate a cărții *L'Influence de Hegel sur Taine*.

Neținînd samă de faptul că toate considerațiile și desvoltările mele care pornesc dela I-iul punct de vedere sînt ipotețice, *provizorii* (cf. mai sus textul citat din *Introducerea* lucrării), d. V. Bărbat le-a luat drept *definitive*. Iar pe cele care se plasau pe al II-lea punct de vedere și veneau să *corecteze* (cf. textul *Introducerii* citat mai sus) pe cele dintăi, — pe cele care pretindeau deci a fi *singurele definitive* — le-a considerat ca pe unele ce veneau să le *contrazică*...

De aci concluzia comică pe care d-sa o scoate, afirmînd că

* In ceiace privește ideile estetice ale lui Taine, vezi observația fundamentală pe care o face subsemnatul la pag. 349, alin. 3, și nota 2, aceeași pagină. Dat fiind faptul că, în partea I-ii a lucrării (pag. 1—301), se stabilește sensul pe care-l au la Hegel și la Taine termenii *esență*, *cauză*, etc., nu mai era nevoie să se mai revină asupra lor în partea a II-a. Faptul acesta ar fi făcut să sufere claritatea expunerii.

felul de argumentare al subsemnatului ar fi „oarecum impresionist“ (V. B., 7).

Dar în proastă lumină mai e prezentată grava Sorbonnă care a venit, la adânci bătrînețe, să acopere cu judecata ei favorabilă o lucrare „impresionistă“ asupra unui aspect și părți a unei probleme atât de importante din punct de vedere francez! Va să zică d. E. Bréhier, când îmi scria că lucrarea mea l-a satisfăcut pe deplin („votre travail m'a pleinement satisfait“ — 1. VI. 1928), scria pornind dintr'o convingere pe care i-ași fi inspirat-o prin argumente „oarecum impresioniste“! Spre marea d-sale satisfacție, d. Bărbat poate spune că nu s'a lăsat impresionat de astfel de argumente...

* * *

c) Cum se face că d. Bărbat a confundat perpetuu cele două puncte de vedere?

Ipoteza unei confuziuni intenționate o înlăturăm dela început. Căci nu avem nici un motiv să punem la îndoială buna credință a d-lui profesor universitar. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, în această ipoteză, devine inexplicabil și absurd faptul că d-sa citează în favoarea tezei d-sale, texte care vorbesc răsplată contra ei! Ar rămânea ipoteza unei lecturi nu destul de atente a lucrării puse sub acuză. Dar d. V. Bărbat, amintindu-ne „seriozitatea ce sîntem în drept s'o cerem dela un Profesor universitar“ (VB, 28), ne spune că n'a emis considerațiile sale decît „după citirea conștientioasă a lucrării“.

Nu rămîne decît o singură ipoteză explicativă, anume: **LIPSA DE PĂTRUNDERE** *complectă și de înțelegere clară a problemei*, problemă foarte complexă, și problemă pe care d-sa o discută totuși pe un ton sentențios și plin de autoritate.

d) Acum, o altă întrebare: de ce d. Bărbat n'a înțeles clar despre ce anume era vorba în capitolele cele mai importante ale lucrării pe care a condamnat-o; de ce i-a scăpat printre degete însăși cheia de boltă a construcției pe care și-a propus s'o dărîme?

Cauza explicativă cea mai verosimilă îmi pare a fi **LIPSA DE CUNOAȘTERE** *aprofundată* a celor două filozofii, în a căror discuție și analiză s'a angajat cu admirabilă hotărîre.

Să dovedim această afirmație cu fapte. Cu *fapte materiale*, care nu pot fi deci contestate.

1) *In ceiace privește pe Taine:*

La pag. 13 a broșurii d-lui V. Bărbat cetim următoarele: „De reținut este că în prg. corespunzător [paragraful unde subsemnatul discută problema esenței], deși este vorba de o problemă din teoria *cunoștinței*, d. D. D. Roșca începe cu un text luat din *Literatura engleză*“. Pe pagina următoare, d. profesor revine mereu — cu semne de exclamații — asupra acestei rețineri.

Sensul acestor rețineri și exclamații este evident: d. V.

Bărbat vrea să sublinieze din nou cât de „impresionist“ și de ne-serios este subsemnatul, discutînd probleme pur filozofice cu texte și trimiteri la o operă de istorie a literaturii...

Dar, dacă d. Bărbat ar fi avut vreodată, cel puțin în mîină, *Istoria literaturii engleze* a lui Taine, ar ști că această operă este și o istorie a *filozofiei* engleze, tratînd, în mari capitole, despre Bacon, Carlyle, Stuart Mill, Hobbes; că trimiterile mele sînt, în speță, la studiul despre *Stuart Mill**, opera cu caracterul filozofic cel mai pronunțat a lui Taine, și ar fi renunțat la această ironie deplasată, căci ea se întoarce împotriva propriei d-sale „competențe“ critice...

La pagina 14 și 15, d. Bărbat înfierează un alt pretins procedeu greșit al subsemnatului:

„Dela volumele asupra Literaturii, scrie d. V. Bărbat, d. Roșca trece, spre a dovedi ce înțelege Taine prin esență, la veșnicul *caet din tinerețe*“ *... „După *Caet*, d. Roșca face din nou apel la *Corespondență*“... „iar apoi se întoarce din nou la texte din *Literatura engleză*, pentru a reveni la *Corespondență* (205)“... „La pag. 207 se revine la *Caetul din tinerețe*...“

D. V. Bărbat se plînge deci că plimb cetitorul dela *Caet* la *Corespondență*, și viceversa.

În speță însă, *Caet* și *Corespondență* sînt unul și același lucru! Nu poate fi deci vorba de întoarceri și reveniri dela *Caet* la *Corespondență*. Ce-l face pe d. profesor să creadă că ar fi vorba aici de două lucruri diferite, este faptul că, vorbind de *Caet*, subsemnatul trimite la *Corespondență*, pentru excelentul motiv, că cele cîteva texte ale *Caetului* sînt publicate în tomul I al *Corespondenței* lui Taine!

Se vede însă că d. V. Bărbat nu știe acest lucru, altfel — ipoteza lipsei de bună credință fiind exclusă — nu s'ar plînge, repetat, și în nota dela p. 14 a broșurii d-sale: „În paragraful referitor la *Problema esenței*, scrie d. Bărbat, d. D. D. Roșca citează în șase pagini (202—207) de patru ori *Corespondența* lui Taine. Toate aceste citate, la paginile 202, 205 și 207, sînt luate din volumul I al *Corespondenței* lui Taine, volum care cuprinde scrisorile sale pînă la etatea de 25 ani, [notez că, în paginile de care e vorba, n'am citat nici o singură scrisoare a lui Taine] și toate citatele se reduc la unul singur, luat dela pagina 117 a acestui volum!“ (Explicație suplimentară: Cf. mai sus, ultima mea notă...)

Din nota d-lui Bărbat reese că d-sa a avut în mîină volumul

* Acest studiu al lui Taine a fost publicat mai întăiu ca lucrare independentă, cu titlul *Le positivisme anglais*. Or, cînd vorbesc de *Positivisme anglais*, d. Bărbat nu mă mai ironizează....

** „Veșnicul *Caet*“; adevărat că, în paragraful pe care-l analizează d. V. Bărbat, vorbesc continuu de *Caet*. Dece? Pentru că pag. 202—207 analizează, din punctul de vedere care mă interesa, acest *Caet*.

I al *Corespondenței* lui Taine. Dar nu reese decît că l-a avut în mină..

Tot ignoranța faptului că nenorocitul *Caet* se află în *Corespondență*, îl încurajează pe d. Bărbat să susțină (pag. 9) că punctul de plecare al analizelor întreprinse de subsemnatul ar fi, pe lângă *Caet* (d. Bărbat ar fi trebuit să zică *Caete*, căci sînt mai multe), și *Corespondența* lui Taine. *

2) *In ceiace privește pe Hegel.*

La pagina 9, 18, 19, severul judecător al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine* SE SPERIE și se revoltă pentrucă, la pagina 412—13 a acestei lucrări, se găsește textul: „Cu alte cuvinte, Taine, supunînd gîndirea lui Hegel exigențelor propriei sale gîndiri, o transpune din planul în care ea pretinde ** să se miște, plan al rațiunii concrete, care vrea să înțeleagă iar nu să escamoteze diversitatea și schimbarea“, etc. (VB, 9).

Acest text este luat din concluzia cărții. Sensul în care-l folosește autorul acesteia este precizat la pagina 295 a lucrării, unde este folosit pentru întăia oară. Acolo, și în cele zece pagini premergătoare, fiind vorba despre explicația pe care o dau în general toate științele care recurg la ideea de cauză mecanică, subsemnatul a folosit, pentru a spune că această cauzalitate nu poate explica schimbarea și diversitatea realității, negîndu-le — lucru știut de oricine cunoaște puțin problemele ce le pune teoria modernă a cunoașterii și filozofia științelor *** — cuvîntul „escamotează“. Acest cuvînt l-am găsit, utilizat în sensul acesta, la Berr (autor la care și trimit; cf. pag. 295). L-am adoptat și eu, pentru motivul foarte simplu că mi s'a părut expresiv și foarte potrivit pentru a caracteriza rezultatul la care *necesarmente* ajunge orice teorie explicativă ce recurge la ideea de cauză mecanică — cum e teoria cauzalității la Taine.

Logica însă (și întreaga filozofie) a lui Hegel e o încercare uriașă de reacțiune contra acestui fel de a explica realitatea. Filozofia lui Hegel întreagă de aici își trage originea, din această

* Dacă e adevărat că punctele de plecare ale analizelor mele sînt, atunci cînd am avut frînturi de *Caete*, acestea, (Cf. DR. 202, motivarea acestui procedeu), resping afirmația că scrisorile lui Taine mi-au servit, și ele, ca punct de *plecare* (Cf. DR. 56, aliniatul 2). Afirmația d-lui V. Bărbat a fost explicată, de altfel, în cele spuse mai sus.

** Să se observe nuanța pe care o introduc, în fraza de mai sus, cuvintele „pretinde“ și „vrea“, și să se confrunte cu *nota I* dela pag. 186 a lucrării puse sub acuză, de unde rezultă clar că eu nu susțin că Hegel ar fi reușit într'adevăr să explice diversul, individualul. D. V. Bărbat e deci cam grăbit cînd, din textul de mai sus, scoate imediat, în formă de reproș, concluzia: „Taine vrea deci să escamoteze, atunci cînd se depărtează de Hegel; filozoful german nul El dă explicația adevărată a diversității și a schimbărilor din natură“(VB, 9).

*** Cf. Meyerson, Lalande, Berr.

nevoie de a găsi o explicație reală a schimbării și a diversului. Încă o dată, eu nu zic că Hegel a rezolvit într'adevăr problema, ci zic că pretinde să o rezolve. (Cf. textul citat acum mai în urmă de d. V. Bărbat). O nuanță care-i scapă criticului cărții mele (vezi concluzia pe care d-sa o scoate imediat după citarea acestui text, VB,9). Dar d-sale îi scapă destul de des nuanțele. (Vezi șicana pe care d. Bărbat mi-o face pentru un „je crois”, precum și concluzia pe care d-sa o scoate de aici (VB, 16). Dar vezi și sensul adevărat pe care acest franțuzesc „je crois” îl are în textul subsemnatului (DR, 209).

Dar, ceiace susține autorul lucrării condamnate despre explicațiile autorului *Inteligenței*, Meyerson, Lalande, Berr — pentruca să nu-i amintesc decît pe cei mai cunoscuți — afirmă, cu drept cuvînt, despre toată știința care explică realitatea cu ajutorul noțiunii de cauză mecanică. Aceasta nu însemnează însă că Meyerson sau Berr ar condamna știința, după cum nici subsemnatul nu emite „afirmații defavorabile lui Taine” (VB,9), caracterizînd explicațiile cauzale ale acestuia prin cuvîntul „escamotează”...

Or, dacă autorul broșurii „*Recomandări*” la *Universitate* ar fi cunoscut mai de aproape problema capitală pe care o pune filozofia hegeliană (precum și „problemele conexe”), filozofie al cărei sens profund totuși îl discută din plin, nu s'ar fi speriat de cuvîntul „escamotează” și nici nu s'ar fi revoltat în măsură atît de mare contra subsemnatului. Și, mai ales, n'ar fi putut confunda sensul pe care d-sa îl dă acestui termen cînd mi-l aplică mie (VB, 13), cu sensul pe care i-l dau eu cînd îl aplic cauzalității lui Taine! Și, înșfîrșit, s'ar fi îndoit puțin dacă replica cea mai potrivită la acest inoportun „escamota” poate fi aceasta (și eventual n'ar mai fi scris-o): „Departa de a „escamota” natura. Taine nu-și întemeiază credința în universalitatea legii științifice decît pe credința că oricînd și oriunde, existența nu putea fi decît *natură* [aceasta-i și credința științei, observăm noi] și ca atare aplicabilitatea conceptelor noastre era asigurată“...?! (VB, 19).

3) Această lipsă de cunoaștere suficientă a materiei, în a cărei discuție minuțioasă se angajează d. V. Bărbat cu atîta elan, devine și mai eclatantă atunci cînd d-sa pretinde că traduce, într'o limbă mai omenească, niște pasagii ale subsemnatului despre Hegel.

Dat fiind faptul că pasagiile în chestie reproduse izolat, așa cum le reproduce broșura d-lui V. Bărbat, nu sînt inteligibile (ele găsindu-se la sfîrșitul unor analize care încep în lucrarea incriminată 19 pagini mai înainte, adică la pag. 170, și avînd deci un caracter rezumativ, deci forțamente mai condensat), d-sa le spune „mai omenește”.

Iată textele: „Noi constatăm că Ideia în sine și Ideia exte-

riorizată (natura) nu sînt considerate de el (de Hegel) decît ca momente, necesare dar relative, ale Ideii absolute, ale Ideii concrete, a cărei esență consistă tocmai în aceia că ea afirmă termeni diferiți"... „Aceasta însemnează că momentul „natură“ al Ideilor absolute [al Ideii absolute, a scris subsemnatul] nu poate fi „scos“ analitic din momentul său „Idee în sine“, Idee considerată logic („Idée en tant que logique“ — DR, 109), ci el este afirmat printr'un act sintetic al spiritului“.

„Atunci deci cînd spiritul trece dela momentul logic al Ideii concrete la momentul natură al acesteia, pasul acesta nu se face ca dela *același la același — du même au même* — ci ca dela *același la celălalt — du même à l'autre* — sau, mai precis, dela *același la celălalt (fel) al său — du même à son autre*“ (DR, 189, 190, 191; VB, 17—18).

Iată acum „traducerea“ d-lui V. Bărbat:

„Spuse lucrurile ceva mai omenește, din punctul de vedere care ne privește aici, rîndurile de mai sus ar însemna că, pentru Hegel, știința, în înțelesul logic al cuvîntului, nu ne poate duce la cunoașterea esenței naturii. Ca atare, noi nu vom putea pretinde să ajungem la Legea unică, absolută a universului... pe cale *intelectuală*, pornind dela știința naturii. Pentru a ajunge la această lege, *este nevoie să intrăm în contact cu Spiritul Absolut*, care este gînd și natură... Acesta este Hegel cel adevărat, ne spune d. D.D. Roșca. Taine îl înțelege însă altfel, zice d-sa“. (Sublinierile sînt ale subsemnatului).

Această traducere „omenească“ a d-lui V. Bărbat mă face să afirm că Hegel ar fi susținut lucruri pe care, dimpotrivă, autorul *Logicei* speculative le-a respins cu hotărîre... Textele reproduse de d. V. Bărbat nu conțin nicidecum ideia că, pentru a ajunge la cunoașterea esenței lucrurilor, „*este nevoie să intrăm în contact cu Spiritul Absolut!*“

Care este sensul lor? Pe scurt, el este acesta: Nu putem ajunge la cunoașterea realității adevărate pornind dela concepte abstracte (Idee logică, Idee în sine), ci trebuie să pornim dela concret. Realitatea concretă (natura) nu poate fi „construită“ cu concepte abstracte. Cugetarea nu poate nici chiar să se exercite fără o materie *dată*. (Cf. nota 2 dela pag. 191, una din paginile la care trimite d. V. Bărbat! Și unde e vorba de Mac Taggart, unul din cei mai profunzi cunoscători ai lui Hegel). Pentru a se putea exercita, cugetarea trebuie să afirme ceva ce nu e ea (*même et l'autre*).

Cu alte cuvinte, nu există cunoașterea reală fără de experiență, nu există subiect fără de obiect.

Nu poate fi deci vorba în textele de mai sus de „intrarea în contact cu Spiritul Absolut“, despre care vorbește d. V. Bărbat *. „Actul sintetic al spiritului“ de care vorbește subsemna-

* Pentru o mai clară înțelegere a acestor desvoltări, cf. DR., p. 170—195.

tul (cf. mai sus), și care pare a-l fi îndemnat pe d-sa să mă „traducă” cum m'a tradus, nu este altceva decât actul de sinteză despre care vorbește și Kant; idee care a jucat un rol așa de mare în întreaga filozofie germană dela Kant încoace... *

Dacă însă, d. V. Bărbat vrea să vorbească de o astfel de „intrare în contact cu Spiritul Absolut” la Hegel, „intrare în contact” de natură mistică, d-sa este liber s'o facă; dar pe răspundere proprie și nu în numele subsemnatului! — Așa cum o face d-sa la p. 16 a broșurii critice, unde vorbește de „spiritualitatea independentă (!?) a lui Hegel” (afirmație care implică acest fel de a înțelege pe Hegel), și unde *opune* lui Hegel un absolut... implicat tocmai în pasagiile subsemnatului traduse rău de d-sa!

* * *

Care este acum concluzia ce se desprinde din cele ce preced?

D. V. Bărbat, profesor de sociologie la Universitatea din Cluj *NU CUNOAȘTE* nici filozofia lui Taine, nici pe cea a lui Hegel în măsura în care ar fi trebuit să le cunoască pentru a se angaja cu atîta autoritate și prezumție în discuția raportului acestor două filozofii. Lucrul e cu atît mai surprinzător, cu sît d-sa s'a angajat în această discuție cu scopul precis de a răsturna în întregimea ei, o lucrare pe care Sorbonna și Francejii au aprobat-o.

2.

Să considerăm acum a doua mare greșeală pe care d. V. Bărbat, o impută autorului cărții *L'influence de Hegel sur Taine*.

Această a doua mare greșeală ar fi, cum am amintit, faptul că subsemnatul afirmă *tendențios* că Taine s'a recunoscut el însuși adept al lui Hegel (VB, 11). „Tendențios” vrea să spună că, deși nu pot dovedi acest lucru, totuși îl afirm.

Să discutăm întâiu afirmația d-lui V. Bărbat formulată în termeni generali; și să trecem apoi la considerarea exemplului pe care d-sa îl aduce ca argument.

A) „Lăsînd la o parte chestiunile de interpretare, închee d. V. B., nu putem trece deci cu vederea afirmația tendențioasă că Taine s'a recunoscut adeptul lui Hegel” (p. 11).

Care sînt textele pe care subsemnatul se sprijinește, în tot cuprinsul lucrării sale, pentru a susține că Taine se credea însuși hegelian ?

* A vorbi de „intrare în contact cu Spiritul Absolut” la Hegel, însemnează a cunoaște pe Hegel din expozeuri care se găsesc în manuale, adică, pentru cineva care și-a propus să-l discute, însemnează a nu-l cunoaște deloc.

- 1) Prefața lucrării *Essais de Critique et d'Histoire*;
- 2) O scrisoare către Suckau;
- 3) O scrisoare către Th. Ribot;
- 4) O scrisoare către I. Alloury;
- 5) Prefața lucrării *Les Philosophes classiques*;
- 6) Două note importante care se găsesc în *Intelligence*.

1) *Prefața lucrării Essais de Critique et d'Histoire*: „Ce spectacle me paraît noble; la méthode est l'instrument qui le fournit; cet instrument, fabriqué par Aristote et Hegel, mérite seul qu'on le défende; je n'ai que des pardons à demander pour l'ouvrier“ (cf. DR p. 130).

2) *Scrisoarea către Suckau*, datată din 24 Iulie 1862. Ulterioară cărții *Philosophes classiques* apărută în 1857. (Aviz d-lui Bărbat! — Cf. p. 11 a broșurii d-sale) *. „Parle comme tu voudras de M. X.; je t'avoue que toutes ces bonnes gens me semblent au-dessous du dédain; il n'y a pas six personnes à Paris avec qui je voudrais causer de Hegel et de sa *Logique*... Mes idées ont été formulées dans la préface de la deuxième édition des *Philosophes*, que tu as. Ma thèse est que les *Eléments* des êtres, les *Begriffe*, sont des abstraits... Cela ne m'empêche pas de croire, avec *Hegel*, que les abstraits premiers, les simples, les éléments indécomposables, par exemple, *Sein*, *Nichts*, *Werden* etc., peuvent être considérés *a priori*, puis combinés...“ etc. „Pareillement, je me suis tout à fait séparé de Comte, qui nie la possibilité de la métaphysique. J'ai dit également dans *Stuart Mill* que *Hegel était, de tous les philosophes, celui qui s'est le plus rapproché de la vérité*“... (Cf. DR, 134, 133, 141, 72. (Sublinierile subsemnatului).

3) *Scrisoarea către Th. Ribot*, datată din 11 Ianuar 1875. (Scrisoare ulterioară deci *Inteligenței* care a apărut în 1870 — iarăși aviz d-lui V. B. — Cf. broșura d-sale, p. 11): „...La théorie la plus voisine de la mienne est celle d'Héraclite et de Hegel; dès mes premiers écrits en philosophie **, j'ai pris pour adversaires les entités qu'on nomme force et substance...“ (DR 228).

4) *Scrisoarea către Alloury*. Acesta, într'un articol din „*Journal des Débats*“, 22,2. 1860, asupra cărții „*Philosophes classiques*“, clasa pe Taine printre materialişti. Taine protestează energic și scrie, între altele: „...Non, mon cher Maître, je ne suis pas un matérialiste. Je crois avoir dit assez souvent et assez haut à quelle école j'appartiens, pour n'être pas mis dans une école à laquelle je n'appartiens pas. Je ne pensais pas que quelqu'un aujourd'hui pût confondre Hobbes et *Hegel*, Helvétius et Spinoza. Ce sont les deux extrêmes... Faut-il enfin répéter... que, pour *Hegel*, l'esprit, c'est-à-dire le système des grandes idées...“

* Vom reveni imediat asupra acestui punct.

** Taine face aluzie la *Philosophes classiques*, întâia sa lucrare filozofică, și la *Positivisme anglais*.

etc. (DR, 155). Ceva mai încolo, Taine spune că el, Taine, luptă pentru cauza lui Hegel: „Hegel dont je défends la cause“.

Aceste texte sînt destul de clare pentru a mă dispensa de a le mai comenta. Și, fiindcă d-lui V. Bărbat îi place cuvîntul *tendențios*, cetitorul să judece ce este tendențios: afirmația subsemnatului că Taine se considera însuși adept al lui Hegel, ori aceia a d-lui V. Bărbat că această afirmație a mea ar fi tendențioasă?

5) *Prefața lucrării „Les Philosophes classiques“*. Considerînd această prefață, discutăm totodată și exemplul d-lui V. Bărbat, pe care l-am amintit. Căci d-sa aduce ca exemplu al demonstrației d-sale această prefață. Acest exemplu merită să fie discutat de aproape: 1) pentrucă d. V. Bărbat a fost desigur destul de perspicace să aleagă, pentru probarea „observațiilor“ d-sale, punctul care i s'a părut nu numai cel mai important, ci și cel mai slab susținut de subsemnatul; 2) pentrucă discuția lui este nu se poate mai caracteristică pentru mijloacele de argumentare și procedeele de înaltă critică la care recurge d. profesor.

Ce susține subsemnatul?: Taine, în prefața lucrării *Les Philosophes classiques*, recunoaște însuși a fi discipol al lui Hegel. D. V. Bărbat susține că nu am dreptate.

Care sînt probele pe care le aduce subsemnatul în sprijinul tezei sale? Sînt: a) însuși textul prefeței; b) scrisori reproduse mai sus; c) alte texte din opera lui Taine.

a) În prefața de care vorbim, Taine, — după ce a precizat care e noțiunea de *cauză* (identificată de el cu noțiunile de *forță*, *esență*, *substanță*, cf. prefața) pe care o adoptă și o explică el în cuprinsul cărții *Philosophes classiques*, și după ce arată la ce concepție a universului duce această idee de *cauză*, continuă:

„Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel, à travers des myriades d'hypothèses, parmi les ténèbres impénétrables du style le plus barbare, avec le renversement complet du mouvement naturel de l'esprit. On vient de voir que cette philosophie a pour origine une certaine notion des causes. J'ai tâché ici de justifier et d'appliquer cette notion. Je n'ai point cherché autre chose ici ni ailleurs“.

Textul este destul de clar. Francezii, în a căror limbă e scris, nu mi-au contestat interpretarea mea. Este evident că „cette philosophie“ se referă la subiectul frazei precedente, la „idée de la nature exposée par Hegel“.

Să mai spunem că prefața (1860) de unde e luat acest text a scris-o Taine trei ani după apariția lucrării: Scherer, în 1858, susținuse că Taine ar fi pozitivist. Taine s'a simțit atunci obligat să precizeze cărei școale filozofice aparținea, și a scris prefața ediției a doua, referindu-se la Hegel (cf. DR 261, nota 2). Iată deci eum a luat naștere această prefață.

b) Dar, pentruca să nu fie nici o îndoială asupra rostului și sensului atribuit de subsemnatul acestei prefețe, trimit cetitorul la scrisorile lui Taine către Suckau, Alloury și Ribot, scrisori citate adineaori și reproduse de mine la pagina 134, 133, 141, 72, 228 și 155.

Sensul acestor scrisori este clar și ar trebui să fie cineva lipsit de pricepere sau să fie de rea credință pentruca să nu vrea să înțeleagă:

Scrisoarea către Suckau vorbește și de *Philosophes* și de *Hegel* în sensul pe care-l susțin eu; ea mai vorbește și de studiul asupra lui Stuart Mill, în același sens; cea către Alloury a fost scrisă de Taine ca replică la o recenzie neînțelegătoare asupra acelorași *Philosophes*; cea către Ribot precizează că concepția pe care Taine o apără în *Philosophes* este hegeliană.

c) În studiul asupra lui Stuart Mill, Taine a expus o concepție hegeliană a ideii de cauză, substanță, forță, etc. Taine recunoaște că această concepție expusă în *Stuart Mill* este identică cu cea expusă în *Philosophes* și în prefața acestora (cf. nota dela p. 5 a prefeței *Inteligenței*, reprodusă DR, 129, nota 2). Schema logică a raționamentului este deci aceasta:

Stuart Mill = Hegel
 Philosophes classiques = Stuart Mill
 —————
 Philosophes classiques = Hegel.

B) Să ne întrebăm acum, oare cum se face că d. V. Bărbat nu s'a lăsat convins de toate aceste probe enumerate mai sus?

1) D-sa, deși a cetit serios și conștiincios (VB 28) lucrarea pe care o condamnă, a crezut că găsește toate aceste probe pe una și aceeași pagină, în speță, la pagina 83! Dar fiind faptul că eu am studiat influența lui Hegel asupra lui Taine grupînd discuțiile pe probleme*, nu pe opere (lucru care ar fi fost neasemănat mai ușor), nu era nici logic, nici necesar să reproduc întreaga prefață și discuția ei (cu probe) în același paragraf. D. V. Bărbat a uitat, sau nu și-a dat sama de felul exact cum se puneau problemele și, căutînd totul la pag. 83, sau în imediata ei vecinătate, m'a crezut din nou... ușuratec și „impresionist“.

2) Și m'a crezut, pe deasupra, și... de rea credință:

D. V. Bărbat mă învinovățește că trec anumite texte sub tăcere (p. 11), pentru excelentul motiv că acestea ar infirma

* Astfel se explică faptul că alin. pe care-l reproduce d. V. Bărbat la pag. 10 și care se referă la *metoda* și stilul lui Hegel, eu nu l-am reprodus cînd discutăm *fondul*. Am vorbit însă de el în capitolul IV al lucrării mele, unde e vorba de metoda hegeliană, metodă pe care Taine n'a acceptat-o. Lucru expus pe larg în tot cuprinsul capitolului IV.

Pe de altă parte, repudiarea metodei nu implică în mod necesar repudiarea conținutului. Lucru care se vede clar și din prefața lui Taine.

teza mea *tendențioasă* că Taine, în prefața dela *Philosophes*, s'ar fi declarat însuși adept al lui Hegel. Dar rezultă cu evidentă din cele mai sus citate, că pentru a dovedi ceiace susțineam nu aveam nevoie să trec subț tăcere textele de care vorbește d. profesor.

C) Dar să vedem dacă, într'adevăr, subsemnatul „trece subț tăcere“ pasagiile care ar infirma teza sa?

1) D. V. Bărbat vorbește cu elocvență (pag. 9—10) de un fragment din prefața în chestiune, cu care dovedesc, zice d-sa, că Taine este hegelian. — Iată fragmentul: „Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel...” (DR, 83). D. V. Bărbat complectează acest text cu fragmentul: „Obiectul final... mare cădere“, text pe care subsemnatul l-ar fi trecut subț tăcere. Or, acest text se găsește la mine câteva pagini mai înainte, și tot în legătură cu problema legii unice a lui Taine (cf. DR. 73--74)!

2) De asemenea, textul de care vorbește d. V. Bărbat la pagina 10 („De aceia, dincolo de toate aceste analize...” etc.) și pe care eu l-ași fi ascuns, este reprodus tocmai pe pagina 83, la care trimite d-sa când vorbește de „Telle est l'idée de la nature...“, găsit la mine pe aceeași pagină!

E adevărat că acest text este reprodus în *notă*, dar și „Telle“ etc. tot în *notă* se găsește... Cum se face deci, că d. V. Bărbat a văzut pe „Telle...“, iar pe „C'est pourquoi...“ etc. nu l-a văzut?..

D) In acest din urmă text, d. V. Bărbat găsește idei despre care eu ași fi afirmat „că Taine nu le are decît în lucrarea sa asupra lui Stuart Mill“ (VB 10). Și, vorbind sentențios de „iubitarii de adevăr“, d-sa îi trimite la un text dela sfîrșitul cărții *Philosophes* cu intenția să le arate că nu poate fi vorba de o diferență între concepția expusă în *Philosophes* și cea pledată în *Stuart Mill*.

Dar tocmai aceasta este teza subsemnatului: *Nu este diferență*. Citez: „Nous possédons encore un autre texte de Taine (aici trimitere la prefața *Phil. class.* și reproducerea textului „ascuns subț tăcere“) *essentiellement identique quant au contenu* à celui que je viens de citer...” etc. (cf. DR 83).

E adevărat că, tot pe această nenorocită pagină 83 (alin. 2), vorbesc de o diferență. Diferența este aceasta: In *Stuart Mill*, Taine nu spune expres că este hegelian; în *Philosophes* spune. (DR, 83, VB, 9, alin. 5: „... în opoziție cu...”).

D. V. Bărbat a *confundat* deci o diferență pe care o susțin eu cu una de care nu era vorba; nici nu putea fi vorba, dat fiind că toată argumentarea mea din cap. I se sprijinește pe această lipsă de diferență (DR, 128—130).

Deci d. V. Bărbat, susținînd — grație confuziei pe care o face — că nu există diferență, *enfonce des portes ouvertes*, cum spun Francezii. Adecă nu face decît să pledeze — fără voia d-sale, desigur! — pentru propria teză a subsemnatului...

E) Tot în această parte a broșurii d-sale (p. 11), d. V. Bărbat susține că, pentru a afirma hegelianismul lui Taine în *Philosophes*, subsemnatul recurge la „scrisori din epoca anterioară acestei publicații“.

Răspuns: Vezi mai sus (paragr. 2, punctele 2—4) scrisorile către Suckau, Alloury și Ribot, toate ulterioare acestei publicații.

F) Etc., etc. „Observațiile“ d-lui V. Bărbat sînt multe ca nisipul mării. Ar trebui să mai arătăm cum d-sa nu poate avea pretenția să înțeleagă franțuzește mai bine decît francezul Droz (cf. DR, cap. VI., Paragr. 1; VB. 21) care a găsit confuză definiția ce o dă Taine artei (*Phil. de l'art*, II, 224), și să arătăm cum Taine, neputînd fi acuzat că nu știa scrie, a formulat definiția de care e vorba, dîndu-i sensul pe care i l-a atribuit subsemnatul (atribuit nu fără motivare; cf. DR, 333—361), căci numai în această ipoteză ea devine clară fără corecturile lui Droz; ar trebui să mai arătăm cum d. V. Bărbat reproduce texte de ale mele pe care le prezintă ca pe niște afirmații căzute din cer, deși aceste texte formulează concluzii scoase din dezvoltări — bune sau rele, nu despre aceasta e vorba acum — care se desfășoară sub ochii cetitorului, deci și sub ochii criticului meu, pe pagini numeroase; ar trebui să mai arătăm cum, referindu-se la unul din aceste texte-concluzie (VB, 8), d. Bărbat *adaogă cu dela sine putere* (VB, 9) că subsemnatul se plînge că „în unele lucrări [plural] și anume în acele din a doua parte a vieții sale, Taine nu mai pomenește de Hegel“*; și ar trebui, să mai vorbim de Vico-Hegel-Taine (VB, 27); și ar trebui, și ar trebui: discuția nu s'ar mai termina. Și, cum spuneam la începutul părții II a replicii noastre, îmi este imposibil să fac un lucru de două ori, scriind încă o dată lucrarea împricinată, pentru a arăta că d. V. Bărbat s'a înșelat.

III.

Iată de ce a treia mare vină pe care mi-o reproșează d-sa, anume exagerarea hegelianismului** lui Taine (VB, 26), nici nu o mai discut. Căci dacă, pentru a dovedi că greșelile No. 1 și

* *Răspuns:* Eu n'am vorbit decît de o singură lucrare (cf. VB, 8), de *Filozofia Artei* (apărută în 1865 — 69), căci *Inteligența*, deși este și ea din a doua parte a vieții lui Taine (1870), pomenește de Hegel în concluzia finală. (Cf. DR, cap. II., paragr. 4, și în special pag. 134—144, sensul în care Taine pomenește de Hegel). E adevărat că această pomenire nu trebuie cătată în edițiile actuale, de unde a fost suprimată, ci în I-a ed. D. V. Bărbat nu știe acest lucru? *Sau, dacă îl știe, de ce-mi atribue mie afirmații de două ori neexacte?*

** Pentru o justă judecată în ce privește învinuirea că subsemnatul ar fi exagerat hegelianismul lui Taine, trimit la paragr. 4 și 5, cap. I., 5, cap. II., 6, cap. III., la întregul cap. IV și la partea a II-a a concluziei generale. Și la fraza ultimă din lucrarea mea, frază care rezumă toată

No. 2 sînt reale, d-sa face un efort de demonstrație a cărei calitate tocmai am examinat-o, — cînd vorbește de vina No. 3, se mulțumește cu simple și peremptorii afirmații. Or, rezultă, cred, din cele de mai sus că competența d-lui V. Bărbat în materia discutată nu e destul de mare pentru a-i conferi autoritatea care face ca, pure afirmații, să fie luate drept adevăruri ce se pot lipsi de demonstrație.

Sau poate a demonstrat d-sa undeva, în vre-o scriere a d-sale, că „Taine este urmașul direct al lui Boileau“ (VB, 26)? Dacă nu, să prezinte d-sa o teză cu acest subiect la Sorbonna. Dar cu argumente mai tari decît acele cu care a condus înverșunatul atac contra tezei *L'influence de Hegel sur Taine*. Oameni foarte onorabili, Rectori (rectorul Universității din Alger) și profesori universitari (Fauconnet) în Franța, foști mari demnitari ai Statului francez și senatori (Andrieux, prieten al lui Clemenceau, trece teză la șaptezeci și cîțiva de ani), d. Gheorghe Brătianu (profesor universitar și membru al Academiei Romîne) nu s'au simțit deloc umiliți să se prezinte în fața Sorbonnei cu cîte o teză! Pentru simplul motiv că, în urma unei vechi tradiții, o teză (de Stat) în Litere la Sorbonna *nu poate fi o lucrare de începător* * (cum *poate fi o teză susținută la orice Universitate din lume, alta decît Sorbonna*).**

IV.

Să amintim acum, înainte de a încheia, cîteva din opiniile criticilor care s'au exprimat asupra lucrării atît de fără rezervă repudiată de d. V. Bărbat. (Vezi mai sus, la sfîrșitul părții I a acestui răspuns, titlul publicațiilor unde au apărut cele reproduse mai la vale). Reproduc, *în ordinea în care au apărut*, numai opiniile aceloră despre care d. V. Bărbat n'ar putea spune că sînt oameni fără răspundere (VB, 28).

In franțuzește:

Domnii F. Strowsky și E. Seillère, ambii membri ai Institutului Franței, acceptă teza mea că Taine n'a fost pozitivist—teză despre care vom vedea îndată ce spune d. E. Bréhier. D. F. Strowsky (în chip anticipat) nu e de acord cu d. V. Bărbat, căci nu crede

problema și pe care o reproduce și d. V. Bărbat (!) la pag. 19, alin. 7 a broșurii d-sale. — Vom vedea îndată, dacă Francezii cu autoritate și competență iscălesc sau nu reproșul pe care mi-l face d. V. Bărbat (vezi mai jos, partea IV).

* Pentru ca sublinierea aceasta să nu fie prea-prea personală, trimit la Meyerson (*De l'Explication dans les sciences*, II, 418) și la un articol al lui G. Cohen, profesor la Sorbonna, publicat în *Nouvelles Littéraires*, acum 4 sau 5 ani. (La nevoie, ași putea găsi acest articol).

** Am ținut să amintesc această distincție pentru a răspunde la „titlul de doctor ca atare“ de care vorbește, de sus, severul critic al lucrării subsemnatului (VB, 5, nota 2).

că lucrarea subsemnatului l-ar fi depreciat pe Taine. „... C'est qu'en vérité, scribe d. Strowsky, il (Taine) n'était pas un empiriste ou un positiviste.... Une passion sourde, infatigable, l'animait: celle de découvrir la vérité qui se suffit à elle-même, et de qui tout dépend sans qu'elle ait besoin pour s'imposer à nous d'autre chose qu'elle-même: en un mot, l'absolu. Il ne fallait rien moins que l'absolu pour apaiser son âme et lui donner la paix...”

„Une thèse toute récente de Sorbonne, sur Taine et Hegel, de M. D. D. Rosca, vient de nous révéler ce caractère essentiel du génie de Taine, et par conséquent de nous le faire plus encore respecter et admirer“. (Sublinierea e a noastră).

Iar d. E. Seillère, un mare cunoscător al problemei influenței germane în Franța (V. lucrările d-sale despre Romantism, lucrări cu care a intrat la Institut), nu se plînge că așa fi exagerat influența hegeliană asupra lui Taine; pentru că, cetînd lucrarea condamnată de d. V. Bărbat, d-sa n'a făcut confuzia peteuă pe care a făcut-o d. V. Bărbat (conf. mai sus, partea II paragr. 1, punctul b).

„...Bien plutôt constamment hégélien que positiviste, en dépit de l'opinion commune, le tempérament de notre compatriote était, malgré tout, trop personnel pour reproduire de façon servile les vues de son inspirateur souabe. Il comprit Hegel à travers Spinoza tel que Hegel le comprenait lui-même, et construisit donc, de matériaux empruntés à l'oeuvre hégélienne, un système philosophique qui se rapproche de celui du penseur juif de Hollande“ (Sublinierile sînt ale noastre).

Această din urmă frază reproduce, aproape cuvînt de cuvînt, propoziția cu care se încheie lucrarea subsemnatului. (Vezi dela ce înălțime inteligentă și critică ride d. V. Bărbat de ideile pe care le afirmă această propoziție a mea! (VB, 19, toată pagina).

* * *

Iată acum opinia d-lui Nicolae Iorga:

„M. D. D. Roșca, un Roumain de Transylvanie, publie sa thèse de doctorat à Paris, sur „L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art“. C'est un travail tout à fait remarquable, au point de vue de la pensée autant qu'à celui de l'information...“. (Sublinierile sînt ale noastre).

Evident, opinia d-lui Iorga nu confirmă de loc pe aceia a d-lui Virgil Bărbat....

* * *

Iată și cîteva din judecățile d-lui E. Bréhier: „...En des pages d'une parfaite lucidité (244—283), et qui sont à notre avis, les meilleures de l'ouvrage, M. Rosca a montré ce qu'il fallait penser du prétendu positivisme de Taine“. D. Bréhier expuné apoi, într'o formă succintă, rezultatele la care au ajuns analizele subsemnatului, și nu se supără c'am susținut că sensul profund

al filozofiei lui Hegel i-a scăpat lui Taine. „Mais, ces erreurs d'un grand esprit, continuă d. Bréhier, sont toujours instructives; et c'est pourquoi l'on tirera beaucoup de profit des analyses minutieuses et personnelles du livre de M. Rosca“. (Sublînierile sînt ale noastre).

D. V. Bărbat, profesor de Sociologie la Universitatea din Cluj, n'a „scos“ decît supărare și revoltă...

* * *

D. H. Gouhier reține principalele rezultate la care a ajuns subsemnatul, și nu crede de loc că termenii de *profunzime... și întîndere*, întrebuițați de mine în sensul precizat mai sus (partea II, par. 1, punctul b), ar fi joc de „vorbe mari“ (VB, 7).

Iată o parte din textul d-lui Gouhier :

„Le fond de la pensée de Taine n'est pas positiviste: il est hégélien. C'est au philosophe allemand qu'il doit les „cadres“ de son esprit, ce faisceau d'idées agissantes qui vont attirer ou repousser les suggestions d'origines diverses capables de tenter Taine. Mais si cette influence est immense en étendue, elle est beaucoup moins grande en profondeur; Taine déforme Hegel à son insu; il n'est pas à son aise dans ce plan du changement et du devenir où vit Hegel; le concret hégélien lui échappe et spontanément il le transpose sur le plan de l'entendement abstrait où l'être retrouve son immobilité.

„Le livre de M. Rosca est une suite d'analyses minutieuses à travers lesquelles l'historien essaie de saisir à la fois ce que Taine doit à Hegel et ce qu'il lui ajoute (ou ce qu'il lui enlève). *La Fontaine et ses fables* apparaît ainsi comme un traité d'esthétique hégélienne et plus d'un passage de *l'Histoire de la Littérature anglaise* se trouve situé dans son véritable contexte intellectuel. Mais il s'agit toujours d'un hégélianisme dégradé.

„L'intelligence de Taine est spontanément spinoziste.... au sens où Hegel voit Spinoza. Hegel donne à Taine une certaine image de Spinoza et cette image se retourne ensuite contre Hegel. „Hippolyte Taine, déclare M. Rosca, comprend Hegel à travers le Spinoza hégélien, Spinoza mathématicien et mécaniste, et bâtit, avec des matériaux qu'il puise des deux mains dans les écrits de Hegel, un système qui, dans ses assises fondamentales, n'est qu'un système spinoziste“. (Sublînierile sînt ale noastre).

* * *

Din ce s'a scris în românește, reproducem judecata d-lor I. Petrovici și M. Ștefănescu, ca fiind, între cele pronunțate în limba romînească, singura căreia d. V. Bărbat îi va recunoaște, poate, caracterul de a fi cu răspundere, pentru ca să folosesc stîlul d-sale.

„Lucrarea aceasta de istoria filozofiei, scriu d-nii Petrovici și Ștefănescu, *se prezintă în condițiuni excelente*. Cu o documentație bogată, cu o logică viguroasă și într'o limbă diafană și fluentă, autorul *ne dovedește*, că influența de căpetenie pe care a suferit-o Taine n'a fost nici aceia a pozitivistilor (Comte și J. St. Mill), nici aceia a lui Spinoza, ci influența „puternicului dialectician“ Hegel. Nu doar că această înrîurire a romanticului german asupra filozofului francez ar fi fost ignorată până acum. *Mărturisită adesea de Taine însuși și relevantă de mai mulți comentatori*, era socotită totuși ca o influență secundară, până la d. Roșca. D-sa are meritul de a fi arătat în mod *temeinic* covârșitoarea și predominantă influență a lui Hegel asupra gândirii lui Taine; și, prin această schimbare în erarhia influențelor suferite de filozoful francez, face operă originală, ale cărei concluzii nu vor putea fi nesocotite de viitorii istorici și cercetători.

„Osebit de aceasta, cetitorul poate găsi în scrierea d-lui Roșca o sumă de analize de amănunt, făcute cu perspicacitate și fineță; cu subtilitate, dar cu logică sănătoasă. In rezumat, avem o lucrare *îndelung meditată și fericit înfăptuită*, pe care și critica franceză a salutat-o cu elogii.“

Acest text nu are nevoie de nici un comentariu.

* * *

Vedem deci că diferența între aprecierile pronunțate de criticii amintiți, critici a căror competență nu poate fi pusă la îndoială, și aprecierile spuse, pe ton sentențios, de d. V. Bărbat este mare.

Cele ce premerg au încercat să explice *unele* din cauzele posibile ale acestei diferențe de apreciere.

V.

Am văzut care este tăria argumentelor precum și natura procedeele de care s'a folosit d. Bărbat, pentru a decreta moartea subită a cărții *L'Influence de Hegel sur Taine*. Și-am constatat că — ipoteza relei credințe înlăturată — calitatea argumentelor Domniei-Sale se explică prin faptul deconcertant și trist că d-sa NU CUNOAȘTE materia pe care o discută totuși cu elan și nici N'A PRICEPUT clar despre ce anume era vorba în lucrarea condamnată de d-sa cu atîta lipsă de rezervă.

De aici neașteptatul d-sale curaj: Sprijinindu-se pe argumentele a căror origine am văzut-o, d. Bărbat s'a constituit, pretențios, nu numai supra-arbitru al Sorbonnei și al criticilor amintiți mai sus, ci, crezînd că Francejii vor fi avînd poate nevoie de ajutorul d-sale, s'a instituit apărător al cugetării franceze, exprimîndu-și, cătră raportorul sorbonnian al lucrării îm-

pricinată, mirarea că Sorbonna a putut accepta ca teză de doctorat o carte care coboară cugetarea franceză în profitul Germaniei!

* * *

Calitatea și spiritul discuției dusă de d. Bărbat, de o parte, opiniile exprimate de oameni cu o reală competență, de altă parte, ne-ar fi dispensat să mai scriem replica de față.

Am făcut-o totuși. Și nu după o oarecare ezitare, provenită nu dintr'un sentiment de lașitate prudentă și... practică, ci dintr'un sentiment neplăcut, de jenă, pe care îl are oricine când este *silit* să vorbească de ceiace-i aparține. Am făcut-o pentru motivul expus în partea I-ii a acestui răspuns. Și pentru alte motive. D. Bărbat a atacat public lucrarea subsemnatului, și a pronunțat public — cu cea mai surprinzătoare lipsă de pudoare — „observări“ asupra numeroaselor păcate pe care le-ar avea, după d-sa, subsemnatul. Era deci un drept al acestuia să se apere de la o tribună *publică*. Și era și o obligație față de toți aceia care și-au angajat prestigiul și competența lor (Sorbonna, criticii amintiți, profesorii Consiliului de la Cluj), exprimând, asupra lucrării condamnate de d. Bărbat, judecăți contrare aceluia pe care le-a enunțat cu tărie mare d. Bărbat.

Și-apoi, n'ași fi voit ca tăcerea mea să contribuie, și ea, spre a întări sentimentul de victorie pe care desigur îl are d. Bărbat, și convingerea pe care d-sa deasemenea o are în dreptatea * cauzei pentru care a pledat cu o îndârjire egalată numai de lipsa d-sale de pricepere.

Spuneam la începutul acestei replici că voi insista, la sfârșitul ei, asupra semnificației generale ce-o prezintă cazul discutat aici. Nu mai insist. Concluziile și, cu ele, morala poveștii se desprind dela sine.

Incheiere:

D. Bărbat încarcă, generos, pe subsemnatul cu o mulțime de păcate, presupunând, bine-înțeles, că d-sa posedă din plin virtuțile corespunzătoare. D-sa are, fără umbră de îndoială, o prețioasă virtute: are curaj. Curaj atât de mare încât, mirându-se, a trimis reproșuri până și venerabilei Sorbonne! Sîntem deci îndreptățiți să credem că d-sa va avea și curajul — extrem de mare, e adevărat — de a recunoaște că s'a înșelat Incheem aceste rînduri exprimînd, împreună cu d. Bréhier, raportorul sorbonnian al lucrării în discuție, speranța tinerească că d. Bărbat „va recunoaște în mod franc că s'a înșelat“!

Va recunoaște d. Bărbat?

D. D. Roșca

* Cf. titlul broșurii d-sale: „Recomandări“ la Universitate...

Ghilemete de la recomandări și punctele de la sfârșitul titlului sînt pline de înțeles.

In cinstea celei care a plecat

Azi noapte, a plouat ca de-obicei —
Că Dumnezeu face ce vrea..
O noapte plouă 'n cinstea mea
Și-o noapte plouă 'n cinstea ei!..

Azi noapte însă, a plouat
In cinstea celei ce-a plecat!..

A plecat?...
Cine-a plecat?...
N'am plecat nici eu, nici ea!..
A plecat altcineva!..

Dar cine-a fost, nu știm nici noi —
Știm doar c'am găzduit-o amîndoi,
Și-am găzduit-o fiindcă ne-a plăcut..
Pe semne, Dumnezeu a vrut!..
Că șase săptămîni în șir,
Din ziua cînd ne-am întîlnit,
O clipă nu ne-am despărțit..
Și le-am trăit la fel, iustrei,
Sorbînd doar din parfumul ei —
Parfum de trandafir..
A stat cu noi și-am stat cu ea —
Ca doi pantofi pe-o Bukarà,
Ca două mîni într'un manșon,
Ca două spade pe-un blazon!..

Și totdeauna-am fost așa —
Ea, tot cu noi; noi, tot cu ea...
Și totdeauna-am fost la fel —
Un «Trio» de violoncel
Cu care ea ne sincopa,
Ne 'ndepărta, ne-apropia,
Și mîna 'n mîna, cu-amîndoi,
Se destrăma și se 'ntregea
Cu fiecare dintre noi!..

Și totuși...
Iată-o, c'a plecat!..

De ce-a plecat?...
Nici Dumnezeu nu știe...
Știm doar atît —
Că n'are să mai vie,
Chiar dacă-ar fi s'o 'ntoarcem iar din drum!..

Și norii plini și grei de-o ploae nouă
Au hotărît solemn, să nu mai plouă
In cinstea nimănu, de-acum!...

Confidențial

Iată ce mi-a povestit cuconu-Ștefan, la un pahar de vin:
— După cum știi, eu am primit o educație patriotică, în vederea carierei de militar. Am fost din pruncie convins că țara mea are cîmpii mănoase, dealuri înalte cu mindre flori; că fiii ei sînt cei mai viteji și au șapte vieți în piepturile lor de aramă, că și eu sînt născut poet ca și toți urmașii Romei și însfirșit că

*Viitor de aur țara noastră are
Și prevăd prin secolii a ei înălțare.*

Din fragedă vîrstă am fost pornit să mă bat cu cei care nu erau dispuși să recunoască alături de mine nobleța și eroismul puilor de lei. Eram și eu unul din acești pui, deși tata și mama nu aveau nimic comun, nici în înfățișare, nici în caracter, cu aceste fiare ale pustiurilor africane. Erau dimpotrivă bipede blajine, care se duceau în fiecare Duminică la biserică, se spovedeau și se împărțeau regulat, boțeau și cununau într'una din creștinească datorie. Dar fratele mamei, ofițer de cavalerie, cu mustață zbîrlită și sprîncene teribile, ținuse cu orice preț să facă din mine un războinic și el mă smulse cu violență din atmosfera pașnică părintească dela țară și mă destinase muzicilor militare, părăzilor și grandoarei fiilor lupoaicei, căci eram, după cît înțelegeam, nu numai puiu de leu ci și de lupoaică. Mama s'a scandalizat nespun cînd a aflat de această origine pe care mi-o afirmam cu patosul vîrstei de doisprezece ani, dar pe urmă a rîs din toată inima. Aflînd și tata, și-a ridicat nasul de pe gazetă, și-a scos ochelarii și a rîs și el, ceiace m'a scandalizat pe mine și m'a legat mai mult de unchiul meu ofițerul. Am declarat că mă simțesc copilul lui.

— Curios amestec, a zis tata, privindu-mă lung.

Mama a isprăvit prin a zimbi și a mă săruta pe amîndoi

obrajii, declarînd că dintr'un leu, o lupoaică și un ofițer mustăcios de cavalerie, a eșit totuși un băiat destul de frumușel.

Astfel, departe de părinți și lingă unchiul meu nenea Muche, mi-am făcut liceul militar și am isprăvit și școala de ofițeri. Unchiul meu a avut satisfacția să mă vadă călărind alături de el în fruntea regimentului său de cavalerie, el colonel și eu aghiotant.

— Acuma, dragă Prîslea, mi-a zis el cu vocea-i groasă și ușor răgușită, trebuie să începi a-ți îndeplini misiunea ta pe acest pămînt.

I-am răspuns că sint gata să mi-o îndeplinesc, că nu cer decît să-mi vărs sîngele pentru patrie și regele meu, și să-mi împrăștii oasele pe bătrîne cîmpuri de biruință, așa precum au făcut Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mircea cel bătrîn.

— Bine-bine, a replicat nenea Muche, ai să faci și asta cînd va veni vremea, dacă n'or socoti alții că-i mai potrivit să rămîi întreg, ca să nu se cernească ochii surorii mele Aglac. Deocamdată țara n'are nevoie de sîngele tău, nici de-al meu. Urmînd tradiția armeei noastre, ți se impune rînduială în ceiace privește vizitele reglementare la camarazi și superiori și asiduitatea ta la balurile garnizoanei, unde nu trebuie să uiți pe nici una dintre doamnele și domnișoarele breslei, chiar dac'ar fi prea urite ori prea grase. Mai trebuie să observi ca mînușile să-ți fie totdeauna nepătate și să nu te încurci prea mult în datorii. Dacă socoți necesar, poți purta monoclu. Să faci pe ordonanța ta să priceapă mai ales ce-i discreția. Acestea toate făcîndu-le, vei deveni un ofițer desăvîrșit și vei avea șansa să fii înaintat la alegere.

— Dragă unchiule și domnule colonel, am onoare să vă salut și să vă mulțumesc pentru preceptele pe care mi le dați, dar e nevoie să vă atrag luarea aminte că spiritul meu, din pruncie și până astăzi, s'a adăpat la alte izvoare. Eu țiu să mă sacrific pentru țară și tron.

— Bine, sacrifică-te, a mormăit neguros nenea Muche, însă înainte de asta să faci bine să observi din punct în punct dispozițiile pe care ți le-am dat. A muri nu-i mare lucru, asta poate face orice prost, dar să fii un băiat simpatic și de onoare e ceva mai greu.

Eu am rîs; nu eram lipsit de agerime, iar nenea Muche avea destulă inteligență ca să priceapă ce era de priceput. Imi convenea mai bine să petrec, să fiu băiat simpatic și să spun prostii agreabile, decît să stăruiesc a declama versurile lui Bolintineanu întorcînd pe dos ochii. De mult renegasem și pe lei și pe lupoaică. Eram recunoscător mamei pentru sprincenele arcuite pe care le aveam și pentru mînilor fine: erau întocmai ca ale ei. Fără a mărturisi curat unchiului intențiile mele, m'am hotărît să mă bucur de toate aventurile vîrstei și vieții. Continuînd a vorbi cum învățasem, lăsam fap-

telor dreptul lor. Ipocrizia mea a fost ușor descoperită de unchiul Muche și i-a plăcut.

Așa am dansat și m'am bucurat de ochi frumoși, de vin bun și de altele până ce părul a început să mi se rărească deasupra sprincenelor. Monoclul a început să-mi fie cu adevărat necesar, ca să pot ceti biletele pe care mi le aducea cu un aer de călugăr smerit ordonanța. Imi făcusem bine datoria, fusese avansat până la gradul de maior, iar nenea Muche era general vechiu, întrebuițind bune cosmeticiuri unguerești și mărturisindu-mi încă, în mare taină, succese agreabile.

Atunci a venit acea epocă în vederea căreia învățasem eu pe de rost atâtea versuri în anii cei dintâi ai vieții; a venit acea epocă în vederea căreia îmi luasem cu anticipație tot salariul de plăceri și desmierdări. După zuruț de pinteni, vizite, cotilioane, chefuri și prostii, ca om de onoare ce mă aflam, trebuia să lichidez. Era cu puțință să es și întreg din măcelul războiului — asta însă era o chestie de șansă. Imi făceam socoteală că n'aveam noroc la loterii, deci mă resemnam, acceptând să-mi dau pielea. Atunci am pătruns și mai bine înțelepciunea unora din sfaturile lui nenea Muche, pe cînd mergeam amîndoi în fruntea regimentului și el mă dăscălea.

Deci am intrat, în 1916, în războiul cel mare. Am făcut ce-am putut. Am redevenit neam cu fiarele despre care mi se vorbise în copilărie. Mi-am reamintit o mulțime de versuri proaste, care totuși mă emoționau, din pricina împrejurărilor cu totul speciale. Mai ales cînd înghițeam fum de pușcoasă, scrișnind, la atacuri, îmi veneau în mnite, absurd, acele versuri celebre și cu totul lipsite de poezie:

*Du-te la bătae, pentru țară mori
Și-ți va fi mormîntu 'ncoronat cu flori.*

Cînd am căzut rănit, într'un fund de ripă, am strîns buzele cu dispreț, bine încredințat că nimeni nu va face pentru leșul meu ceiace spuneau acele versuri. Dar tocmai pentru asta jertfa mea mi se părea bună. O jertfă plătită chiar cu flori nu este o jertfă adevărată, — e un contract. Eu înțelegem să mor singur, trist, necunoscut, ca o fiară, — să intru în pămîntul generațiilor, în florile costișei, în aburul serii. Așa patria părinților o înțelegeam mai bine și mai dulce.

S'a întîmplat să nu mor. Sanitari, care fumau tutun prost și miroseau a sînge, m'au cules și le-am fost recunoscător că mi-au adus o brancardă în loc de cununi de flori. Medicii mi-au tăiat un braț; le-am fost și lor recunoscător. Am fost recunoscător și împrejurărilor că acest accident nu mi s'a întîmplat cînd eram de douăzeci de ani. La vîrsta asta, cu brațul drept pe care mi l-am lepădat într'o cuvetă, strîngeam un mijlocel și aplecam o creangă de cais asupra unor ochi care mă priveau languros.

M'am despărțit de braț și m'am trezit împutinat și îm-bătrinit. Am aflat că nenea Muche a murit eroic. M'am bucurat și i-am trimes o amintire de dragoste în lumea umbrelor. Și m'am dus să-mi urmez datoria, cătră sfârșitul războiului, într'o garnizoană mică din Moldova. Eram comandantul unui sat în apropierea căruia se aflau trupe de refacere.

Războiul nu mersese bine pentru noi; fusesem înfrinți și împutinați, grămădiți într'un colț de țară; tifosul exantematic bîntuise toată iarna în taberi și'n sate. La soarele primăverii anului 1917, a început să se producă acea minune a învierii, în care, ca apostolul Toma, eu nu credeam. Din pămînt și din soare se infiltra în batalioanele istovite o forță misterioasă. Observam o îndirjire cumplită și'n populația civilă și'n rîndurile oștenilor. Erau ultimele rezerve, era protestarea vieții. M'am simțit dintr'odată și eu încălzit și, într'o sară, subt cireși înfloriți, ascultînd trilurile privighetorilor, m'am suit iarăși din tristeța morții cătră viață și cătră stele.

Eram în starea aceasta de ațitare cînd Antohi, ordonanța mea, a venit să mă poftască la masă.

— Am găsit un mușchiu fraged de purcel, domnule maior, mi-a zis el tainic, și l-am fript cu mare grijă, așa cum m'ați învățat, ca să nu-și piardă mustul. După masă, se roagă o femeie sărmană din sat, să-i dați voe să se înfățișeze ca să facă o lacramație.

— De ce n'a venit mai de vreme ?

— Zice că-i secret și confidențial, domnule maior, și nu poate veni decît noaptea.

— E tinără ?

— Nu-i bătrînă, domnule maior. Pe cît am înțeles, are o durere mare.

— Bine, Antohi, adă-mi friptura pe o farfurie fierbinte.

— Asta numaidecît, domnule maior. Eu nu uit nimic din învățăturile pe care ați binevoit a mi le da. Iar pe femeie am s'o aduc pe urmă. Șade ea ș'așteaptă într'un dos de gard.

— De ce n'o aduci acuma ?

— Nu se poate, domnule maior. Ea poate aștepta, însă friptura nu.

După această convorbire înțeleaptă, Antohi și-a făcut cătră mine datoria cu o cină puțină însă foarte bună; apoi mi-a așternut pe prispă un lăvicer ș'am stat ascultînd aproape și departe privighetorile în livezi înflorite.

Femeia a eșit dintr'o cămăruță a gazdei, a pășit repede prin tindă și a venit cătră mine înclinîndu-se adînc, cu amîndouă minile încrucișate pe piept.

— Vă sărut dreapta, domnule ofițer, a șoptit ea.

— Bună sara, femeie. Ce este ?

— Sărut mâna, domnule ofițer: am venit la d-voastră ca la Dumnezeu.

— Vorbește. Ce suferință ai? Ți-au făcut vre-un rău soldații? Ai a te plînge împotriva cuiva?

— Nu, domnule ofițer, n'am a mă plînge împotriva oștenilor, căci ei, domnule ofițer, sînt la datoria lor. Ei stau în ploae și'n sloată, și unii se duc la front și acolo își pun viața pentru țară. Așa, eu ași vrea să înțeleg, domnule ofițer, că nu ne aude nimeni.

— Nu te-aude nimeni; vorbește.

— Chiar dacă m'ar auzi, eu tot oiu vorbi, domnule ofițer. M'am gîndit eu mult și m'am frămîntat: să tac și să amistuesc ce știu, ori să vin să mărturisesc adevărat, precum este. Pe toți îi văd că stau la suferință și la nevoie. Și am și eu un fecior, domnule ofițer, și cînd l-au luat i-am spus să se ducă, pentrucă astfel se cuvine. Adevărat că sînt văduvă, năcăjită și săracă, și n'am la viața mea decît o văcuță ș'un porc, dar eu oiu suferi și m'oiu nevoi precum oiu putea și el a face slujba țării. Iar văzînd eu, domnule ofițer, că el a venit pe furiș acasă și stă ascuns și nu vrea să se mai întoarcă, pe cînd alții stau acolo și pier, n'am putut răbda să nu vin să spun mării-tale. Să se ducă și el acolo unde sînt și alții.

Ascultam cu uimire nespūsă. Femeia tăcuse și-și acoperise cu palma stîngă gura, pe cînd dreapta și-o ținea încă asupra pieptului. Avea o dungă neagră subt sprincene. La lumina făclioarei din geamul odăiței mele, nu-î puteam distinge lumina ochilor. Viersul privighetorilor din livezi și dumbrăvi contenise un răstimp și melodii uitate din anii copilăriei urcau în mine. Eram așa de mișcat încît îmi părea că-mi sună aievea în ureche accentul lor cel dedemult, biruind pe cel de tristeță și disperare care mă săgeta în negura rîpei, subt apăsarea morții.

— Asta-i o ființă de baladă și de legendă, murmurai eu mîhnit. Femeie, e adevărat ce-mi spui?

— Adevărat, domnule ofițer.

— Feciorul dumnitale e dezertor?

— Așa precum spui, domnule ofițer.

— Știi dumneata că, dacă-l descoperim, îl judecăm și-l condamnăm la moarte?

— Aveți să-l descoperiți, domnule ofițer. Ziua se ascunde într'un pod cu fîn. Noaptea are el o fată la care se duce. În zori de ziuă se întoarce. Atuncea puneți să-l prindă și gata!

— Cum îl chiamă pe feciorul dumitale?

— Sandu a lui Lupușor, domnule ofițer.

— Cum îi zice fetei?

— Una Irina a Catrinei Morăriței. Catrina asta și-a ascuțit mult limba împotriva mea; iar acum are o fată cu bune

purtări. Da li s'a sparge cuibul, cu ajutorul lui Dumnezeu și al domniei-voastre.

Rămăsei tăcut. Entuziasmul meu începea să cedeze. Eroismul acesta matern trebuia să aibă o explicație în afară de privighetori, divinitate și datorii neînduplecate.

— Spune-mi, femeie, ce nemulțămire ai avut dela Sandu a lui Lupușor.

Săteanca stătea la îndoială. Apoi dintr'odată izbucni cu amărăciune și lacrimi:

— Domnule ofițer, eu muncesc aici ca o văduvă năcăjită. Cu trudă și sbucium agonisesc o bucățică de pîne. Numai Dumnezeu și maica Domnului cunosc nevoia în care mă aflu. Lor mă închin și mă rog să mă ajute, ca să pot trece acest foc care-i asupra omenirii. Am agonisit și eu ban lingă ban ș'am cumpărat o vițică. Acuma vițica a fătat și pot vinde patru ocă de lapte la domnii ofițeri dela Iliești. Cu ce-am luat pe lapte, am dobîndit un porc și-l țineam la îngrășat. El l-a luat Marți noaptea și l-a vîndut.

— Cine l-a luat?

— Sandu. L-a furat și l-a vîndut, ca să cumpere cercei Irinei și să bee vin cu Catrina Morărița. Asta-i.

Femeia tăcu și-și astupă iar gura cu palma stîngă.

— Ei, ș'acuma vrei să-l prindem, să-l judecăm și să-l pușcăm?

Rămase încruntată dinaintea mea, într'o hotărîre neagră. Asta voia.

— Bine, du-te. Am să trimet să-l prindă.

Femeia s'a dus; s'a amestecat cu întunericul; n'o mai vedeam, dar o auzeam bombănind și blăstămînd. Privighetorile începură să sune iar în noaptea limpede sub stele. Era o noapte înflorită de o frumuseță așa de pătrunzătoare, încît dintr'odată părăsii pe mama lui Ștefan cel Mare și mă găsii singur, cu pămîntul, cu cerul, cu stelele, cu parfumul, florile, cîntecele și iubirile înoite. Amestecată cu toate, pîlpîia ca o flacăra, tresărea ca o floare și dragostea aceluia ticălos fecior Sandu al lui Lupușor. Se salvase din vîforul morții și venise la viersul privighetorilor și la dragostea lui din alt an. Am înțeles iarăși încă un lucru: de ce preț era sfatul bunului meu unchiu nenea Muche, care nu mai putea asculta ce auzeam eu. Era vorba de acel bun sfat, relativ la discreția ordonanței. Antohi, în privința asta, era un exemplu de preț.

L-am chemat pe Antohi. Ascultînd freamătul melodios al nopții și zîmbind, i-am dat a înțelege că ași dori să înștiințeze pe oarecare individ cu numele Sandu al lui Lupușor că va fi prins mină în zori de ziuă. Flăcăul trebuia neapărat să se ducă s'asculte privighetorile în alte părți de țară. Ii doream să aibă dela alți oameni îndurare, cum avea dela Dumnezeu îngăduință, ca și gizele, ca și paserile, ca și dihăniile.

Antohi s'a strecurat spre cotloanele satului ca să execute ceiace nu era un ordin, însă el prea bine înțelesese. Mărturisesc cu rușine greșala pe care am făcut-o și trădarea eroismului strămoșesc pe care am săvârșit-o. Căderea mea a fost așa de profundă încit stăruesc și acum în ea și am intenția să desmoștenesc pe acei nepoți ai mei care vor debita, cum am făcut eu cîndva, versuri proaste.

Mihail Sadoveanu

Cronica literară

Un evocator al naturii și al trecutului

Nu cred să fie leac mai bun pentru un înstrăinat de țara rominească, pe care l-ar apuca nostalgia, decât lectura citorva pagini din d. Mihail Sadoveanu. Leac, poate, nu este tocmai cuvântul propriu. Pentru un Român departe de țară lectura prozei d-lui Sadoveanu înseamnă, pe lângă o potolire a dorului de 'ntoarcere acasă, și o ațîtare a aceluiași dor. Mă gîndesc mai ales la „Hanu-Ancuței”. Îmi amintesc de întoarcerea mea în țară, după o îndelungată ședere în străinătate, în timpul căreia cetisem foarte puțin rominește. După Creangă și Odobescu, prima carte pe care am luat-o în mînă a fost „Hanu-Ancuței”. Exilul meu voit din literatura romînă nu fusese rezultatul unei neîncrederi sau al unei decepții. Mă izolasem pentru a putea explora mai bine literaturile europene și plecasem din România nu pentrucă eram sătul de „specificul nostru național”, ci pentrucă eram lacom să cunosc și alte meleaguri și alți oameni. Nu evadare romantică, ci simplă (dar imperioasă) curiozitate. Știam că am să mă întorc și știam că în urma mea lăsasem o literatură pentru care a-veam dragoste și scriitori în care aveam încredere. Cu cît îmi prelungeam exilul cu atît îmi spoream această dragoste și această încredere. Intors în țară, lectura „Hanului Ancuței” a fost pentru mine una din cele mai frumoase emoții literare pe care le-am avut cîndva. Sosisem cu ochi noi și proaspeți și aveam acum față de oamenii și lucrurile dela noi aceeași lacomă curiozitate pe care cu ani în urmă o avusesem față de lumea de dincolo de graniță, „lumea de dincolo de negură”... „Hanu-Ancuței”, îmi dădeam sama, nu însemna pentru mine numai satisfacerea unei nevoi de emoții literare. Era și altceva în plăcerea cu care ceteam cartea. Era bucuria reîntoarcerii, plăcerea de a mă simți — sufletește — la mine acasă. Era — pentru a vorbi ca sociologii — contactul din nou cu „specificul național”.

Popasul meu la Hanu-Ancuței a fost prilej de multe revelații. Mai întăiu, mi-am dat sama de artificialitatea unei anumite critici, zisă științifică, în fața unor fenomene literare atît de primordiale, de spontane și de miraculos de simple, cum e „Hanu-Ancuței”. Pe urmă, inutilitatea oricărei critici

în fața unor anumite opere, îmi apăru nemiloasă. Intr'adevăr ce s'ar putea *explica* în „Hanu-Ancuței”? Imi aduceam aminte de vorbele lui Alfred Kerr, unul din cei mai inteligenți critici ai Germaniei de astăzi, care spune undeva că adevărata critică consistă în *recrearea* operei de artă, criticul considerînd opera de artă cu aceeași ochi cu care artistul consideră lumea înconjurătoare: cu ochi de creator.

Nu m'am gîndit deloc să urmez sfatul lui Kerr. N'am *recreat* decît popasul dela vechiul și patriarhalul Han. Am stat și eu la lungi taifasuri cu Comisul Ioniță din Drăgănești, cu Căpitanul Isac, care mi-a povestit întîmplarea cu țigăncușa dela „Fintîna dintre plopi”, am ascultat povestea „Orbului sărac” și a Zahariei fintînarul, și am băut vin vechiu din oală nouă, adus de „Ancuța cea de-acum”, minunîndu-mă de întîmplările fără seamăn pe care le istorisea Meșterul Ienache coropcarul, de pe vremea „Celeilalte Ancuțe”...

D. Sadoveanu a realizat, fără îndoială, în „Hanu-Ancuței” o capodoperă. Nicăieri proza d-sale nu e mai armonioasă, mai cizelată, mai plină de adînci rezonanțe.

D. Sadoveanu este unul din rarii noștri scriitori care cunosc valoarea sonoră a cuvintelor. De asta proza d-sale este melodioasă ca o poezie. Sînt în „Hanu-Ancuței” pasagii pe care le poți citi și reciti ca niște versuri, cu glas scăzut, aproape în șoaptă. Odihnitoare lectură!

Fără a se gîndi să aplice vre-o formulă oarecare de artă sau poezie pură, de care fac atîta caz subtili cazuiști estetici ca Paul Valéry și abatele Bremond, d. Sadoveanu a realizat, cu mijloace delaolaltă simple și perfecționate, o operă de mare poezie. D. Sadoveanu posedă în cel mai înalt grad sentimentul naturii, care, în literatura actuală, se pierde tot mai mult. Natura, la d-sa, e prezentă mereu. Ea participă mereu la gesturile și faptele personagiilor, este evocată la fiecare pas. Literatura d-lui Sadoveanu este una din acelea în care sufletul respiră liber și vast. Fără descripții lungi, și fără imagini complicate, în două-trei fraze, un peisagiu întreg ne este înfățișat halucinant de plastic și de viu. Aduceți-vă aminte numai de noaptea aceia în care „o lună știrbă și roșcată se ridica din răsărit ca peste o pustie”, noaptea aceia din „Fintîna dintre plopi” — care este, dealtfel, una din cele mai sugestive și mai impresionante povestiri din volum...

Insușirile *poetice* pe care le are talentul de prozator al d-lui Sadoveanu, îl înclină spre evocarea trecutului. Chiar în nuvelele d-sale cu subiect din prezent, tonul narațiunii, atitudinea d-sale față de personagii, întreaga atmosferă, dau o impresie de trecut, de ceva întîmplat demult. *Odinioară* e cuvîntul care exprimă cel mai bine tonalitatea generală a operei d-lui Sadoveanu. O tonalitate de basm și de legendă. Această dragoste pentru trecut este esențială în temperamen-

tul d-lui Sadoveanu. Este iarăși o calitate care devine tot mai rară în literatura modernă. Actualismul — infiltrație ziaristică — a invadat literatura, care devine tot mai mult reportajiu. Opera lui Paul Morand este tipul strălucit și prodigios al acestei literaturi. D. Sadoveanu este la antipodul lui Morand.

În „Zodia Cancerului” toate însușirile sale de evocator al trecutului s’au realizat pe un plan vast. „Zodia Cancerului, sau vremea Ducăi-Vodă”: Nu este evocarea unui singur moment ci a unei epoci întregi. Romanul istoric este cultivat, astăzi, din ce în ce mai puțin. Este un efect al aceluiași actualism de care vorbeam. Este o slăbire a dragostei de trecut, dar este în același timp și o diminuare a simțului poetic. Trecutul este element fundamental al poeziei. Romantismul a abuzat de acest element. Părăsirea aceasta a trecutului, ignorarea lui voită, chiar disprețuirea lui, este o reacție care trebuia să vie, și care era, poate, necesară. Că va veni o reacție împotriva acestei reacții este de așteptat — și este de dorit.

„Zodia Cancerului” este o strălucită afirmare a acestei poezii a trecutului — și este, în același timp, un exemplu de admirabil roman istoric.

D. Sadoveanu imaginează un prelat francez, abatele Paul de Marenne, care, în drum spre Poartă, trece prin Moldova pe la anul 1679, în timpul domniei lui Duca-Vodă. Observațiile și comentariile acestui abate îi servesc pentru a pune în evidență caracteristicile epocii pe care o descrie. O intrigă de dragoste între beizade Alecu Ruset și Domnița Catrina, fata lui Duca-Vodă, formează pretextul și afabulația romanului.

Un lucru, mai întâiu: această intrigă de dragoste nu este ceiace interesează mai mult în „Zodia Cancerului”. Sînt în peripețiile acestei dragoste scene de un patetism indubitabil și de veritabil dramatism. Dar nu aici este accentul decisiv al romanului. Ceiace este minunat, ceiace este pasionant și extrem de interesant este atmosfera acestei epoci turburi și frământate din istoria Moldovei. D. Sadoveanu o redă cu un pitoresc intens și cu o putere de evocare rară. Astfel cum d. Sadoveanu știe să învâlie cu trecut istorisirile sale cele mai actuale, tot așa d-sa știe să evoce trecutul veritabil și să ni-l facă prezent. D-sa posedă un simț de actualitate a trecutului într’adevăr miraculos. O intuiție a vremurilor dispărute pe care numai Victor Hugo în „Notre-Dame-de-Paris” o avea. Flaubert, aplicînd romanului istoric procedeele realiste ale romanului modern, a dat în Salammbô o *reconstituire*; intuiția lui era mai mult științifică decît poetică. De aici monotonia și lipsa de dinamism, de viață, din „Salammbô”. Intuiția trecutului la d. Sadoveanu este — susținută de o solidă și precisă documentație — o intuiție în primul rînd poetică, analoagă cu intuiția lui Hugo. Toate defectele din Salammbô

— lipsă de intrigă, lipsă de mișcare, predominanță a procedeelelor picturale, lungi descripții, abundență de detalii precise fără nici un raport cu atmosfera generală și, mai ales, lipsa de viață a personajilor, care rămân manechine perfect imitate după realitate, dar neînsuflețite — toate acestea lipsesc din „Zodia Cancerului”.

Toate calitățile de povestitor ale d-lui Sadoveanu din „Hanu-Ancuței” se regăsesc în „Zodia Cancerului”. Însă ceaia ce era în „Hanu-Ancuței” poveste pură, se ordonează în roman, se amplifică și devine o reconstituire istorică, vastă și complectă. Acestei reconstituiri d. Sadoveanu îi păstrează toată mireasma poetică din „Hanu-Ancuței”. Aici stă și principalul merit al romanului: în această viziune precisă a unor vremuri dispărute și în această poezie a trecutului.

Cronicar modern al acelor vremuri, d. Sadoveanu, în câteva capitole, ne dă un tablou vast și amănunțit al epocii lui Duca-Vodă. Mă gândesc, între altele, la capitolul „Drum spre Iași”. Abatele de Marenne, însoțit de beizade Alecu Ruset, mergînd spre Iași, vede în calea lui o Moldovă pustiită și tristă: „Drumul cel mare spre scaunul țării trecea și într'aceea vreme prin valea Bahluietului și a Bahluiului. I se zicea drum mare pentru că era drum vechiu decînd lumea. Nici unui rînd de oameni, însă, nu-i trecuse prin minte, în curgera anilor mulți, să facă din această cale veche un drum adevărat. Era o urmă cotită de cară, copite și pași, bătută bine și lucie ca o curea în vreme de secetă, mlaștină cleioasă în vremea ploilor. Apa cerului o pătrundea în scurt, vîntul și soarele o sbiceau cu grăbire. Părea a merge la întîmplare șovăind spre Tîrgul-Frumos ori Podul-Iloaiei, da într'o ripă, suia într'un deal; isprăvea însă bine, împlinindu-și destinul. Bahluiul curgea leneș prin păpurișuri. Dela păpurișurile lui se desfășurau fînașuri pe care brumele și omăturile le dărimau necosite. Pe dealuri, la dreapta și la stînga, creșteau pădurile lui Dumnezeu, în care putea intra cu barda orișicine. Lupii se mutau, cînd venea vremea, dela pădure în stuh, ori din stuh la pădure și căutau mai ales preajmă de sate, ca să poată da războiu vitelor omului. Rămăseseră însă, în domnia lui Duca-Vodă, puține așezări de creștini pe acea vale bogată, căci, cu puțini ani înainte, iernaseră Tătarii fărămînd și spîrcuind, urmînd după dînșii răutățile prădăciunilor leșești, foamea neașezării, și ciurma lui Dumitrașcu-Vodă. Iazurile Bahluiului se potoliseră, morile stătuseră, hanurile se cumpăneau în trei păreți cu acoperișurile arse, — locurile satelor pustii se cunoșteau abia, în dudaie nalte; fîntîni spurcate de leșuri, cruci însemnînd morți năpraznice, toată priveliștea fericitelor așezări de odinioară arăta mila Domnilor și a Impăraților, precum și binefacerile năvălirilor și războaielor care nu mai luau sfîrșit. Părinții călugări dela sfînta

mănăstire Neamțu dăduseră veste pretutindeni în Țara de Sus că se vor arăta și alte semne cumplite nefiind departe sfârșitul lumii”...

Sau acea minunată descriere a Iașului: „De o sută de ani și mai bine aflându-se capitală statornică a Moldovei, mahalalele i se umpluseră, ulițele din mijloc i se îmbulziseră de case nouă ale negustorilor și boerilor, iar Curtea Domnească își înoiește turnul, rîndurile de sus și odăile oștimii. Totuși, cu tot sporul lui și mai ales cu toate strălucitele-i lăcașuri dumnezecești, rămăsese o așezare a Orientului... Fiecare pămîntean, așezător în el, fie boer fie prost, punea să i se clădească, rareori cu mistria și mai ales cu toporul, acareturile și casa după fantazia momentului, avînd chiar o deosebită plăcere să întoarcă dosul ori coasta către alții, ghiontindu-i; așa că fiind casele ca de un vînt vesel semănate, în chipul cel mai capricios, în grădinile și ogrăzile lor, trecătorul se rătăcea, ca să găsească ce-i trebuia, în uliți, ulicioare și fundacuri cotite, printre garduri de nuele, zăplazuri dărimate, ziduri risipite, bălți urît mirositoare și mlaștini de cișmele, urmărit de urlete și zăpăituri întăritate... Ondulînd ca pe valuri, căruțele și chervanele negustorilor și prostimii străbăteau acele locuri primejdioase numite uliți și făceau popas în medeanul cel mare de lingă Beilic. Acolo, în zile de Duminică și 'n sărbători, erau deschise crișme, cîntau lăutari, hăuleau cerșitori schilozi ori orbi, și negusori din toate breslele își aveau înșirate tărăbi, așteptîndu-și cu răbdare mușteriii.

...Acest amestec de chinovii, de curți, de căsuțe, de dugheni, gloduri, toloace și medeanuri ținea din ulița de sus dela Sfîntul Neculai cel sărac până 'n Căcaina și Bahlui și până la cetățuia Curții Domnești. Acolo, în preajma Curții, era temeiul negustorimii, cu carvasaraua și hanurile. Iar în rîpa Bahluiului se prăvăleau bordeile țigănimii, a breslei calicilor și lăutarilor până'n iazul cel mare dela Frumoasa, în luciul căruia se oglindeau, între scai voinicești, furcile spînzurătorii răilor”.

„Zodia Cancerului“ este plină de astfel de evocări. Este o carte de atmosferă. D. Sadoveanu ne poartă prin Iașii din „vremea Ducăi-Vodă“ ca prin Iașii de astăzi. Pătrundem cu el în palatul domnesc, trecînd din odăile Domnului în încăperile unde, înconjurată de surorile ei mai mici și de dadacele roabe, lucrează la gherghef domnița Catrina, cu gîndul la beizade Alecu. Stăm de vorbă cu acest abbé Paul de Marenne, sol al slăvitului rege al Franței, care ne spune mirarea lui în fața obiceiurilor acestei țări ciudate, cu vin așa de bun, cu mîncări inedite și gustoase, și cu oameni așa de deosebiți de compatrioții lui pomădați și pudrați dela Curtea din Versailles. Acest „ava franțuz“ este un personajiu foarte simpatic, bonhomme, fin și deștept, ne-

disprețuind bunătățile pămîntești, amator de mîncare și băutură bună, păstrînd, totuși, mereu o nobilă demnitate și o justă măsură în gesturile lui. Este una din creaturile cele mai reușite și mai atrăgătoare ale d-lui Sadoveanu. Este, dealtfel, personagiul cel mai realist văzut din roman. Peste toți ceilalți, peste Duca-Vodă, peste domnița Catrina, peste beizade Alecu și pădurarul acestuia Voicu Bîrlădeanu, d. Sadoveanu aruncă painjenişul poetic din „Hanu-Ancuței”, învăluindu-i pe toți într'o ușoară penumbră de legendă. Acest lucru este de un efect foarte puternic. Lectorul vede personagiile din roman cam așa cum le vedea abatele de Marenne: ca pe niște ființe ciudate și îndepărtate, fără nici-o logică în faptele lor, sau avîndu-și, în orice caz, o logică proprie; un amestec de primitivism și de înaltă delicateță sufletească, de cruzime și de bunătate, de semnare fatalistă și de izbucniri violente și pătimașe. Suflete nesigure și neprevăzute, care pe domnul abate Paul de Marenne îl mirau foarte și care îi apăreau lui tot așa de îndepărtate cum ne apar nouă astăzi. Nu fără intenție îl pune d. Sadoveanu pe abatele de Marenne să comenteze mereu peripețiile la care azistă. Acest paralelism dă romanului o intensitate și o veracitate deosebită.

Dar, poate, meritul principal în „Zodia Cancerului” stă, ca și în „Hanu-Ancuței” în limba minunată pe care o scrie d. Sadoveanu. „Zodia Cancerului” este un roman istoric amplu, bine construit, de un suflu epic demn de cei mai mari romancierii istorici ai lumii, Sienkiewicz, Victor Hugo, Flaubert. Fără îndoială. Dar pentru literatura noastră acest roman este, înainte de toate, un exemplu strălucit de arhitectonică a stilului — care la d. Sadoveanu rămîne calitatea de căpetenie — diamantul inimitabil și rar.

AL. A. Philippide

Errata.— În „Cronica literară” din numărul trecut al „Vieții Romînești” s'au strecurat cîteva greșeli, care au schimbat sensul cîtorva fraze. Astfel, la pag. 104, rîndul 21 de jos în sus în loc de: *analiza amănunțită a poeziei lui Caragiale*, să se citească: *analiza amănunțită a prozei lui Caragiale*. În aceeași pagină, la rîndul 14 de jos în sus, în loc de: *Viziunea lui a fost, mereu, aceia a unui romancier sau nuvelist*, să se citească: *Viziunea lui a fost, mereu, aceia a unui om de teatru, nîciodală aceia a unui romancier sau nuvelist*.

AL. A. PH.

Cronica engleză

Un istoric al țărănismului român.

David Mitrany: *The Land and the Peasant in Rumania.*

D. David Mitrany e — în ciuda legăturilor sale cu leaderi ai democrației române, cărora le-a fost de multe ori un real colaborator — mai mult cunoscut în Anglia decât în România.

În țara dela Nord d-sa are un loc pe cât de bine stabilit, pe atât de greu cîștigat, de expert de frunte în problemele istorice, sociale și economice ale Balcanilor. Cu atât mai mult, expert în problemele țării sale, pe care Occidentalii o implică, se pare, fără rațiune — dar și fără drept de apel, — în același unghi mișcător al Europei orientale.

Ca atare, țara noastră datorează mult celui despărțit de ea prin orice, afară de dragostea devotată pe care i-o păstrează neștirbită.

D. Mitrany e printre cei dintâi Romîni, dacă nu chiar cel dintâiu, care a stabilit numele de România Mare, Greater Rumania, în englezește.

Încă din 1917 d-sa publica, la importanta editură engleză Hodder & Stoughton, un volum consistent, cu numele de mai sus, care se dovedea a fi un pe cât de competent pe atât de aprig „studiu de ideal național”.

Nu ca pamfletar, și nici ca Romîn, ci ca elev proaspăt al școlii istorice și economice engleze, autorul diseca științific acolo, problema Transilvaniei, și, trecînd tirania ungară prin lupa necruțătoare a faptelor și documentelor istorice, arăta motivele imperioase ce reclamă soluționarea acestei chestiuni, și, cu ea, a însăși problemei noastre naționale, în direcția sugerată de răspunsul Aliaților, către președintele Wilson.

Nimic nu arată mai precis seriozitatea acestei lucrări, ca faptul că ea consacră pe autor, în țara obiectivității, Anglia.

Consultat de atunci și utilizat în toate chestiunile conexe, adoptat de *Manchester Guardian* ca colaborator, tinărul economist care debuta în 1914 cu traducerea din englezește a *Corespondenței relative la Criza Europeană prezentată Parlamentului englez din ordinul Majestății Sale*, sub forma unei *Cărți Albe*, de către Lord Grey, Ministrul Afacerilor Străine, — scotea la 1925 *The Problem of International Sanctions*, în editura Humphrey Milford, ea însăși un fost memorandum scris la cererea și pentru uzul cunoscutului grup de gânditori politici americani, care sub conducerea istoricului James T. Shotwell, profesor la Columbia University din New York, constituia, și constituie încă, laboratorul științific al politicii americane, din lăuntru al căruia a răsărit mai mult decît o contribuție definitivă la directiva americană în politica externă, — ca să nu numim decît una: Proiectul de Tratat al Garanției și Dezarmării, de o faimă atît de recentă.

În ce privește strict țara noastră, ea nu avea să aștepte atît de mult pentru o contribuție la idealul ei, căci încă înainte de *Greater Roumania*, adică la 1915, în seria *The Balkans*, încredințată unor publiciști de talia profesorului Arnold Toynbee, lui Neville Forbes, D. S. Hogarth, de către clasică *Oxford Clarendon Press*, d-lui Mitrany i se încredința istoria țării sale. Ca o anticipare a tezei susținute în 1917, autorul face la vremea neutralității noastre o caldă și visionară pleo-doarie pentru intrarea noastră în acțiune.

Cu antecedente legate atît de strict și fericit de problema noastră națională, d. Mitrany nu era decît indicat să devină istoricul englez al problemei egale în valoare numai cu cea dintăiu: problema noastră socială.

În 1923, d. Mitrany publica, în Suplimentul al 12-lea din cele închinat de *Manchester Guardian* problemelor refacerii economice, valoroasa Bibliografie a Refacerii țărănești. În anul următor, d-sa discută *Noua Constituție Romînă*, în paginile de pe Februar ale cunoscutului *Journal of Comparative Legislation and International Law*. Apoi, în 1927, *Marx și Țăranul*, în *London Essays in Economics in Honour of Edwin Cannan*, reprodus recent de *Independența Economică*. Iar în numărul de pe April 1928, marea revistă americană, *Foreign Affairs*, da întâia oară acces unui colaborator român, cu *Disputa agrară din Transilvania*.

Acestea nu erau decît preluțiile cărții abia apărute.

Profesorul James T. Shotwell, unul din cei mai mari savanți americani, e editorul critic general al unei importante serii de publicații dedicate *Istoriei Economice și Sociale a Războiului mondial*, publicată cu americană munificență de *Fundația de Pace Internațională Carnegie*.

Fără nici o exagerare, acestei Serii aparțin cele mai do-

cumentate și mai autoritative dintre cărțile publicate asupra diferitelor probleme postbelice ivite în diferite țări. E de ajuns să spunem că publicația a recrutat numele a vre-o două sute din autoritățile europene în diferite materii, dintre care nu mai puțin de douăzeci și cinci „au ocupat sau ocupă situații ministeriale în guvernele respective”, și că din comitetul englez de editură fac parte savanți ca Sir William Beveridge, J. M. Keynes, Thomas Jones, Hirst, W. R. Scott și Shotwell. Cum și că Secția Engleză înregistrează lucrări sub semnătura unui Sir William Beveridge, G. D. H. Cole, David Jones, Humbert Wolfe, Hirst, Scott, etc.

Secția romină are ca editor critic pe D. Mitrany. Și e până acum ilustrată de cartea d-sale: *Pământul și Țăranul în România. Războiul și Reforma Agrară (1917—1921)* — Oxford University Press, pp. xvii, 627, — apărută de curând, cum și de studii în franțuzește datorite d-lor Dr. Gr. Antipa, Prof. Ionescu-Sisești, Prof. J. Cantacuzino (acesta din urmă, în preparație).

Cartea de față se bucură de o prefață a profesorului J. T. Shotwell, și e furnizată cu hărți și statistice complete.

Problema romină agrară e privită voluminos, dar cu un ochiu de insectă, sub toate fețele ei: istorică, politică, economică și socială. Ea se profilează cardinal pe fondul istoriei neamului, ca un munte care muncit de o putere din adânc își sue încet culmea care se întimplă să fie chiar linia destinului nostru național.

Pentru a o urmări, era nevoie de un spirit deopotrivă de virtuos în analiză și sinteză. D. Mitrany conduce pe cea dintâi cu severitate, cu luciditate pe cea de-a doua.

Privită mai întâiu în cadru european, problema își capătă un specific puternic. Războiul a adus în întreaga Europă o răsturnare a balanței economice. Marea proprietate a suferit un atentat general. Dar pe cînd în Apus, „bogăția a trecut mai mult dintr'o mîna într'alta, la indivizi de aceeași clasă, pe calea deopotrivă de legitimă a speculației și concurenței acute”, „în Răsărit transferul bogăției a fost dela o clasă la alta și mai mult sau mai puțin impus de Stat ori de Revoluție”.

În ce privește bogăția agrară, nevoi practice au accentuat evoluția ideii de proprietate cătră ideia de funcție socială — din fraza lui Duguit — care marchează ultimele decade în istoria Dreptului.

Războiul a dat procesului un impet definitiv. Pe cînd însă, „în centrul Europei și apusul ei — în Austria, Germania, Ungaria — reformele au țintit numai la facilitarea expansiunii fermajului țărănesc, schimbînd adică detaliile, dar nu baza organizației agrare existente, în țările dela frontiera

rusă, ca și în Jugoslavia și Cehoslovacia, după modelul ruș, marea proprietate s'a distribuit țăranilor", extremul acestei situații, negreșit, fiind oferit de Rusia.

D. Mitrany corectează teoria profesorului Max Sering, după care reforma agrară din centrul și apusul Europei se diferențiază de cea din Răsărit după criteriul civilizației. Dacă cea de-a doua se manifestă mai radical, e din pricina întârzierii prin aceste părți a lichidării feudalismului. Ea însă nu e mai puțin în linie directă cu procesul de emancipare a țăranimii ce marchează întreg veacul al XIX-lea.

La lumina acestui criteriu reforma agrară în România e implicată într'un lung proces politico-social. Trecerea țărilor noastre dela suzeranitatea turcă la independența națională și dela aceasta la regimul constituțional nu a fost paralelă cu emanciparea țăranimii. D. Mitrany analizează libertatea socială și dependența politică a veacurilor medii, libertatea politică și dependența socială a Regulamentului Organic, factorii noi ce duc la reforma din 1864, cum și noul stat care ia naștere după această dată.

Ne-am fi așteptat ca odată cu emanciparea noastră națională, țăranul să-și vadă și el realizat statutul lui agrar. Dar boerii care devin pătura conducătoare, se folosesc de hegemonia politică ce le revine, ca să exploateze pe țăran. Nu e deci de mirare ca noul stat să coincidă pentru țăran cu o nouă servitute.

Negreșit că a trebuit o irupție violentă ca războiul, ca să declanșeze dreptatea pentru obidita clasă.

Intrat pe făgașul mării reforme agrare dela 1918, d. Mitrany sapă cu o meticulozitate științifică toate ungherele ei și aruncă lumină nouă asupra faptului celui mai neînsemnat în aparență.

Trei sferturi din carte sint astfel consacrate legilor agrare și naturii reformei, efectelor reformei asupra distribuției proprietății agrare, asupra organizării plugăritului, asupra economiei rurale sub toate aspectele ei; cum și efectele politicii economice și financiare a statului asupra eficacității reformei.

Un capitol final se ocupă însăfârșit de rezultatele sociale și politice ale reformei, — efectele ei asupra stării economice, morale, psihologice, sanitare și politice a țăranului.

O vastă bibliografie din care nu lipsește nimic din ce s'a scris la noi în materie, dela Iorga la Ion Scutaru și dela Stere la Savel Rădulescu, cum și niciuna din cărțile occidentale de ideologie generală — incunună magistralul studiu.

Cu greu s'ar putea analiza adecuat altfel decît printr'un studiu vast și elaborat.

Rostul acestor rînduri e să semnaleze numai — cu obiec-

tivitatea, dar și cu datoria cronicarului — o carte monumentală scrisă de un Român, într'o englezească perfectă, cu o minunată pregătire și disciplină științifică.

Subiectul e epuizat poate pentru totdeauna, până la data pe care el o prevede. Pe lângă *The Land and the Peasant in Rumania*, cartea d-lui Ifor Evans, conferențiarul dela Universitatea din Cambridge, cu toate că scrisă cu informație și inteligență, asupra aceluiași subiect și numai de câțiva ani, devine superfluă și aproape anacronică.

„D. Mitrany a încercat într'un spirit cu adevărat științific, să trateze problema agrară a Europei sud-răsăritene. E o vastă canava care a fost umplută cu chipurile acelor inarticulate mase de bărbați și femei față de soarta cărora istoricul a fost adesea tot atât de indiferent, pe cât a fost de nedrept politicianul. *In cele din urmă, în acest volum, țăranul român vorbește pentru sine lumii întregi.* Și argumentul lui în favoarea dreptății sociale, economice și politice, e în natura ei însăși, o forță provocatoare de pace. E, prin urmare, o rațiune în plus, pentru includerea în aceste serii, a unui volum care face acest apel inteligibil cetitorului englez”.

Așa se pronunță despre carte Prof. Shotwell, și multiplu bucurați, nouă nu ne mai rămîne decît să salutăm apariția unui nou „scholar” român în cadrul european și a unui cercetător ale cărui destine se desemnează deacuma luminos în știința politico-economică a Anglo-Americeii.

Dragoș Protopopescu

Cronica externă

Rezultatul conferinței navale și rivalitatea franco-italiană

Este cert că conferința navală din Londra nu și-a ajuns scopul în vederea căruia a fost convocată, și anume, un acord între cele cinci mari puteri navale din lume în chestiunea dezarmării în întregime și a reducerii flotelor lor. Tratatul a trei puteri dintre puterile oceanice este principalul rezultat al conferinței. Iar în ceiace privește celelalte rezultate cuprinse în tratatul celor cinci puteri, negreșit că și acestea au oarecare importanță, dar ele au un caracter tehnic predominant.

În ceiace privește tratatul celor trei puteri, trebuie să se observe că nu reprezintă un rezultat cu caracter integral sau definit, pentrucă lasă nerezolvate multe aspecte delicate și importante ale problemei înarmării navale. Mai cu seamă pentru Marea Britanie, o putere europeană și mondială totodată, chestiunea înarmării navale a națiunilor europene continentale rămâne încă deschisă, căci în ceiace le privește, Marea Britanie dorește să mențină neștirbit principiul standardului celor două puteri. Libertatea lăsată Franței și Italiei în programele lor de construcție navală imprimă tratatului celor trei puteri un caracter nesigur din cauză că această libertate poate avea repercusiuni asupra înarmării Statelor-Unite, a Japoniei și în special a Marii Britanii, într'o măsură atât de mare încât aceste puteri s'au văzut silite să se apere printr'o clauză specială din tratat, care le permite să-și mărească programele lor de construcție navală dacă cele ale puterilor europene continentale ar depăși anumite limite.

În orice caz, Italia privește cu simpatie tratatul celor trei puteri mai mult pentru importanța sa politică. Într'adevăr, prin acest tratat s'a evitat cu desăvârșire grozavul pericol al unui conflict între cele două mari națiuni anglo-saxone, care s'au despărțit la Geneva în anul 1927 fără ca să poată ajunge la o înțelegere, și a asigurat pacea în Pacific. Prin aceasta se salvează o enormă bogăție, care ar fi fost înghițită

prin continuarea furiei de înarmare a puterilor oceanice și se dă acestor țări posibilitatea de a privi înainte cu siguranță spre o perioadă de dezvoltare pașnică și de progres economic, spre beneficiul relațiilor economice din întreaga lume.

Care este cauza eșuării acordului dintre cele cinci puteri? Răspunsul este foarte clar. Principiile pe care s'a bazat politica navală a Italiei la Londra se pot rezuma în următoarele:

1) Reducerea înarmării la un nivel cât mai scăzut posibil.

2) Nevoile navale ale diferitelor puteri să fie determinate pe baza de relativitate, prin aplicarea unei rații printre înarmările diferitelor națiuni.

3) Aplicarea practică a acestui principiu prin cererea Italiei de paritate navală cu cea mai tare putere europeană continentală (principiul lui Mussolini).

La aceste principii ale Italiei, Franța a opus altele cu totul diferite:

1) Creșterea înarmărilor navale.

2) Nevoile navale absolute să fie determinate pe baza cerințelor de apărare a fiecărei puteri.

3) Refuzul de a admite principiul parității navale cu Italia și cererea unei puternice superiorități a flotei franceze asupra celei italiene (240.000 tone).

Italia a fost singura putere, care a apărut la Londra cu ardoare nu numai teza limitării înarmării navale dar mai cu seamă, aceia a reducerii ei. La prima ședință a conferinței, d. Grandi a declarat că de oarece d. Benito Mussolini a întocmit un vast program de lucru pentru Italia, care ar putea fi realizat numai într'o lungă perioadă de pace, este necesar să se înceteze în mod definitiv și nu cu jumătăți de măsură dezastruoasa furie a înarmării. „Dacă ne mărginim, — spune cu această ocazie ministrul de externe Grandi, — să căutăm formule și argumente care să justifice înarmările existente astăzi sau cele plănuite, opinia publică din toate țările va fi dezamăgită și conferința din Londra nu-și va fi ajuns scopul“.

Dar, care a fost atitudinea Franței în timpul conferinței? Franța a înaintat o cerere de un total de 724.000 tone în diferitele categorii de vapoare, justificând această cerere enormă pe baza nevoilor ei absolute — și anume nevoia de a-și întări siguranța, de a-și garanta mijloacele de comunicație și de a-și apăra vastul imperiu colonial. Teoria necesităților absolute n'a reușit niciodată să ne convingă. O țară necesită o flotă în măsura în care apare flota în alte țări. Dacă nu mai există flote, nici Franța la rîndul ei nu mai are nevoie de vase de războiu. În schimb teoria relativității necesităților navale, pe care o susține Italia, apare mai rațională și de acord cu realitatea. Pe de altă parte, această teorie este singura care a

predominat de obicei în toate conferințele navale, inclusiv aceia care s'a închis acum la Londra.

Italia, cu toate că este legată de continent, este în realitate o țară insulară, închisă într'o mare închisă. Ii lipsesc multe materiale prime dintre cele mai importante și depinde în întregime de mare în ceiace privește trei pătrimi din furniturile ei. Ca o consecință a actualului sistem de alianțe, Italia trebuie să conteze pe un atac pe toate fronturile ei maritime și trebuie să se apere contra unei blocaje economice. Franța, udată de trei mări, nu se poate teme niciodată de o blocadă. În schimb, Italia — Lordul Balfour a spus-o în anul 1921 la Washington — „are cinci vecini și oricare dintre aceștia, dacă ar dori-o, ar putea să-i blocheze coastele în așa fel încît nu ar fi nevoie să debarce trupe sau să angajeze o luptă. Italia ar muri fără a fi cucerită“. De aceia spuneam că cererea Italiei de paritate navală cu cea mai tare putere europeană continentală, nu este numai o chestiune de prestigiu și mîndrie națională, cum s'a afirmat, ci este o chestiune de viață și de moarte pentru țara noastră.

Pe de altă parte, cererea Franței de a avea o flotă cu 250.000 tone mai puternică decît a Italiei este justificată? În contra cui dorește Franța să se înarmeze atît de puternic? Poate ea să creadă în realitate în posibilitatea unei agresiuni italienești? Contra cui consideră necesare garanții de siguranță în plus? Oare convenția Ligii Națiunilor și pactul Kellogg nu valorează nimic? Și, mai presus de toate, tratatele dela Locarno, în virtutea cărora Italia și Marea Britanie garantează siguranța Franței, nu contează deloc? Se poate concepe ca Franța să ceară unui garant, Marea Britanie, garanții nouă de siguranță contra celui alt garant, Italia? În ceiace privește argumentul Franței, cu nevoia de a-și apăra vastul imperiu colonial, el n'are nici o valoare. Istoria ne învață că soarta coloniilor nu se rezolvă local, chiar în colonii, ci în lupte mari care decid rezultatul războaielor.

În cazul eventual, inimaginabil și imposibil pentru noi, al unui războiu fratricid franco-italian, desigur că Italia nu și-ar împrăștia forțele printr'un atac al coloniilor franceze; pe de altă parte, toate forțele navale franceze ar fi concentrate într'o încercare de distrugere a forțelor navale italiene. Astfel vedem că d. Grandi a apărut la Londra o cauză dreaptă, bazată neclintit pe condițiunile geografice, strategice și economice ale Italiei. Dacă s'a opus în mod ferm încercării Franței de a ajunge la o înțelegere cu diplomația Britaniei asupra unei interpretări obligatorii a articolului XVI din convenție, prin aceasta a apărut nu numai cauza Italiei, ci și cauza Ligii Națiunilor, care reprezintă interesele tuturor națiunilor europene, — afară de Rusia, — a întregii Americi latine și a unei părți considerabile din Asia.

La conferința navală din Londra, orice critică asupra atitudinii Italiei trebuie să depindă de chestiunea dacă tema parității navale cu cea mai tare putere europeană continentală are o bază într'adevăr solidă.

Este evident, că Franța chiar dacă ar fi obținut garanțiile politice pe care le-a cerut, tot ar fi refuzat paritatea navală cu Italia. Din nenorocire, trebuie să vedem în aceasta o rezervă rău disimulată a Franței față de Italia. Dacă Franța ar prevedea că Italia își păstrează neutralitatea într'un războiu viitor, ea nu s'ar îngrijora de forța navală a Italiei; dacă ar conta pe Italia ca fiind de partea ei, în loc de a fi neutră, s'ar bucura să vadă că o putere prietenă își construiește o flotă egală cu a ei.

În chestiunea submarinelor, Italia și-a urmat programul cu curaj, vizînd cătră o reducere reală a înarmării.

Cu toate că suprimarea submarinelor — arma țărilor mai puțin bogate — a pricinuit oarecare nedumerire în opinia publică italiană, delegația italiană nu s'a codit s'o propună, de oarece a contopit problema submarinelor cu problema navală în genere.

Propunerea Italiei de a se desființa cu totul submarinele și tot odată vasele mari de luptă, care nu există în flotele mai slabe, n'a fost primită de conferința din Londra. Dar fără îndoială că ea atrage laude meritate asupra delegației italiene și rămîne destinată unei discuții internaționale viitoare.

Putem conchide cu satisfacția că bilanțul conferinței navale nu se încheie în întregime cu un deficit pentru Italia. De bună samă, Italia regretă că problema reducerii înarmării navale a fost lăsată nesoluționată în punctul ei cel mai delicat, adică în punctul privitor la Italia. Pe de altă parte, nu numai că a salvat la Londra, într'un sens diplomatic, principiul parității navale cu cea mai tare putere europeană continentală, dar e cșit din conferință cu un mare prestigiu moral și cu o complectă libertate de acțiune, care îi va îngădui să pună în practică acest principiu, după propria ei judecată și după placul ei, prin tipul de vapoare și prin ritmul de construcții adecvat intereselor italienești.

În același timp, trebuie să se considere ca o victorie italiană faptul că conferința a acceptat propunerea unei zile de sărbătoare navală pentru vasele de luptă, această sugestie fiind dată de d. Mussolini încă din 1928. Iar d. Grandi nu poate fi decît feliicitat că a readus conferința la scopul ei real, și a obligat-o să părăsească diferitele propuneri de pacturi de siguranță, care erau cu totul în afară de scopul ei.

D. Grandi a apărat punctul de vedere italian într'un chip strălucit dela prima până la ultima ședință a conferinței. În împrejurări grele, el a rezistat cu dîrjie și curaj la repetatele eforturi menite a-l face să-și părăsească principiile pe

care și-a întemeiat acțiunea sa diplomatică. A reușit să anuleze pericolul unui tratat a patru puteri, arătând cu atitudine sa fermă, că Italia ar fi știut cum să înlăture consecințele firești ale unei asemenea concluzii, fără teamă și fără să-i sacrifice principiile.

Conferința din Londra s'a terminat, dar problema dezarmării rămâne. Discutarea ei va fi reluată în altă parte, și Italia se va afla în negocierile viitoare într'o poziție foarte solidă, pentru că la Londra a reprezentat cu sinceritate și tărie conștiința majorității popoarelor din lume, a căror dorință fierbinte este să vadă în cele din urmă realizate promisiunile făcute atât de des și neîndeplinite, cu privire la reducerea radicală a înarmării.

Trebue să amintim că protocolul conferinței dela Londra a fost astfel alcătuit ca să lase Franței și Italiei posibilitatea de a adera la el mai târziu, cînd diferendele dintre ele vor fi rezolvate prin negociațiuni ulterioare, la care va participa și Marea Britanie. În realitate conferința nu s'a terminat, s'a suspendat numai sau s'a amînat.

Din fericire, suspendarea conferinței, după toată această descărcare din Londra, n'a dus la o întărire ci la o *destindere* a relațiilor franco-italiene. Francezii au stabilit că dacă la Londra a fost imposibil să se rezolve problema franco-italiană, discuțiunile franco-italiene pot continua; că viitorul n'a fost compromis și nici nu s'a zădărnicit posibilitatea unei apropiate soluțiuni. Nădăjduim din suflet ca soluția să poată fi găsită, pentrucă problema relațiilor franco-italiene, — care este astăzi mai limpede decît a fost vre-odată, — are nu numai o importanță europeană, ci chiar mondială. Colaborarea acestor două națiuni, care sînt deținătoarele unei părți atât de importante din civilizația modernă, formează o condiție esențială de pace și este o condiție necesară pentruca Europa să-și poată menține în lume locul pe care l-a deținut în trecut. Tot așa cum încerca, înainte de conferință, să clarifice relațiile ei cu vecinii, Italia este gata oricînd să întîndă Franței o mîină de prietenie, dacă Franța recunoaște, fără nici o rezervă, că Italia este egală cu Franța, nu numai în ceiace privește înarmarea navală, ci și într'un sens mai larg; în caz contrar, ar fi inutil ca Franța să creadă într'o împăcare spirituală sinceră și într'o cooperare intimă între cele două națiuni latine.

Carol Schanzer

Membru al Senatului Italian

Fost Ministru de Externe

Miscellanea

Confuziuni ortodoxe

Nichifor Crainic este singurul ortodox militant român care, când scrie, nu se strîmbă. Asta și alte câteva lucruri m'au făcut să nu mă pot împiedeca de a avea, pentru el, un sentiment de prietenie.

O recenzie a volumului meu „Puncte de vedere”, recenzie iscălită de el, în „Gîndirea”, mi-a arătat că acea prietenie de care vorbeam era reciprocă. Doamne! ce laude, ce adjective din acelea care fac pe un om — chiar cînd e Român, și chiar cînd e scriitor român — să roșească de modestie.

Dar, alături de asta, ce incomprehesiune absolută a lucrurilor! Incomprehesiune care, dacă ar proveni direct și personal dela d. Nichifor Crainic, n'ar fi interesantă și n'ar merita să se ocupe cineva de ea. Dar nu. Ea nu vine de acolo. De altfel Nichifor Crainic, cînd gîndește singur, e remarcabil și deștept. Contrariul se întîmplă cînd gîndește oarecum în cor, cînd vorbește din punctul de vedere mistic al amicilor și asociaților săi. Și acest punct de vedere ne interesează nu numai pentru că e colectiv, dar și pentru că e în conflict cu felul de a gîndi al „Vieții Romînești” și, înșfîrșit, pentru că „Viața Romînească” tocmai a fost pusă în cauză cu prilejul acelei recenzii de care vorbeam.

Mai întăiu, recenzentul începe prin a spune că, deși eu aparțin taberei opuse, adică grupului „Viața Romînească”, totuși, etc., etc.... Ce înseamnă asta? Volumul meu cuprinde eseuri filozofice, unde concluziile sînt sau nu adevărate, după cum au fost sau nu logic susținute. Valoarea silogismelor prin care ideile sînt acolo dovedite, decide și valoarea de adevăr a fiecărui eseu. În toate acestea nu are de loc a face faptul că-s legat sufletește de „Viața Romînească” și că prietenia mea personală îi aparține, precum și că părerile mele de politică culturală sau de estetică literară se acordă foarte

puțin cu acele ale „Gîndirii”. De ce această confuzie de puncte de vedere? Volumul meu poate fi bun sau rău, just sau fals — dar absolut indiferent de persoana și biografia proprie a autorului. De ce să amestecăm totdeauna opera cu micile chestiuni mai mult sau mai puțin intime ale autorului? Și, în genere, de ce să amestecăm criteriul criticii de idei cu acel al criticii de persoane? Acel *deși* al lui Nichifor Crainic este tot atît de logic ca și acela al unei doamne romînce care spunea despre o prietenă: „*Deși* are un ulcer la stomac, noi *totuși* continuăm să avem relații cu ea”, și tot atît de comic ca acel al profesorului de gimnastică Moceanu care, debarcat în America, a ținut un mic discurs începînd cu cuvintele: „*Deși* nu am plăcerea să cunosc limba dumneavoastră, *totuși* îmi pare bine că vă găsec sănătoși”.

Desigur, puțin sectarism nu strică niciodată, cînd e vorba de prietenie și admirație. Dar cînd e vorba de apreciat valoarea unei opere de gîndire abstractă și rațională — nu mai există nici „Viața Romîneasă”, nici Nichifor Crainic, nici Suchianu, nici „Gîndirea”. „Viața Romîneasă”, în asemenea împrejurări, și-a făcut totdeauna o datorie să laude pe dușmani, și asta fără nici un *deși*.

Printre *deși*-urile lui Nichifor Crainic, unul se referă la ateismul meu și al „Vieții Romînești”. Ce frumos! De unde știe d-sa că eu sînt ateu? Și de unde știe d-sa că „Viața Romîneasă” este, și ea, ateistă? A! bănuiesc. Pentrucă nici eu, nici „Viața Romîneasă” n'am țipat-o pe toate acoperișurile. Dar este de esența credinței religioase să nu fie afișată cu ostentație; e o virtute care se practică în sinceritatea singurătății și a intimității. Acei care bat monedă din ea — o alterează, o murdăresc. Și prietenii „Vieții Romînești” — atît cei ce cred în Dumnezeu, cît și cei ce nu cred — sînt de acord asupra unui lucru, și anume că o asemenea chestiune privește strict personal pe fiecare și că e puțin indecent să se facă zarvă socială prin și pentru ea. Iată de ce d. Nichifor Crainic n'a putut niciodată ști cine, dela „Viața Romîneasă”, este și cine nu este ateu. Treaba fiecăruia. Chestiune intimă, în care e indiscret să intrăm.

O cocoană romîncă foarte culturală, care organizează tot soiul de exhibiții naționalo-științifico-filozofico-, etc., etc., îmi spunea odată: „Domnule Suchianu, trebuie să fie o calomnie. Am primit un denunț cum că d. Ralea ar fi ateu”. Aceasta e o mentalitate foarte puțin deosebită de a „Gîndirii”. (La tot momentul mă poticnesc de cuvîntul acesta așa de comic: „gîndirea” — pe care și l-a ales ca titlu o grupare care combate tocmai roadele gîndirii propriu-zise, ale raționalismului și cugetării logice!)

Dar pentru a arăta d-lui Nichifor Crainic cît de gratuite sînt toate ideile sale polemice îi voi aduce o știre care are

să-l epateze cu siguranță: eu, D. I. Suchianu, cred în Dumnezeu. Nu am spus-o încă niciodată pentru că — după cum scriam mai sus — e o chestie intimă căreia nu-i șade frumos să fie ținută pe toate acoperișurile, și pentru că niciodată nu m'am gândit să bat monedă (vorbesc la figurat...) din asta. Desigur că un intelectual, și în deosebi un filozof, are datoria, dacă crede sau nu crede în Dumnezeu, să o arate cu argumente. Un cugetător nu are dreptul să nu se pronunțe asupra acestei chestiuni. Nici unul din marile nume ale Istoriei ideilor nu a ocolit această problemă. Decît — ea nu poate fi rezolvită bătînd din palme. E o lucrare de maturitate. Faptul că cineva n'a făcut-o, nu dovedește că chestiunea nu-l preocupă.

În toate cazurile, și în rezumat, d. Nichifor Crainic n'are dreptul să spună de cineva că-i ateu atîta vreme cît acesta n'a spus-o el, direct și categoric.

Cu totul altceva este problema, pur sociologică și istorică, a constatării dacă un popor este religios sau nu. În privința asta și eu personal, și mulți din prietenii grupării „Viața Romînească” am crezut a putea constata că Românul este — nu ateu (ateismul e și el un fel de atitudine religioasă), dar total indiferent în această chestiune. Românul ascultă doar de o inerție seculară, fără nici o credință vie și creatoare. Dar această constatare istorică este valabilă și dacă cel ce o face e credincios și dacă e ateu. Încă o dată, d-le Nichifor Crainic, să nu confundăm valorile și să nu amestecăm punctele de vedere.

Intr'unul din eseurile mele spun că în arhitectura vîitoare a societății socialiste este probabil că cenzura bunului gust edilitar va fi mai severă, că decorarea unei străzi, fiind o afacere publică, va interesa mai mult publicul; că cel puțin într'o artă ca arhitectura, unde e în joc strada, unde e judecător mulțimea — sînt șanse ca estetica socialistă să fie superioară celei burgheze. Și că, în genere, prostul gust provine în mare parte dintr'o confuzie a sentimentului de frumuseță cu acel de proprietate.

Însamnă asta că autorul acestor reflecțiuni este socialist? Pentru ce? Nu însamnă nici că este nici că nu este. Sînt două puncte de vedere care trebuiesc despărțite: punctul de vedere al lucrului pe care îl preferăm, și acel al lucrului pe care doar îl constatăm.

Dar să vedeți frumuseța. Intr'un alt eseu, vorbesc cu mult interes despre sufletul copilului. D. Nichifor Crainic atunci, hodronic tronc, îmi amintește că în Rusia Sovietică copiii sînt educați într'un chip extrem de defectuos. Deci — spune d. Nichifor Crainic — eu mă contrazic: căci nu poți iubi copiii și în același timp să fii și socialist, adică maltrator de copii...

Iarăși același și același lucru.

De unde știe d. Crainic că eu iubesc copiii? Faptul că mă ocup de ei? Dar asta e altceva. Al doilea, de unde știe d. Nichifor Crainic că eu sînt socialist? Al treilea, ce legătură este între viitorul socialism european privit în genere și socialismul sovietic actual? Mereu confuzie, mereu amestecare de lucruri deosebite.

Iată de ce — ateu sau credincios — este științificește dovedit că influența culturală a curentelor mistice și antiraționaliste dau efectele cele mai anticulturale, de vreme ce scriitorul cel mai deștept al unui asemenea curent, vorbind cu simpatie de cartea unui prieten, și de o carte care i-a plăcut, — este totuși tiranizat într'atîta de... ca să zicem așa: „ideile” sectei, încît procedează exact ca și cînd n'ar fi deștept.

Bine-înțeles — toate aceste observații sînt valabile dacă prin *cultură* înțelegem a nu confunda punctele de vedere. Dacă prin *cultură* se înțelege contrariul — atunci „Gîndirea” are desigur dreptate.

Romîneasca de după războiu

Există o limbă romînească literară de după războiu.

Ea nu samănă cu nimic. Nici cu proza marilor scriitori (Caragiale, Sadoveanu, Brătescu-Voinești, etc.), nici cu limba vorbită în societatea reală. Este un fel de păsărească incomprehensibilă.

Vreți exemple?

„O neliniște ascunsă îl zgîndări încet, cu fereală”. Sau:

„Mare-i fu bucuria cînd, după o secetă de vre-o zece ani, nevastă-sa purcese din nou grea”. Sau:

„Se înstăpîni un răstimp de tăcere”.

Vă rog credeți că citatele sînt autentice, și-s luate din romanele recente ale celor mai pretențioși stilști ai noștri. Ceiace izbește în noua estetică a limbii este un amor pasionat pentru cuvinte neaoșe, cu parfum de cronici. Chiar cînd avem un barbarism, el este spălat de rușine prin prezența unui *prinse a, purcese să, zori cătră*, etc... De pilă, un autor vrea să spună că eroul devenise deodată „aferat”. Atunci el scrie, pur și simplu: „purcese să se afereze”. Pentru nimic în lume un scriitor modern român n'ar spune „umbra de colo până colo prin casă”, ci „priebegea prin odăi”; nu va spune „ertare”, care e banal, ci „ertăciune”, care e mai cronicăresc; nu va scrie „merge rău”, ci va spune, frumos: „că tare mai schiopătează”; nu va spune: „mă gîndesc să mă duc și eu acolo”, ci „mi-i în gînd să bat și eu locurile acelea”; nu va spune: „locuia într'o pensiune de familie”, ci „hălăduia într'o pensiune”. Intr'un roman unde eroul era pradă unei

nevroze, procesul freudian e descris așa: „tendențele activaseră mocnit”. Sau lucruri încă și mai simple. Romancierul modern român nu va spune ca toată lumea:

— Vrei să pleci?

— Da, răspuse el.

Ci, frumos:

— Vrei să..., etc.?

— Intocmai, încuviință el.

„Neoașismul“ — iată cum ași îndrăzni să numesc această primă particularitate a scrisului literar românesc de după războiu.

Ar mai fi și o a doua, și anume gustul pentru expresia de scandal, pentru cuvântul tare, chiar pornografic, dar răscumpărat imediat cu cite o vorbă parcă ruptă din Neculce. Nu voi face citații spre a ilustra această preferință a scriitorilor noștri moderni pentru vocabularul genito-urinar. Este și inutil — căci toată lumea a observat-o și n'am nevoie să o probez cu fapte — și apoi mai îmi este și greață.

Ar fi interesant să ne întrebăm, sociologicește, care sînt cauzele acestei estetici nouă? Iată impresiile mele în această privință.

Există în România — adică în principal în București — citeva ziare care și-au luat nobila sarcină de a lupta pe tărîmul limbii și literaturii împotriva prozei tipărite de „presa jidănească”. Și iată-ne, de citeva ani, îmbogățiți cu jurnale scrise foarte literar, înspăimîntător de literar. Articolul de fond, subsolul, șase-șaptele, carnetul, reportagiile, mijlocul — totul e scris cu o permanentă și încăpățînată preocupare de stil.

Patriotismul acesta linguistic e realizat prin două mijloace. Pornografie și expresii neoașe. Scatologie și stil de hrisoave. Ambele trucuri sînt bune pentru a dovedi că nu ești jidan. Căci jidanul n'are curaj să injure ca un pamfletar cu Mihai Viteazul. Cît despre expresiile ă la Miron Costin, ele încă și mai bine indică originea daco-romană a publicistului.

Estetica aceasta a prins și a făcut adepți. Intr'adevăr o frază care este un cocktail de scatologie, de insulte oborene și de cuvinte arhaice, nu poate să nu izbească atenția. E ca o împușcătură care te silește să te întorci. De aci succesul nouălor metode. Succes mai ales pe lîngă tineret. Căci este caracteristic, pentru începători, gustul pentru expresia aleasă, pentru expresia rară, pentru cuvîntul izbitor prin el însuși. Cînd n'ai ce spune, te căznești să găsești tot cuvinte de efect. Or, atît termenii genito-urinari cît și cei cronicărești au o eficacitate în sine, indiferent de sensul general al frazei. O estetică cu mijloace eftine și la îndemîna tuturor. De aci succesul ei pe lîngă neofiți.

În schimb, estetica scrisului matur e alta. Se poate re-

zuma prin cuvîntul: *simplitate*. E — dacă vrei exemple — maniera lui Gide, a lui Barrès, a lui Iakobsen, a lui Thomas Mann, a lui Siegrid Unset, etc., etc. Vorbele întrebuintate sînt vorbe curente, cuvinte de toate zilele, tacite și banale, cărora însă o potrivire ideală cu ideea semnificată precum și aranjarea lor armonioasă înlăuntrul frazei le dă o strălucire nouă. O strălucire, ce-i drept, discretă, dar de un gust cu atît mai sigur.

Cetiți nuvelele lui Caragiale sau Maupassant. Parcă nici nu s'ar fi gîndit vre-o dată acești scriitori să facă stil. Oamenii poveștii, cît și povestitorii ei înșiși, vorbesc acolo exact ca toată lumea. Nici poezie, nici filozofie; nici cuvinte-revolver, nici „neoșisme“ cronicărești, nici violențe de limbaj, nici ef-tine îndrăzneli de epitet. Simplitate și banalitate. În schimb, o proprietate de termeni așa de complectă, încît avem impresiunea că nici un cuvînt nu poate fi înlocuit cu vre-un altul.

Proprietate și naturalitate. Iată adevăratele calități ale limbii. Puritatea e aproape un defect.

Amorul pentru purism stilistic îi face pe tinerii noștri scriitori să fugă de neologism, și în deosebi de franțuzism. Și este aci, în chestia franțuzismelor, o foarte gravă problemă de limbă romînă.

Oridecîteori avem nevoie de un cuvînt care nu e în romînește (și cazul e din păcate foarte frequent) — recurgem la cuvîntul francez, căruia doar îi romînizăm puțin terminația. Putem face oare altfel? Putem compune „pumnisme“ și spune „de perete frecător“ sau „aprinzibil“? Franțuzismul întrebuintat la nevoie este o veche și respectabilă tradiție curat romînească. Așa s'au împămîntenit iute și complect cuvinte ca „modă“, „miniatură“, „mister“, etc. Așa se explică de ce un profesor de literatură romînă dela o Facultate romînă scrie cuvîntul „rancună“. Poate face altfel? Să renunțăm la sens? Asta e adevăratul lucru care nu e permis. Să punem o vorbă cu sens doar apropiat? Dar asta e marca crimă în materie de stil. Imi amintesc că am fost violent atacat pentru că întrebuintasem cuvîntul „detresă“. Dar n'am avut încotro. Detresa cuprinde: tristeță, desnădejde, și mai ales o dezordine a gîndurilor, o debandadă a tuturor ideilor care fug în-colo și încoace, o imposibilitate de a te concentra (spre deosebire de desnădejde care poate fi foarte concentrată, uneori chiar apropiindu-se de ideea fixă). Iată o mulțime de nuanțe care ne obligă să scriem cuvîntul „detresă“ dacă avem nevoie de sensul cuprins în el.

Firește, orice franțuzism nu e utilizabil. Trebuie ca el să aibă oarecare circulație în conversațiile curente ale oamenilor. Altminteri sună prost. Întrebarea e totdeauna aceasta: Cutare neologism este el pronunțat des acasă, pe stradă, în

tren, la cafenea, la birou, etc.? Dacă da — și dacă sensul lui ne trebuie — nu putem ezita de a-l scrie și în literatură.

Uneori se întâmplă lucruri ciudate. Iată de pildă cuvîntul „filează“ (filează lampa). Sînt mii de oameni care au spus „filează lampa“. De aceia putem scrie fără teamă aceste două vorbe astfel împărechiate. În schimb sîntem izbiți ca de ceva foarte caraghios de următoarele cuvinte (pe care le găsim într'un roman recent):

„Pe comodă odihnea o lampă de petrol (bineînțeles: odihnea; e mai frumos). O aprinse. *Ea filă*. O stinse”.

„Ea filă”. Așa-i că nu merge? De ce? E foarte simplu. Nici unul din oamenii care se ocupă cu filatul lămpilor nu vorbește la perfectul simplu, și niciodată filatul lămpii n'a fost exprimat la un timp așa de distins literar. Criteriul, aci ca și în cazul „detresei“, este dacă oamenii întrebunțează — chiar vinovat — expresia respectivă. Căci orice cuvînt nou începe, odată, prin a fi un barbarism academicește nepermis.

Franțuzismul e indispensabil limbii noastre. El îi dă *proprietate* în toate cazurile (așa de numeroase) de lipsă a unei nuanțe de sens. El îi dă *naturaleță*, ferind-o de artificialitatea neoșismului sau de aceea, tot așa de insuportabilă, a perifrizei.

Iacă de pildă Caragiale. Inchipuiți-vă că ar descrie un salon, sau un local. La un moment dat intră un domn tînăr și chel. Cum credeți că va spune Caragiale? „Calviție precoce“, sau „cheliu timpurie“?

Dar puterea de pătrundere a franțuzismului e așa de mare încît uneori, chiar cînd avem un sinonim perfect, și cînd puterea de evocare a celor două cuvinte e riguros egală, chiar și atunci se întâmplă ca un neologism să se încetățenească în limbă. Iată de pildă cuvintele „grimasă“ și „strîmbătură“. Eu presonal n'ași întrebunța pe cel dintăiu, căci n'ași avea nevoie de el. Dar scriitori de mîna întăiu îl folosesc adesea. Dealtfel o limbă are nevoie de sinonime. În franțuzește există chiar dicționare de sinonime. Ele-s foarte utile, căci ajută scriitorului să nu se repete (scuzați franțuzismul).

Am insistat puțin asupra acestor chestiuni, pentru că limba romînească, sub teroarea patrioților, tinde să ajungă un jargon de o lamentabilă bufonerie, și pentru că, *naturaleța* și *proprietatea* fiind sacrificate în folosul purității, începem a scrie fraze pe care un Român pur și simplu nu le mai înțelege. De exemplu găsesc scris într'un roman recent:

„Gara se ivi departe, ca o mogîldeață pitită pe brînci, cu spinarea învăpăiată de soare”.

Așa-i că instinctiv cetitorul caută un dicționar, sau în cel mai bun caz silabisește fiecare cuvînt ca într'o versiune latină?

Cuvîntul are socoteala lui. El e un fel de conspirație între cetitor și scriitor. Indiferent dacă e pur sau nu, el trebuie — nu să izbească — dar să sugereze instantaneu ceiace vrea să spună. Cuvintele „tari” ale domnilor scriitori patrioți romîni nu sugerează, ci doar izbesc. Sînt violente și sîrace. Cît despre neaoșisme, cînd se adună cinci-șase la un loc, atunci — ca în exemplul de adineaori — cetitorul, în primul moment, nu mai pricepe nimic, dar absolut nimic. — *D. I. Suchianu.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

C. Kirîtescu, *Porunca a zecea: Documente din viața profesorimii.* București. Edit. „Cartea Rominească”.

Ținta acestui volum, din care a secat orice lirism și s'a îndepărtat orice ideal, pare a fi numai redarea adevărului, adevărul gol, aspru și neîndurat. Totuși tipurile din „Porunca a zecea” sînt prea reprezentative pentru mediul lor, pentru a fi fost ales numai satisfacția de a reda adevărul simplu și ordinar, așa cum se înfățișează în orice individ.

Autorul însuși pune ca sub-titlu : „Documente din viața profesorimii”.

Și ce sînt documentele dacă nu probe, dovezi pentru a învedera, a face „credibilă”, a da veridicitate unei stări de fapt, a ilustra o părere, o idee, o concepție.

Este, fără îndoială, o problemă, o întrebare care chinue sufletul scriitorului îndărătul acestui document.

Oricît de mare ar fi puterea de observație a acestui literat, născut bun observator și format ager cercetător prin practica și posesiunea metodelor științifice, nu putem admite că „Porunca a zecea” a fost scrisă numai pentru voluptatea omului de știință de a înfățișa faptul așa cum l-a prins observația sa neîndurată.

Subt obiectivitatea rece, în atitudinea oarecum distantă păstrată în fața realității, d. C. Kirîtescu este și rămîne un moralist. Nu înțelegem prin aceasta un predicator, ci un om preocupat de probleme morale; îndărătul scriitorului de observație și al lucidității frigide, se simte omul fierbînd în profunzime. Aci stă taina freamătului de viață care face documentul înfrigurat subt scalpelul nemilos al cercetătorului, subt tratarea crudă — dusă uneori până la ferocitate — a scriitorului.

„Porunca a zecea” nu este povestea unui dascăl, a aceluși Dincă Țepeluș ale cărui peripeții ne sînt înfățișate în volumul d-lui C. Kirîtescu. Ea este drama trăită a unei întregi catego-

rii de intelectuali. Fondul amar și ironic al acestei drame este problema insolubilă care pune în cauză întreaga noastră viață culturală la o răspîntie, ce este, mai mult decît am vrea s'o credem, Turtucaia noastră culturală.

Dincă Țepeluș, Fofează, Brăcăcescu și toată această faună de baltă de provincie, nu sînt individualități concrete. Ei sînt simboluri, actori într'o dramă mare, care nu se petrece numai în Vălenii de Tîrg, ci în toate mlaștinile din provincie ca și în cloaca Bucureștilor.

Problema care se pune pentru cugetător, pentru naturalist, pleacă dela date sigure și este cîrmuită de o necesitate ineluctabilă. Dascălii, apostolii neamului, ca și oricare altă categorie socială din actualitate trebuie să trăiască și să se adapteze unor condițiuni de viață care, incontestabil, sînt soluțiunea conștiinței și a moravurilor exprimată prin politicianism.

Chestiunea arzătoare este cum reacționează acești dascăli fie în mlaștina din provincie, fie în cloaca din București?

Nu interesează acci care se adaptează imediat, printr'un simplu mimetism social. Ei sînt marea masă banală și anonimă, deși contrastul între ceiace sînt și ceiace li se cere a reprezenta e șocant pînă la ridicul, și zugrăvirea moravurilor lor e de o causticitate care provoacă un rîs drăcesc, o stridență ce seamănă mai mult a scrîșnire din dinți decît a rîs. Drama adevărată este în cei ce prezintă oarecare puncte de rezistență și care ne sînt prezentați ca „valori în această mocrilă generală”.

Dincă Țepeluș este un produs de calitate, așa cel puțin ni-l prezintă situația sa școlară: al treilea la capacitate, după ce și-a luat licența „magna cum laude”. Mai mult, ar fi trebuit să fie întăiul, dacă nu ar fi fost să lupte cu doi ciraci, din accia „care nu se deslipesc o clipă de profesorul lor, acum președinte de comisie”. Acești doi erau din accia ce făceau gardă acestui părinte sufletesc, „il tîmniază în orice împrejurare, îi injuraseră adversarii și fuseseră nelipsiți din cencalurile în care se categoriseau meritele, se decretau talentele și se înmormîntau reputațiile supărătoare”.

Probabil deci că avusese în el ceva putere firească de rezistență morală. Școala care-i dăduse maximum de răgaz intelectual, îi mai lăsase doar un fel de instinct de apărare negativ...

Era oare destul pentru ca să reziste la disoluția pestilențială a mlaștinii din Vălenii de Tîrg și să devină un izvor de viață pentru generațiile ce i se încredințau ca unui apostol în cariera lui de dascăl?

Viata orășelului de provincie în care nenorocitul Țepeluș trebuie să trăiască, nu mai apare în „Porunca a zecca” ca un

cuib idilic în care ar vrea să-și situeze visul călătorul care privește din fuga grăbită a trenului pe fereastra vagonului, în feeria unei limpezi înserări de primăvară.

Ea este așa cum a trăit-o Țepeluș, zece ani, după ce a debarcat proaspăt profesor „cu multe iluzii și cu planuri mari”, ne spune d. Kiriteșcu.

Ce iluzii, ce planuri, ce ideal a sădit oare Alma Mater în sufletul acestui copil răsfățat al ei? Ce tărie morală aduce acest vlăstar încărcat cu laurii gloriei universitare spre a rezista și a se ridica deasupra în acest cadru care a pierdut orice poezie a geniului agrest și în care nu există decât viață meschină, ambiții prostești, ființe vulgare de o ignoranță crasă sau de o semi-cultură desgustătoare până la greață, un cadru în care și plăcerile sînt de o materialitate înjosoare?!

„Du-te, băete, într'o provincie mică, îl sfătuișe un coleg bătrîn. Ești cineva acolo. Faci o partidă bună, te 'nvirtești nițeluș cu politica, te alegi deputat, câteva lovituri bune și... ai încălecat pe măgar”.

Dar pentru realizarea unui astfel de program Alma Mater a creat „cenaolurile”. „Băeții buni”, ciracii credincioși, își desăvîrșeau acolo o educație începută cu „chiulurile” în școala primară și cu haimanalicul pe maidanurile mahalalei.

A da unui laureat, căruia i-ai stors orice vlagă ca să-l îneci într'o ideologie vagă și fără nici o legătură cu viața, idealul pe care orice Fofează cu două clase de conservator îl poate realiza în posibilitățile lui, este a crea o ființă absconsă, fără nici un rost și fără nici o posibilitate de adaptabilitate.

Cu ce se poate apăra Dincă Țepeluș împotriva ademeneșilor lui Margot, vulgara și grosolana lui tovarășă de viață? Care sînt armele morale, idealul cu care a eșit din Universitate în care să găsească un sprijin împotriva mediului coroziv din Vălenii de Tîrg? Acest distins produs al Universității nu are nici cea mai elementară ținută morală... Visul său cel mare? — un scaun de deputat cîștigat cu zestrea nevestei... apoi câteva lovituri, să încalece pe măgar... Atît numai că, pentru aceasta, trebuie măcar atîta curaj cît nu i-a lipsit lui Fofează pentru a-și cuceri o catedră avînd numai o clasă și jumătate la conservator...

La ce i-a servit toată știința care i-a adus succesele universitare?... Care e sprijinul pe care l-a găsit el cel puțin în această pretinsă știință? La început, ne spune autorul, viața aceasta școlară l-a atras cu munca ei ordonată, aproape ritmică. Apoi a început să-l plictisească. Privea pendula din pereți, cu limba care se mișca mereu dela dreapta spre stînga, dela stînga spre dreapta, azi ca și ieri, mâni ca și azi, și mereu tot așa”. „Ce rol important are ceasornicul în serviciul profe-

sorului și ce asemănare în munca lor!” exclamă d-l Kirițescu. „Tic-tac, tic-tac, tic-tac, azi ca și eri, mâine ca și azi...”

E în adevăr îngrozitor! Vrasăzică rezultatul succeselor universitare... Nu făcea oare mai bine dacă nu-și mai storcea vîlga înghițind atîtea mii de pagini? Poate rămînea un om mai practic cel puțin, un om care să știe da din mîni ca să nu se nece, în loc de acel „fruct uscat” pentru el, pentru practica mahalagioaicăi Margot și chiar pentru nenorociții de Sofonisbe și Gonzălvică, odraslele lui!

Domnul Kirițescu urmărește pas cu pas alterarea, deformarea, dezagregarea totală și finală a produsului celui mai excelent al școlii, în profesiunea, în ținuta sa intelectuală și în fine în slaba și bilbiita lui atitudine morală.

Descrierea e tratată cu cruzimea necruțătoare a omului de știință, cu puterea tiranică a viziunii sale, imediată și concretă, de literat.

Lupta lui Dincă Țepeluș cu „așii” învîrtelii spre a căpăta ciolanul, direcția colegului său Brăcăcescu, este o minunată pagină de entomologie: observații asupra unei muște care a intrat în pînza mai multor păianjeni. Fondul de ironie tăioasă a povestirii nu este o atitudine a d-lui C. Kirițescu împotriva oamenilor, a dascălilor — biete muște intrate într-o grozavă pînză de păianjen, țesută de complicitatea atîtor împrejurări. Peste oameni, scriitorul atinge fatalitatea unei stări de fapt.

Pregătirea pe care școala și educația din vremurile noastre o dau neamului nostru pentru viață, este o deformare monstruoasă a omului. Inteligența îmbîcsită cu un balast complet nefolositor în lupta cu viața, caracterul destrămat prin o sistematică și stăruitoare înăbușire a oricărei inițiative, voința amorțită prin eterna pasivitate a celui ce nu stă pe băncile școlii dela grădina de copii până la universitate, decît pentru a primi în memorie, regulat și ritmic, tic-tac, tic-tac, o anostă și deșcartă vorbărie și în fine o organizare abilă și continuă în școlile de toate gradele pentru a forma aptitudinile pentru „învrteală” la cei ce au destulă putere de viață spre a nu se lăsa amorțiți și distruși de rutină și mașinizare.

Morala „Poruncii a zecea” devine pentru învinsul Țepeluș o maximă îndărătul căreia se refugiază încă o dată neputința lui de a se realiza, după cum s'a refugiat odinioară în automatismul profesiunii lui, pe care nu a ales-o decît pentru că odată intrat în ea, nu mai era silit să facă față unor împrejurări nouă.

Direcția, socotită ca „proprietatea” lui Brăcăcescu, devine pentru Țepeluș strugurele la care a încercat să ajungă vulpea... O morală trasă de păr, așa cum s'a deprins el să o

potrivească la orice împrejurare după treptele formale: Morale de cuistre!

Putem zice și noi închizind cartea d lui Kirițescu: „Moralistule, pe toate le știi și poate de aceasta ești uneori crud“...

E drept că d-sa minuește adeseori condeiul ca pe un bisturiu, cciace nu e un defect în vremurile în care trăim. „Porunca zecea” este o operă tratată în două planuri și cu două semnificații: una concretă și directă, literară, alta de o adincă pătrundere filozofică și o ascuțită putere de critică, constituind cciace am putea numi metafizica inteligenții sale. În opera sa e observație, forță, maturitate, stăpînire desăvîrșită a mijloacelor de realizare și... oarecare duritate. În „Porunca a zecea” avem un document, o operă literară prilej de plăcere estetică, dar și o critică usturătoare care provoacă reflecțiune și o dureroasă îngrijorare.

Izabela Sadoveanu

* * *

Princesse Bibesco, Jour d'Egypte.

Autoarea semnează învariabil și stăruitor „Princesse”, așa cum femeile obișnuite semnează Marie sau Alice.

Acest mod original de identificare denotă o anumită psihologie. Autoarea nu ține să se individualizeze prin pronume, ci să rămînă solidară cu „soucha” Bibescu, și se mulțamește să fie un reprezentant genealogic al familiei. Iar pentru ca nici o confuzie democratică și uricioasă să nu fie, indicațiunea de „Princesse” o urmărește pretutindeni, cînd scrie, cînd mănîncă și cînd doarme. „Princesse” și „Bibesco” sînt inseparabile cum este singele albastru de nobleță.

Psihologia aceasta de aristocrată puțin cam speriată de propria-i titulatură se simte în tot ce-a scris, și în fiecare episod și frază din ce scrie Princesa Bibescu.

Fiecare om există în primul loc el și apoi universul. E o grandomanie organică născută din egoism.

Principii, însă, se simt parcă și în mod obiectiv ca niște centre ale universului, cu o manie de a se considera proprietari pe tot ce-i inanimat sau mai ales animat.

Princesa Bibescu manifestă mereu acest tic ancestral, pentru un cetitor ambițios cam enervant, iar pentru unul democrat cam grotesc.

Pentru Princesa Bibescu, cel mai important în tot ce scrie este ea însăși. Toate au fost create și combinate astfel încît să aibă o mișcare de satelit în jurul augustei ei persoane.

Cuvintele chiar, nu numai frazele, devin mai pretențioase de cite ori Prințesa stă de vorbă cu un rege, cu Proust sau

cu Ferdinand, și din întâlnirea aceasta supra-omenească rămâi totdeauna cu impresia că Prințesa este aceia care s'a coborât puțin, care a comis o mezalianță în causerie.

În „Au bal avec Marcel Proust”, bietul Proust este un satelit, un obiect de observație privit cu bunăvoință printr'un „face à main”.

Ea este totul. Dacă Proust nu ar fi mers la un bal cu Prințesa Bibesco, nu ar mai fi fost ceiace este. Cam același lucru se petrece cu Anatole France și Regele Ferdinand. — Autoarea are predilecție pentru contactul cu lumea „extra”, ca un uriaș care nu ar vedea la înălțimea lui decît zgîrie-norii.

Atitudinea este păstrată și pentru Egipt, și pentru faraoni, și pentru sfinx. Se găsește însă și o grădină regală unde puțini au dreptul să se plimbe.

Sîntem epatați.

Prințesa Bibescu este femee. Nu fac un pleonasm. Dar, scrisul îi seamănă cu o rochie, și este purtat cu atitudinea și gesturile cu care se poartă un model unic de modă, la un bal universal.

Totul este scris cu preocuparea ca să-i stea bine, ca să epateze pe ceilalți.

De aici poză și prețiozitate. De aici un literaturism concentrat dar prețios, totdeauna în ținută de diplomat cu monoclu.

Nu te simți oarecum umilit de o superioritate de gîndire, ci de una de clasă veșnic prezentă, veșnic manifestată.

E foarte interesant să cetești consecutiv o carte de Prințesa Bibesco și una de Panait Istrati. Ai impresia că sînt două lumi deosebite, oameni din planete deosebite, că sînt în limbi deosebite.

Una selectează din viață momentele culminante în care este cel puțin o satisfacție formală, celălalt selectează momentul dela fundul vieții, cel de umilire; — una manifestă o femeiască încîntare cînd i-a spus Proust o vorbă, și o simți grăbită să ne aducă evenimentul la cunoștiință, celălalt exaltă bucuria de a fi salvat odată sau de a fi întilnit prietenul din copilărie de pe șanțurile Brăilei. Una merge cu pantofi de mătăasă, celălalt cu ghete pingeluite.

Niciodată clasele sociale nu au avut exponenți așa de expresivi în atitudinea lor literară.

Și m'am gîndit la Panait Istrati, fiindcă și el ca și Prințesa Bibesco este un scriitor român în limba franceză.

Și am vroit să mă gîndesc la amîndoi deodată pentru a putea cuprinde formidabila variație de atitudini literare, de concepții de artă.

Prințesa Bibesco în Egipt este primită precum se și cu-

venea, princiar. Ii ese în cale o barcă cu motor „d'une blancheur éclatante”.

Un mameluc urcă pe bord cu o misivă. „Regard circulaire” (asta însumă că asistența este epatată). „Le capitaine me désigne. C'est une lettre de Lord L... pour moi. En Egypte il est Hou, dieu du Commandement”.

Observați contactul cu zeii!

Și, evident, era imposibil ca funcționarul să n'o întrebe dacă nu-i fiica fostului premier Asquith.

Autoarea e mîndră că cel puțin a putut să apară drept așa ceva.

În gară la Cairo este iarăși așteptată regal de un emisar, căpitanul F. „dandy militaire” (nici nu se putea altfel) și un automobil care și el este un fel de „dandy-automobile”, căci este „étincelante, silencieuse, Piccadilly dans une cage de verre”.

Bine-înțeles, merge la rezidența acelu zeu al comandamentului, cu grilaj de aur și, evident, o gardă îi prezintă armele.

Va locui o casă clădită de Lord Kitchener, cu grădină și balustradă spre Nil. Dar o grădină păzită cu pușca de un Ecossez care nu lăsa nici o barcă să se apropie. Dar auziți:

„L'Ecosseis en armes qui le garde, a le devoir d'en écarter les bateaux. On me dit que l'autre jour la sentinelle a tiré (santinela zeului principesei noastre). Le patron s'est jeté à l'eau; trois touristes, fous de peur, ont été trouvés, aplatis au fond de la barque”.

Acesta e faptul. Iată și atitudinea sintetică și semnificativă: „L'Eden n'est jamais qu'un jardin défendu”.

Princesse Bibesco privea din Eden!!

Cu aceste privilegii autoarea se simte bine în Egipt, dar cu un singur regret:

„On est bien, ici!... C'est dommage que Napoléon ne soit pas resté”.

Regretul e justificat. S'ar fi putut scrie „Au Caire avec Napoléon”.

Apoi: „Grand style de ma promenade aux Pyramides avec Hou”...

Prefer vagabondajul mai puțin „grand style” al lui Pannai Istrati cu prietenul său Mihai la cafeneaua Goldenberg din cartierul Darb-el-Barabra al Cairului, din paginile autobiografice publicate de curînd în „Nouvelles littéraires”.

Călătoria lui fără pașaport pe dedesuptul mașinii o prefer bărcii princiare și automobilului Picadilly.

Am și eu un nestăpînit tic democratic.

Desigur însă că „Jour d'Egypte” este scrisă cu artă, cu o artă similară cu aceia de a face unghiile. Totul e stilat și

corect. Este și cultură, și cunoștințe istorice, și maniera de notații întrebuințată de Paul Morand în „Paris-Toumbouc-tou”, și nu lipsește inteligența.

Dar nu este acea omenie care singură poate justifica și cuvântul creat de om și literatura. De-aceia cartea aceasta, care închide lucruri frumoase, seamănă cu o mumie egipteană sub un bec electric.

Demostene Botez

* * *

Paul Zarifopol, *Artiști și Idei literare române*. Bibl. „Dimineața”. București, Edit. „Adeverul”, 1930.

Intr'un mic dar concentrat volum, d. Zarifopol și-a adunat câteva din studiile d-sale asupra literaturii române. Tot volumul este susținut de o idee centrală pe care d. Zarifopol o expune în prefață. E timpul, spune d-sa, să ne descotorosim de „slugărnicia” noastră față de tot ce e consacrat, în literatură, în Occident. „Altădată, Românii tremurau înaintea sultanului, a vizirului, a pașalelor, iar mai apoi înaintea „Împăratului” pravoslavnic; și așteptau dela acești întunecați și bătădăreși stăpîni orientali orice blagoslovenie supremă. Pe urmă am trecut subt oblăduirea mănușată, câteodată amabilă, mai adeseori numai condescendentă, a Europei. Nu vi se pare că în această trecere s'a păstrat mult din sfiala prea plecată a vremurilor de ingenunchere către puterile acelea care ne nesocoteau cu orientală mojiție?... Ne ține încă foarte strîns de gît o frică peste măsură disgrațioasă, adeseori comică, de a nu ne da de gol cu vre-un păcat în fața — Europei... Ne răsucim și ne gudurăm ca să fim primiți *înăuntru*, în salonul european, parc'am vrea să arătăm noi singuri cu degetul că stăm, altminteri, pe dinafară, abia îndrăznind să ne strecurăm până 'n prag. „Cred că un Român, continuă d. Zarifopol, poate, astăzi, spune liniștit că o pagină a lui Argezi e superbă, că un pamflet întreg al lui Courier sau al lui Veuillot, e nesărat, sec, nul“.

Acest punct de vedere d. Zarifopol îl păstrează de-alungul studiilor din volumul de față. Asta nu înseamnă că d-sa — afirmînd această independență a literaturii române — renunță la dreptul de a critica această literatură, și câteodată de a o critica acerb. Public și scriitori, idei literare române, moravuri scriitoricești române, prejudecăți (mai ales) literare române, totul este supus unui riguros și amănunțit examen. D. Zarifopol știe să admire, dar știe și să disprețuiască — și să disprețuiască judecînd și argumentînd.

Două sînt caracteristicile atitudinii critice a d-lui Zarifopol: o predilecție pentru întoarcerea pe dos a ideilor curente

(ceiace impropriu se numește, de cătră anumite minți lenevite, gustul paradoxului) și un bun simț, veșnic afirmat, chiar acolo unde argumentarea are o aparență veritabil paradoxală. Ceiace preocupă pe d. Zarifopol, în primul rînd, sînt prejudcățile — de orice fel, literare și altele — pe care știe să le descopere și să le descoase fără milă. Mai este și o plăcere de a lua întotdeauna atitudine împotriva opiniunilor unanim admise, o plăcere de a contrazice, care, oricît ar fi de deghizată în strînse argumentări logice, ese la iveală într'un sfîrșit de frază, într'un cuvînt sarcastic, într'o reticență.

Volumul de față este plin de puncte de vedere originale. Cu privire la Caragiale, mai ales, d. Zarifopol spune lucruri inedite și extrem de interesante. D-sa răstoarnă multe din obiecțiile pe care Maiorescu, Gherea și Ibrăileanu le-au adus operei lui Caragiale. Opera lui Caragiale este o caricatură, spune d. Zarifopol. În acest caz nu mai are rost obiecția lui Maiorescu că „unele situații și expresii din opera lui Caragiale sînt exagerate din punct de vedere chiar al realității pe care vor să o reproducă”. Caragiale n'a vrut să reproducă o realitate. A caricaturizat o realitate. Ceiace este cu totul altceva. D. Zarifopol are aici, evident, dreptate. Criticul trebuie să caute, în analiza unei opere, în primul rînd, dacă autorul a realizat ce a vrut el, iar nu dacă a realizat ceiace ar vrea criticul să fi realizat. Cu alte cuvinte dacă autorul a fost de acord cu sine însuși. Criticul poate găsi că rezultatul este, față de intențiile autorului, mai bun sau mai prost: dar aceasta este altă chestie.

Despre tehnica teatrală a lui Caragiale, d. Zarifopol spune următoarele: „Ca om de teatru, Caragiale stăpînea cu virtuozitate întreg procedeu anticelor paiaterii... Caragiale iubea din adînc farsa și paiateria tradițională”. „Această tehnică veche s'a potrivit bine materialului comic al lui Caragiale; dar în afară de comedie, conservatismul estetic neînduplecat nu-mi pare să-i fi fost de folos”. Și d. Zarifopol procedează la o scurtă, dar atît de justă critică a „Năpastei”, unde „în deliberările atît de fade și molii din monoloagele Ancei, în replicele sărace de temperament și false în ton ale lui Dragomir ori Gheorghe, nu se mai află urmă de Caragiale”. Despre proza lui Caragiale, d. Zarifopol spune iarăși lucruri judicioase. D-sa constată o dezastruoasă infiltrație gazetărească în stilul lui Caragiale. În nuvele, cu subiect tragic, ca „Păcat”, de exemplu, „neologismul gazetăresc și avocățesc face tot felul de pete disgrațioase și absurde în povestire”. D. Zarifopol notează și „penibila nulitate a episodului erotic dela început *Păcatului* și finalul melodramatic al *Făcliei de Paști*”.

Interesant e felul cum distinge d. Zarifopol diversele categorii de public în fața operei lui Caragiale. „Publicul care acum patruzeci de ani — spune d-sa — a dat comediilor lui

Caragiale succesul proaspăt și autentic, îl formau ori oameni care, prin educația și situația lor, aveau față de subiectele acestui teatru distanța estetică. — deci înțelegerea și risul lor erau libere de orice încurcătură personală; ori îl forma însăși lumea acestor comedii: micul burghez, solid instalat în convingerea naivă că aluziile farsei nu-l țintesc individual, râdea din toată inima de prostiile și nenorocirile bufone, pe care imediat le aplica vecinului. Acest din urmă public este, mi se pare, singurul care a rămas credincios autorului". Astăzi, publicul așa zis cult (față de care d. Zarifopol are o atitudine ironică foarte justificată) consideră pe Caragiale cu neîncredere. „Sînt la noi clase de oameni la care se poate constata față de opera lui Caragiale o nedumerire destul de stîngaciu ascunsă... Acești oameni sînt iritați de următoarea intimă întrebare: mai putem noi trece drept persoane culte, dacă ne place Caragiale?" D. Zarifopol dă următorul răspuns-concluzie: „Cu cît un om va fi mai puțin sigur că face parte din lumea subțire, cu atît mai puțin liberă va fi atitudinea lui față de literatura lui Caragiale". Este o afirmație care explică perfect atît psihologia unui anumit public de la noi cît și ceiace este încă viu și actual (ași spune chiar *me-reu actual*) în opera lui Caragiale.

Despre „Poezia filozofică" d. Zarifopol are un mic eseu polemic, plin de tîlc. D-sa arată confuzia care, de sute de ani încoace, se face între artă și o anumită filozofie și amestecul impur de știință și artă care se numește poezie filozofică. „Poezia filozofică reprezintă încă pentru mulți cărturari, în deosebi pentru oamenii de școală, valoarea literară cea mai înaltă". Care este originea acestei credințe? „Clericii din evul mediu, humaniștii și neoclasicismul din veacurile următoare Renașterii, au fost stăpîniți de ideea că poezia este un fel de știință. — o disciplină academică și un meșteșug cărturăresc... Romantismul a răsturnat multe din credințele neoclasiche, însă pe poet l-a proclamat profet și mag; și prin aceasta el a dat numai o formulă nouă didactismului moștenit din vechi..." Parnasionii au introdus și ei (Sully-Prudhomme, de exemplu) științele pozitive în poezie. Dar „dela o vreme, continuă d. Zarifopol, arta nu mai vrea să știe de nici un jug, și toate silințele artiștilor tind fatal să dovedească specificitatea și independența ei față de rudele care au epitropisit-o până dăunăzi". Și d. Zarifopol închee, categoric și scurt: „Poezia, ca și toate artele, Dumnezeu știe de ce, are prestigiu cultural, și de aceea irită ambițiile naive ori vanitoase ale diletanților. *Astfel cărturarii vor uneori să fie și poeți.* (Sublinierea e a noastră). E frumos, nu știu de ce, cînd ești om învățat să fii și poet pe deasupra. Dar cărturarii și filozofii sînt adeseori oameni lipsiți de viață estetică, lipsiți prin urmare și de înțelegere artistică. Ei nu-și dau

sama de originea și de calitatea proprie a conștiinței artistice, nici nu-și pot închipui justificarea ei specifică". Sînt rînduri la care subscriem și noi cu satisfacție.

Despre romanele lui Minulescu, despre „Măscăriciul Vălătuc” al lui Alexandru Teodoreanu, d. Zarifopol spune lucruri îndrăznețe și interesante. Din articole se desprinde o aversiune foarte vizibilă a d-lui Zarifopol față de sentimentalismul literar și față de arta cu tendință: „Infecțiile sentimentalismului care, în siropuri de culori felurite se prelinge și minjește lipicios atîtea încercări, altfel oneste, de creație literară”. Sau acest pasaj: „Se pare că în fața operelor de artă asociațiile cele mai lăturalnice năvălesc cu grabă ciudată, ca și cum mintea ar căuta cu toată puterea pretexte pentru a scăpa de atitudinea specific estetică. Valorile estetice sînt cele din urmă diferențiate în conștiința civilizată; această diferențiere este adesea nestabilă, și arta-i lesne confundată cu tot felul de pretinse rude ale ei”. Sînt afirmații care pot stîrni controverse infinite. Afirmații care, dacă nu sînt întotdeauna convingătoare, sînt mereu interesante și cuprind întotdeauna o bună parte de adevăr. Ideile d-lui Zarifopol au acest merit de a stîrni controverse. Sînt idei îndrăznețe, nouă, originale, menite să turbure banalitățile curente care stăpînesc opinia publică a vremurilor noastre.

Al. A. Phiippide

* * *

Mihail Rădulescu, *Teoria cunoașterii. Introducere în filozofie*. Chișinău 1930.

Deși lucrarea de care ne ocupăm, în intenția autorului „este o încercare, cu un caracter mai mult sau mai puțin didactic, de introducere în filozofie prin introducerea în problemele teoriei cunoașterii”, — avînd ca model excelenta „Einleitung in die Philosophie” de O. Külpe, — totuși autorul își fixează în ea și atitudinea sa personală pe care o numește adequatismul funcțional.

Autorul cercetează toată diversitatea de concepții referitoare la cele trei probleme fundamentale ale cunoașterii: originea, valoarea și obiectul cunoașterii.

În problema originii cunoașterii, cciace e caracteristic lucrării, este importanța acordată concepției, pe care autorul o numește „criticismul sociologic”, dar care, ni se pare, ar fi mai nimerit caracterizată prin denumirea de „sociologism gnoseologic”. D. Rădulescu dă o extindere însemnată în raport cu dimensiunile lucrării, — reprezentanților acestei concepții: A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim, G. Tarde, Ch. Blondel, etc.

În expunerea problemei valorii cunoașterii deasemeni

își găsească loc toate curente, atât mai vechi, începînd cu dogmatismul, scepticismul și criticismul kantian și terminînd cu pozitivismul, pragmatismul și relativismul (psihologic și biologic), cît și cu cele mai nouă curente ca relativismul obiectiv einsteinian, relativismul istoric al lui Spengler, intuiționismul bergsonian, convenționalismul lui H. Poincaré, raționalismul mistic Husserlian și imperativismul reprezentat de Windelband și Rickert.

Autorul înclină către concepția care ar putea fi numită „personalism gnoseologic“, — diferit de personalismul d-lui Rădulescu-Motru, care izvorăște mai mult dintr'o concepție în același timp psihologică și metafizică. Personalismul gnoseologic al d-lui M. Rădulescu e un aspect al concepției originale în teoria cunoașterii, adecuatismul funcțional. Și anume după autor, factorii valorii cunoașterii sînt „individualitatea, realitatea socială, indicațiile realității în sine și, prin sinteza acestora, personalitatea (adică individualitatea creatoare de valori provocate de dependența în cunoaștere dintre dînsa, realitatea socială și realitatea cosmică), care duce la realizarea unei adecuări din ce în ce mai complete a cunoștinței la realitatea din afară.

Nu-i o soluție finită, care, prin natura ei, nu poate fi decît sau dogmatică, sau sceptică, ci o soluție infinită care presupune o apropiere neconținută, într'un proces infinit, de cunoașterea absolută a realității". (p. 60—61).

Însfîrșit, în problema obiectului cunoașterii, simpatiile autorului sînt vădit înclinate către realismul critic. Chiar concepția sa personală poate fi socotită ca o nuanță a realismului critic, mult lărgit prin înglobarea în sinteză a factorului sociologic și cel biologic.

Stilul lucrării este sobru, cu multă grijă pentru exactitate, ceiace uneori îl face întru cîtva arid și dificil. Nu e o lectură ușoară cartea d-lui Rădulescu. Se cere multă concentrare. Se înțelege, vorbim de publicul mare și începătorii în filozofie. Dar pentru studenții în filozofie e o lucrare excelentă ca manual, conținînd o expunere scurtă, exactă și precisă a tuturor concepțiilor gnoseologice.

V. Harea

* * *

Mihail Drumeș, *Sfîntul Părere*. București, „Cartea Romînească“, 1930.

Această carte este tipică pentru felul absurd în care se scrie azi literatură. Iată un om care de sigur are talent de scriitor. Are imaginație, are darul povestirii, vreau să spun are sentimentul acela al progresării interesului dealungul unei povestiri. Romanul „Sfîntul Părere“ are reale calități. Dar

este scris cu picioarele. Un stil, să nu-ți vie să crezi. Și motivul e același, același ca pentru toată generația de literatori post-belici: este tirania cuvîntului neaoș, căutarea cuvîntului rar, frumos, ales, pur. De pildă autorul nu zice „se angajă să mediteze”, ci: „se legă să mediteze un elev”; sau nu spune: „își făcuse un plan, încă nedeslușit, care deabia acum începea să i se limpezească”, ci: „muncia un plan, pe care abia acum și-l limpezise mulțumitor”. Este problematic dacă cetitorul își va fi limpezit mulțumitor sensul frazei dela prima lectură. Căci eși literalmente zăpăcit după o asemenea grindină de cuvinte neobișnuite. De pildă: „Ba asta e, neghiobule, întăritau semeț pornirile pîrguite de demult”, etc., etc.

Rezultatul acestui jargon absurd este că omul uită romînește. Cînd supui o limbă la asemenea casne, pierzi sentimentul de discernămint între ce sună just și ce sună fals. Vreți dovezi? Iată cîteva exemple care-s nu numai ridicole, dar direct incorecte: „Rob simțurilor, vina voluptatea oriunde putea, etc.” Nu se poate „rob simțurilor” în romînește. Ori „robul simțurilor”, ori „rob al simțurilor”, ori „robit simțurilor”. Sau: „comise o mulțime de pozne, încît toată lumea petrecu îndrăcit din pricina lui”. Ceiace iarăși nu merge în romînește.

Din pricina, cînd exprimă cauzalitatea morală, are totdeauna un înțeles pejorativ. „Din pricina lui, am făcut cutare lucru” are sensul de: „din vina lui”. Pentru cazul cînd sensul nu-i pejorativ se spune „datorită lui”, sau „grație lui”, sau „mulțumită lui”. Dar frecventarea neaoșismelor cultivate în seră fac pe om să uite cum se vorbește în lumea reală. Mai vreți un exemplu? Vreți să auziți cel mai frumos substantiv din limba romînă? Este cuvîntul „pioșenie”, pe care îl veți întilni cu plăcere la pag. 268 a romanului.

Și totuși — cum spuneam — romanul nu-i prost. Autorul are talent. Și asta m'a și determinat să mă ocup de el. Căci perle stilistice de cele citate mai sus se pot găsi ușor. Toate tinerele noastre reviste și presa naționalistă conțin cu sutele. Am voit însă ca prin aceasta să conving pe autor că e păcat să-și distrugă talentul. Căci are sigur, și tot atît de sigur și-l va distruge. Nu se poate scrie roman într'un stil în care nu vorbește, n'a vorbit și nu va vorbi niciodată nimeni. Autorul să mă urască, dar să mă asculte. E tot ce-i cer, spre binele lui exclusiv.

Și acum, iată despre ce e vorba în „Sfintul Păreră”. Un tînăr doctor, jumătate romîn, jumătate francez, deștept și cu o fire aleasă, simte nevoia să devină cineva. Ar vrea să studieze medicina nervoasă cu Freud, apoi terapeuticele mentale. Ar vrea să meargă și în India. Bani însă nu are. Relativ lipsit de prejudecăți, ar fi chiar dispus să fure, răscumpărîndu-și fapta cu altele binefăcătoare. Într'o zi, în tren, ocazia

se prezintă. In ultimul moment însă instinctele cinstite înving. Dar, câteva minute după aceea, în timp ce dormea, o deraiere groaznică. Aiurit, buimăcit, fuge ca nebun. Când însă se dezbracă, din buzunar cade ceva. Era pachetul... Pachetul cu banii pe care, deci, tot îi furase, fără să vrea, fără chiar să știe... După mai multe săptămîni de chin (în care mai află și alte detalii, și anume că victima fusese strangulată!) cuprins de remușcări mai mult sau mai puțin luate din Ras-kolnikov, se predă. Dar iată lucrul cel mai curios. Intîmplarea face să se poată dovedi că un altul, un acar, comisese crima și băgase din greșeală banii în buzunarul doctorului în momentul cînd auzise apropiindu-se un inspector. Dar doctorul, care între timp își cam pierduse mințile și era în prada unei mari nevoi de ispășire, n'a vrut în ruptul capului să creadă în nevinovăția lui, convins fiind că totul e o înscenare. Solicitundinea prietenilor îl agasează. Fuge de ei, se retrage în mahalalele sărace ale orașului, unde dă îngrijiri gratuite bolnavilor, aplicîndu-le metode coué-iste de tratament. Opinia publică îi e, în oraș, tot ostilă. Dar încet-încet lumea sfîrșește prin a crede în el. Și povestea se termină cu un fel de adevărată apoteoză. Bine-înțeles, el moare tot convins că el a fost autorul crimei.

După cum vedeți, este destul de interesant pentru un începător român. Desigur, găsim multe stîngăcii (de pildă, ce idee să spui despre un surdo-mut, că totuși conducea în perfecție automobilul și că era de profesie chauffeur? Surdo-mut sau orb este exact același lucru pentru meseria aceasta). Dar, cum spuneam, vina cea mare e forma. Dacă d. Drumeș ar renunța la chinezările stilistice la modă și ar vorbi ca toată lumea — ar deveni un adevărat novelist român. Și — să mă creadă — este o onoare pe care n'ar împărți-o cu mulți.

D. I. Suchianu

* * *

Vlad Bănățeanu, *L'emploi de la préposition am dans la langue des Mabinogion*, extras din *Codrul Cosminului*, IV, 2 (1927), Cernăuți, 1928. In -8°, 88 + IV pag.

Dintre toate limbile indo-europene, cele mai greu de studiat sînt fără îndoială limbile celtice. Pe lîngă formele complexe și variabile la infinit, pe lîngă dificultatea descifrării textelor, se adaugă lipsa de studii pregătitoare. E destul să spunem că limba irlandeză n'are încă pînă astăzi un dicționar: nu e vorba de un dicționar bun, ci de unul oricum ar fi.

In aceste condiții, un studiu despre prepozițiile unei limbi celtice nu poate fi decît bine venit. *Mabinogion* e o cu-

legere de povestiri eroice aparținând limbii galeze (din țara Galilor) de mijloc (traduse în Franțuzește de d. Loth).

Lucrarea d-lui Bănățeanu are un subiect modest, pe care însă îl epuizează complet. Impărțirea în capitole e făcută după un sistem util; fiecare capitol conține lista exemplurilor, cu traducerea acolo unde e nevoie, și un scurt studiu introductiv în care se explică corect alunecările de înțeles ale prepoziției.

În rezumat, lucrare utilă și bine făcută.

* * *

A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Paris. Hachette, 1928, în -8°, VIII + 287 pag.

Acastă istorie se adresează mai mult publicului instruit decât specialiștilor. Autorul s'a plîns, după apariția cărții, că n'a izbutit să înlătore cu totul discuția tehnică și să facă astfel un manual pe înțelesul tuturor. De fapt însă, toată partea de la sfîrșit este ușor inteligibilă pentru oricine are oarecare cultură, și chiar pentru cineva care nu cunoaște latina decât prin reflexele ei moderne. Cît despre partea de la început, care, ce e drept, conține detalii tehnice, poate fi și ea înțeleasă de nespecialiști, cu condiția să accepte fără control datele privitoare la istoria limbilor vechi. Și, dată fiind valoarea unanim recunoscută a autorului, nu numai marele public, dar și specialiștii pot fi siguri că lucrarea d-lui Meillet nu conține decât fapte exacte.

Volumul conține o istorie a evoluției dialectului indo-european care a devenit mai târziu limba latină; întâiu ni se arată transformările pe care le-a suferit limba în drumul dintre indo-europeană și latina arhaică, cu un popas la perioada italo-celtică. Urmează o descriere a latinei clasice, a transformărilor suferite de limbile romanice și un scurt expozeu asupra limbii latine așa cum a fost scrisă în evul mediu.

Istoriile ale limbii latine s'au mai scris destule. S'au scris unele și pe înțelesul marelui public. Dar nu s'a scris până acuma nici una de valoarea celei de față. Ceiace face superioritatea tuturor publicațiilor d-lui Meillet e în primul rînd spiritul larg de sinteză, posibilitatea de a cuprinde într'o privire evoluții de mii de ani, fără a răpi faptelor caracteristicele lor. Cetitorul capătă astfel, într'un număr redus de pagini, o chintesență a miilor de volume care conțin materialul privitor la un grup de limbi, privit prin prisma unui spirit crud și înțelegător. În sfîrșit, calitate nu mai puțin importantă cînd e vorba de o lucrare adresată unui public vast, tot ce scrie d. Meillet e cît se poate de clar.

Citeva observații de amănunt privitoare la publicații sau fapte românești. Urmind dicționarul d-lui Meyer-Lübke, d. Meillet admite (pag. 123) că *cominda* vine de la *commendare*, nu de la *commandare*. În realitate *cominda* poate reprezenta și pe *commandare*. După cele spuse la pag. 196 despre *ningulus*, explicația dată de V. Bogrea (*Dacoromania*, I., p. 292) spaniolului *ninguno* cade. La pag. 267 se face abstracție de faptul că declinarea latină s'a păstrat fragmentar în românește. La pag. 269 se vorbește de dispariția neutrului în limbile romanice, fără a se pomeni de reformarea lui în românește.

Cartea d-lui Meillet constituie o admirabilă sinteză a cunoștințelor noastre despre evoluția limbii latine. Ca atare o recomand stăruitor tuturor intelectualilor.

* * *

A. Vaillant, *La langue de Dominko Zlataric, poète ragusain de la fin du XVIe siècle. I: Phonétique*. Paris, Champion, 1928. In -8°, XX + 368 pag.

D. Vaillant, profesor la Școala de limbi orientale și la Institutul de studii slave din Paris, cunoscut de multă vreme în lumea savantă prin Gramatica limbii serbo-croate (în colaborare cu d. Meillet) și prin numeroase articole de specialitate (dintre care multe interesează și limba română), și-a trecut doctoratul în litere cu lucrarea de față ca teză principală.

Zlataric (citește Zlatarici; ne lipsește semnul special croat) e un poet interesant și din punct de vedere literar, dar mai ales din punct de vedere al limbii. În vremea lui, limba din Ragusa era fixată în literatură sub forma pe care i-o dăduseră poeții secolului al XV-lea, dar în vorbire ea evoluase simțitor. Pe de altă parte, limba serbo-croată cuprinde dialecte diferențiate din punct de vedere fonetic și poetul are latitudinea să adopte una sau alta din diversele forme ale aceluiași cuvânt. D. Vaillant ne dă o excelentă descriere fonetică a limbii acestui poet; enunțarea faptelor e mai peste tot însoțită de explicarea lor. Volumul al doilea, care va cuprinde morfologia, e subțitipar. Așteptăm cu nerăbdare apariția lui, căci studiul acesta are o importanță capitală pentru cercetarea limbilor slave, și poate fi luat de model și de cercetătorii pe alte țărîmuri, cum ar fi cel al limbii romine.

* * *

Cristofi P. Cerchez, *Creștinismul în Dacia. Cea d'întâi icoană creștină*. București, Tipo-lito Țăranu, 1928. In -8°, 30 pag.

„Ca să faci o casă trainică, trebuie să-i pui temelia pe acoperiș; ușile și ferestrele trebuie să se deschidă asupra tavanului; fiecare odaie să n'aibă decît doi pereți...” Ce ar zice oare arhitecții dacă un istoric ar semna rîndurile de mai sus? De sigur ceiace zic istoricii cînd cetesc broșura domnului arhitect Cerchez, despre care mi se spune că în meseria d-lui se pricepe foarte bine. Cine l-o fi obligînd să scrie cărți de istorie?

Istoria bazată numai pe afirmații, și încă pe afirmații de soiul următor: „Dacii sînt latini”; „biserica noastră de azi e continuarea firească a vechei biserici Daciane”; „Iisus Christos nu a fost un ascet...”. Ba aflăm chiar că chipul Mîntuitorului e reprodus pe coloana lui Traian și că scena otrăvii din Sarmisegetuza se petrece în realitate în casa lui Simeon Leprosul.

Vreți poate și o mostră de stil? Iată un aliniat întreg cu stilul și ortografia originală: „Principii și idei cari în continua reinprospătare, din continua și neîntrerupta fierbere a masei centrale, se dezvoltă, se cristalizează, imprimînd nuanțe noi, datorit mediului înconjurător, fără ca idea de bază, idea de fond, baza de formație să se piardă; deci continuitatea speței”. Iată altul: „Mișcările următoare Gallice, crescute în atmosferă Arieană, în veacul VI. i. C. provocate prin expansiunea Scitică cu punct de oprire tot Gallia, drum croit de înaintași lor, constata viața primilor Galli, care nu s'a schimbat întru nimic, și că noii veniți pot duce viața la olaltă mai departe cu primii, fără nici un fel de neliniște din partea lor”.

Toată cartea e scrisă așa.

Al. Graur

Revista Revistelor

Jubileul „Adevărului literar“

Un jubileu însemnă a face să coincidă o tradiție cu o actualitate. E o constatare asupra rezistenței în timp a unui principiu și a necesității lui, un compromis între viață care cere mereu inedit și între obișnuință care tinde mereu să conserve ceia ce a apucat.

„Adevărul literar“ și-a sărbătorit apariția a câteva sute de numere, adică un număr respectabil de ani, sub forma lui de azi. Și are dreptul să se bucure.

„Adevărul literar“ e singura revistă literară de mare publicitate, intrată definitiv în gustul, în obiceiurile, în tabietele mulțimii cultivate. În această privință e singurul organ în felul celor occidentale, cu materie variată, cu apariție fină, cu ținută literară suficientă.

Colecțiile din ultimii ani cuprind, pe lângă coloane de inteligentă popularizare, literatură pentru gusturile cele mai pretențioase și de multe ori pagini de antologie. Cei mai importanți scriitori de astăzi, tot ce constituie un nume, o reputație, cu toții, aproape fără excepție, sînt colaboratorii „Adevărului literar“. Această revistă a putut

concilia aceste două lucruri așa de inconciliabile de obicei: calitatea cu vulgarizarea.

Acum cinci ani „Adevărul literar“ era, desigur, o gazetă literară importantă și valoroasă. Ea avea la spate o veche tradiție și era sprijinită de prestigiul unui vechiu ziar politic. Dar în ultimii ani această revistă s'a perfecționat mereu.

Și cu toată oroarea noastră de a pomeni nume proprii în rezultatele ce sînt mai ales colective, trebuie pomenit aici numele d-lui M. Sevastos. Venirea d-sale la „Adevărul literar“ coincide exact cu prosperitatea de care vorbeam mai sus. Prin relațiile sale cu un grup compact de scriitori, a adus cele mai prețioase colaborări. Dar meritul său e, mai ales, altul. D. M. Sevastos face parte din acea speță de oameni modești, care rămînînd anonimi aproape, sînt totuși, prin activitatea lor, prin interesul și munca de fiecare clipă, însuși sufletul unei întreprinderi. El trebuie omagiat mai ales la acest jubileu și viața viitoare a acestei excelente reviste stă în virtuțile sale.

Mihai D. Ralea

Mireille

Albert Thibaudet consacră lui Frédéric Mistral și epopeei acestuia „Mireille” un lung articol, în „Revue de Paris”. „Mireille” este capo-d’opera lui Mistral și opera prin care s’a efectuat reînvierea limbii și literaturii provansale. Mistral a lucrat la ea cinci ani, cizelînd-o mereu. În intenția lui Mistral „Mireille” trebuia să fie pentru limba provansală ceia ce a fost „Divina Comedia” pentru limba toscană. Pe lângă aceasta „Mireille” avea să servească pentru a face cunoscută Provansa cu viața, moravurile, peisajele și istoria ei. În același timp Mistral a vrut să facă o operă populară, accesibilă compatrioților lui, țărănilor provansali pe care îi cîntă în „Mireille”. Toate aceste lucruri Mistral le-a realizat magnific în epopeia lui. „Mireille” este povestea de dragoste a doi tineri provansali, pe care soarta îi împiedecă de a se uni, poveste de dragoste cu sfîrșit tragic. Dacă subiectul în sine nu are o valoare deosebită, în schimb diversele episoade în care Mistral descrie viața provansală sînt pline de culoare și de o intensă poezie.

„Mireille” este mai mult decît o strălucită operă de artă, ea reprezintă restaurarea limbii și poeziei provansale și succesul mișcării *félibre* de la mijlocul veacului trecut. Cu „Mireille” literatura provansală intră în galeria literaturilor universale. Cu „Mireille” Mistral a dovedit lumii întregi că limba provansală, socotită pînă atunci ca un dialect, ca o limbă incultă, vorbită de țărani, poate exprima cele mai înalte idei poetice. „Geniul lui Mistral este un geniu de instituție, de organizare. Prin asta, mai ales, acest Provansal ne apare Roman, fiu spiritual al lui Virgiliu, care a scris în „Georgice” și în „Eneida” poeme de Stat”.

În ce privește stilul acestei epopee rustice, Thibaudet spune următoarele: „Tablourile sînt întotdeauna de o precizie perfectă, și totul este văzut. Mistral nu descrie nimic care să nu facă parte din viața lui familiară, nimic care să

nu-i fie cunoscut și pătruns cu ochiul spiritului. Pe urmă, mișcarea nu-i aproape niciodată încetinită de descripție, ci, dimpotrivă, Mistral ia această descripție și o încorporează în spațiul și în peisajul mișcător care este „Mireille”.

„Invenția unei ritmice epice este unul din marile acte ale puterii creatoare a lui Mistral. Ca și Ariost și Tasso, el și-a scris poemul în stanțe lirice. Însă aceste stanțe el le-a transformat în strofe de-o forță și de un elan nemaipomenit, mlădioase și rezistente, capabile să conțină delaolaltă povestirea epică, micile tablouri descriptive, e-fuziunile lirice, care, se împletesc neconținut în „Mireille”, dîndu-i un ritm variat și o atît de mare intensitate de viață”.

Cei doi eroi din „Mireille” nu sînt „tipuri”. „Dacă Mistral ar fi făcut din acești doi tineri niște tipuri ale tinereții, poemul ar fi rămas convențional și rece. În materie epică, fie că e vorba de epopee sau chiar de roman, geniul nu atinge un plan superior decît dacă personajul sau personajile lui principale... sînt personaje originale, naturi individuale puternice, nu tipuri”. Eroii lui Mistral sînt așa.

Epopee a Provansei, operă hotărîtoare a mișcării *Félibristilor*, poem al dragostei, „Mireille” este în același timp poemul pămîntului și poemul geniului.

În literatura țărănească universală, cele două capo-d’opere par a fi „Mireille” în poezie și „Țăranii” lui Ladislav Reymont în roman.

(Albert Thibaudet: *Revue de Paris*, 15 Iunie).

*

Situația actuală a Judaismului

O religie este o credință care are drept suport o societate. Credința este oare aceia care formează și organizează societatea? Sau societatea degajează și dezvoltă credința? Teologi și sociologi discută problema. Așezîndu-ne dintr’un punct de vedere istoric, constatăm că în societatea evreiască, credința a fost o forță de creație

în epoca biblică, o forță de organizare în epoca celui de al doilea Templu, o forță de comemorare în Evul Mediu, și că astăzi este o forță de rezistență. Iată de ce este nimerit ca un studiu consacrat judaismului actual să trebuiască a examina mai întâiu de toate societatea evreiască, „judaicitatea”, — ca să reluăm neologismul d-lui Rabin Julien Weill.

Făcînd o asemenea cercetare istorică, vom ajunge la următoarele concluzii cu privire la perspectivele și situația judaismului de astăzi.

Mulți din fiii săi, eșiți din sinagogă, au transportat aiurea activitatea lor politică și socială, aspirațiile lor umanitare și setea lor de justiție. Dar judaismul nu și-a spus ultimul cuvânt. O societate a cărei religie a proclamat unitatea genului uman și dragostea aproapelui, repaosul hebdomadar și justiția socială — își datorește ei înșiși să propage, în sinul popoarelor unde Providența a așteptat-o, adevărurile a căror depozitară este.

Ce ambiții ar putea fi de temut? Acei ce cunosc rău judaismul îl reprezintă — amăgiți de o teologie demodată — ca pe o religie națională. În realitate, judaismul e singura religie modernă ai cărei adepți, răspîndiți în toate popoarele pămîntului, nu și-a legat destinul de soarta nici unui stat, și nici unei politici. El nu tirăște după el greutatea unor masse obscure și nici a unei moșteniri de violențe. El poate, mai liber ca oricare, să se pună în fruntea apărătorilor cauzei pacifiste, propagînd idealul profeților săi și patrimoniul său spiritual care — împreună cu acel al Greciei și al Romei — este substratul conștiinței moderne.

Supraviețuitor peste secole de existență precară și anormală — judaismul a încetat de a mai fi, subt vre-o formă oarecare, un pericolas. S'a ridicat la aer liber și a cîștigat un loc regulat în societatea modernă. El poate acum să-și probeze vitalitatea și puterea de

iradiere colaborînd, în demnitate, la opera civilizației umane.

(Rabinul M. Liber: *Revue de Paris*).

*

Țarina și Rasputin

Dupăce întilni țarina pe acel ciudat cetitor de suflete și vîndcător de trupuri, care izbuti să-i pătrundă gîndurile astfel încît le putea chiar prevedea forma, ea fu mai mult decît oricînd convinsă că era predestinată să salveze Rusia, cu condiția să-i asculte orbeste povețele. El cuceri pentru totdeauna inima acestei mame, legă-nîndu-și existența lui de aceea a copilului ei bolnav. Toată lumea își amintește că Rasputin avea darul de a „conjura singele”, preferînd profeții rînd pe rînd catastrofice și înviorătoare. Impărăteasa căzu în întregime sub dominația lui. Din ceiace se știe despre Rasputin reiese că mobilul lui cel mai limpede — și în același timp plăcerea lui cea mai mare — era să fascineze, să exercite asupra adepților magnetismul său spiritual. Ființa lui, atunci, se dilata. „Cînd sînt admirat mă simt mai puternic”, — spunea el doamnei Virubova. Desigur că nu prea își dădea bine sama de consecințele morale mai îndepărtate ale exercitării darurilor lui excepționale. El era preocupat doar de problema simplă și directă de a găsi punctele de slabă rezistență ale subiectelor; și totodată, instinctul sigur pe care îl avea despre propriile lui puteri îl înștiința adesea că trebuie să bată în retragere. Astfel, nu odată a fost văzut cedînd, chiar în detrimentul amorului său propriu, în fața unei voinți drepte și limpezi.

Cît despre Țarină — el a fost totdeauna departe de gîndul de a o trata ca pe o prietenă. Înțelese, dela început, ce natură autoritară are. Oricît era ea de supusă depreșiunilor, ea nu aștepta decît ocazia ca să se reculeagă. De aceea Rasputin, după ce o înjosise tare, după ce o făcuse să simtă cît de indispensabil îi este el — o rechemă, deodată, la sentimentul

preeminenței.

Ghicise că Impărăteasa nu avea atât nevoie de o direcție continuă, cât de o sancțiune a dorințelor ei, și că ceiace ea urmărea, mai presus de toate, era ca, prin intermediul lui, să-și regăsească ceiace nu putem numi decît „energie” ei. Energie, desigur compromisă de cele mai multe ori prin puținul simț al realității, prin utopismul țarinei; energie deci mai cu samă virtuală; energie totuși — pe care Rasputin nu o distrugea, ci doar o ingenunchia pentru a o ridica, pe urmă, încă și mai înalt.

(Henri Rohrer: *Revue Hebdomadaire*).

*

Opera lui Pico dela Mirandola

Activitatea acestui om extraordinar uimește mai întâiu prin răs-timpul ei foarte scurt. În zece ani, numai în zece ani P. dela M. ajunge la celebritate. Prima lui lucrare e o scrisoare către Ermolao Barbara (1485) unde combate moda de atunci care considera ca barbari pe toți scriitorii sau filozofii Evului Mediu. Intors la Paris, în 1486, Pico se oprește la Florența pentru a-și rezuma concluziunile. Se împrietenește cu Girolamo Benivieni și scrie un comentariu pentru a face mai accesibilă cartea prietenului său asupra amorului. Apoi se duse la Roma pentru a supraveghia tipărirea faimoaselor sale „teze”, din care 13 sînt condamnate de Papa Inocent VIII. Pico merge apoi în Franța. Dar este imediat arestat și nu i se dă drumul decît după mari insistențe. La Florența e primit bine. Acolo aprofundează limba ebraică și arabă. Studiul filozofiei, și al celei alexandrine în deosebi, îl convinseră că scrierile biblice au o cheie pe care tradiția judaică o tănuia cu gelozie. Cu prețul multor nopți de veghe, el reuși să o descifreze. Astfel putu traduce primul capitol din Geneză. La Fiesole, lucră la o interpretare a Psalmilor. În 1493 moare Inocent VIII. Urmașul lui, Alexandru VI, consimte să-l absolve pe Pico dela

Mirandola. Ultimele sale luni el le petrecu împreună cu nepotul său Gianfrancesco, într'o mică vilă. Cea din urmă lucrare „Disputationes in Astrologium”, în 10 cărți, dă măsura puternicului său geniu. Și, în timpul chiar cînd primele polemici se deslănțue în jurul acestei lucrări, începe a se răspîndi și vestea morții sale. S'a stins la 17 Noembre 1494.

(Giovanni Semprini: *Bylichnis*).

*

Dublin

Este, în fizionomia generală a acestui oraș, ceva care numai acolo se poate găsi. Mahalalele înșirate, în debandadă, între mare și coline, lăsînd să se strecoare între ele colțuri neașteptate de țară cu iarbă verde, străzi care dau subit pe o plajă deșartă și oarecum îndepărtată; *cottages* care, la zece minute de căsuțele în stil londonian, își arată fațadele împodobite cu porcelană și cai; pe marginea canalului, paște o capră albă singuratecă. Este ca și cînd o malițioasă influență rurală ar cerca să năpădească orașul și ca și cînd orașul s'ar lăsa cucerit. Așa că n'avem nevoie să ne uităm la această mulțime, îmbrăcată mediocru, dar unde fiecare figură este a unui *individ*, nici să ascultăm dialectul melodios al birjarilor din piesele lui Sean O'Casey pentru a ști că ne aflăm în Irlanda.

Capitala anglo-irlandeză, printr'o întâmplare care face să reiasă contrastele istorice, a fost stabilită într'una din regiunile cele mai bogate în amintiri ale acestei insule care adună, în patru provincii, tot atîta Istorie cîtă ar încăpea într'un mare Imperiu.

Ca o grefă tăiată pe trupul țării, orașul Dublin trebuia să sfișească totuși prin a-i absorbi seva. Locuri cu înfățișare mai modernă atestă rolul național pe care l-a jucat în cele din urmă: Universitatea Catolică, fondată în 1908, unde cunoașterea limbii irlandeze e obligatorie, și cărcia aparțin — ca profesori sau ca foști

elevi — atîția conducători importanți ai Irlandei celei nouă; apoi O'Connell Street, populată cu amintirile anului 1916, unde noul Hotel al Poștelor, nou-nouț, nu poate să ne facă să-l uităm pe cel vechiu, din văpaia căruia au eșit odinioară Pearse și tovarășii săi, pentru a muri deschizînd era independenței irlandeze.

(M. L. Sjoestedt: *Revue des Deux Mondes*).

*

Newton, teoria luminii și doctrina chimică în veacul al XVIII-lea

În secolul al XVIII-lea teoria emisiunii luminii, susținută de Newton, a excitat o remarcabilă influență asupra dezvoltării chimiei, pentru că scriitorii din acea epocă considerau lumina ca fiind de natură materială și ca atare prezenta fenomene de afinitate cu reacțiile materiei. Viceversa: dacă existența acestor fenomene ar fi fost demonstrată, s'ar fi demonstrat și adevărul ipotezei newtoniene. Or, după acei gînditori, demonstrația ar fi fost ușoară, dacă se considera refracția corpurilor diafane, în raport cu combustibilitatea lor, și dacă se admitea că, în compoziția lor, trebuie să intre și atomi luminoși. Bazîndu-se pe asemenea considerațiuni, se putea prevedea că combustibilitatea diamantului — combustibilitate pusă în vedere printr'o experiență făcută de Academia del Cimento, dovedea printr'un argument inatacabil natura materială a luminii. Dar toată această teorie fu răsturnată în întregime prin teoria arderii creată de Lavoisier, și care a rămas admisă până astăzi.

(H. Metzger: *Archivio di Storia della Scienza*).

*

Figuri: Paul Morand

Fiecare epocă are memorialiștii săi scandalosi, al căror principal merit consistă în a-i exprima gusturile și în a-i reflecta modelele. Așa au fost Bussy Rabutin pentru

veacul al XVII-lea, Restif dela Bretonne pentru veacul al XVIII-lea, Jean Lorrain pentru veacul al XIX-lea.

Paul Morand este, pentru secolul al XX-lea „natura cea mai electrizată“ a timpului său (cuvîntul e al lui Restif). Imaginația lui nu se excită decît în fața documentului autentic sau a faptului divers, pe care îl servește proaspăt, de-abia cules, cules tocmai în momentul cînd el se desfășura monstruos.

Dar oîmpul său de observație nu e nici Curtea, nici Orașul — ci Europa, globul pămîntesc.

Imaginea, la el, nici nu mărește nici nu lărgeste; din contră: reduce, restrînge, în mod nostim — și ridiculizează. O meduză care înoată în marea transparentă, el o asimilează cu niște ochiuri la tavă; halebarda unui „Suisse“ — cu o lingură pentru absint; o persoană samănă cu o sculpătoare; etc., etc.

Tipurile construite de el sînt adevărate, și dacă ne displac sau ne ofensează — nu pe el trebuie să fim supărați.

Morand se amuză cu perversitate să exaspereze mincările ultimele epiderme simțitoare de dinainte de războiu. Totul este bun pentru el ca să ne servească mica și speciala lui lecțiune de morală. Dacă ar fi trăit pe vremea regilor ar fi îmbrățișat cariera de măscăriciu. Și acum, vorbele lui de spirit, în lipsă de palate, el le face în palate-uri.

(John Charpentier: *Mercure de France*)

*

Evoluția băncilor între 1925—1930

Războiul a schimbat în multe privinți fizionomia și conduitele băncilor. Posturi nouă au apărut, altele — foarte importante — s'au ofilit. Operațiunile nu mai erau aceleași. O adaptare a acestor organisme financiare la condițiile economice foarte speciale ale epocii de războiu a fost necesară.

Și această schimbare a fizionomiei băncilor—ogîndită în bilan-

țuri — a durat dincolo de încheierea păcii, prelungindu-și lichidarea până prin 1925. Dela 1925 încoace însă, situația monetară a statelor a suferit modificări atât de importante încît condițiile activității băncilor au trebuit ele să se schimbe. În deosebi faptul stabilizării monetae a avut o mare înrîurire. Printr'însa, — piața afacerilor a redobîndit o bază normală și situația bancară generală și-a regăsit o linie de conduită asemănătoare, în multe privinți, cu cea de dinainte de războiu.

Dacă examinăm succesiv operațiile de Scont, cele de bonuri ale apărării naționale, avansurile descoperite, operațiile de schimb, cele cu titluri și efecte; plasamentele în străinătate și în sfîrșit accepiunile bancare — ajungem la următoarele constatări:

Unele surse de beneficii de bancă au secat. Astfel sînt acele rezultînd din schimb și din traficul cu bonurile apărării naționale. U-

nele și-au văzut cifra diminuînd simțitor; astfel a fost scontul. Altele, din contră, și-au văzut sporînd beneficiile; altele au rămas staționare (ca de pildă operațiile „sur découvert”). În sfîrșit posibilități de afaceri nouă au apărut: plasamente în străinătate, și comerțul de acceptațiuni.

Astfel — s'a revenit la o situație care, în multe puncte, reamintește pe cea dinainte de războiu.

(Pierre Cauboue: *Journal des Economistes*)

*

REDAȚIONALE

Articolul din acest număr: „Rezultatul conferinței navale și rivalitatea franco-italiană”, care ne-a fost trimis din partea d-lui Carol Schanzer, membru al Senatului italian și fost ministru de externe, — l-am publicat cu titlu de document, făcînd rezervele determinate de spiritul revistei noastre.

Mișcarea intelectuală în străinătate

Romane

Edouard Peisson, *Hans le marin*. (Ed. Bernard Grasset, Paris).

Marinarul Hans, din marina comercială americană, debarcă într-o zi la Marsilia. E tânăr, zdravăn și dornic de petreceri. Are destui dolari ca să bea fără nici o socoteală și, căzînd pe mina unei femei destrăbălate, nu știe prin ce împrejurare ajunge rănit la spital. Se pomenetșe fără bani și fără căpătii, un vagabond, el care nu cunoscuse decât viața cumpătată în rîndul oamenilor: La înapoerea vaporului său, îi apare icoana trecutului cinstit și odată cu aceasta începe să simtă nevoia răzbunării. Cîteva luni în șir, Hans s'a torturat cu gîndul la femeia care l-a dat pradă desfrînării și mizeriei. Cînd în sfîrșit, o reîntîlnește, o sugrumă și fuge la Paris.

Descrierile de un realism pitoresc (cum sînt acelea ale localurilor de beție din Marsilia) și o minunată pătrundere psihologică (cum dovedește, de exemplu, urmărirea procesului de evoluție al gîndului de răzbunare) fac din romanul lui Peisson o operă remarcabilă.

*

Paul Morand, *Champions du monde*. (Ed. Bernard Grasset, Paris).

Patru absolvenți ai Universității din Columbia, Ogden Webb, Jackie Ram, Clarence Van Norden și Brodsky, alcătuiesc în 1909 o sectă

secretă: „Șampionii“. Deviza: „fiecare pentru sine, fără piedică de a ajuta și pe ceilalți“. Programul: Cucerirea lumii sau cam așa ceva. Membrii se vor aduna odată la zece ani.

În 1919, Van Norden și-a cîștigat gloria ca aviator, Ram e șampion de box al Americii, Webb e secretarul general al comitetului de refacere a Rusiei, Brodsky e la închisoare. Scăpat de foștii săi colegi, Brodsky ocupă un post important în întreprinderea lui Webb, dar pe neașteptate fuge în Rusia, lăsîndu-și nevasta (Nadina) și situația. Nadina părăsită, își găsește refugiu într-o foarte luxoasă casă unde cîțiva detracați s'au strîns sub conducerea unui teozof, excelent om de afaceri. Aci o întîlnește și pe Rhoda, văduva lui Ram care s'a sinucis în urma nedreptei acușări că, la un match, și-ar fi ascuns o placă de oțel în mînușă.

În 1929, la Paris, Van Norden duce o viață fără grijă și gust din plin plăcerile unui mediu rafinat. Nadina, devenită ducesă d'Antifer, are prieteni printre oamenii politici și literați. Tot aci apare și Webb, ca să aziste la conferința experților, și aflăm, prin el și prin Rhoda, — care a devenit amanta lui Van Norden, — motivele plecării lui Brodsky. Nadina furase dela Webb un document de mare importanță internațională, socotînd că-și va îmbogăți bărbatul în paguba lui Webb. Brodsky fugise,

deci, spre a-și salva prietenul și sacrificându-și situația.

Webb se îmbolnăvește grav, tocmai când avea să elaboreze un raport așteptat de toată lumea. Mulțămită energiei d-nei Webb, care muncește zi și noapte, raportul poate fi realizat, iar Webb îl semnează puțin înainte de a muri, asigurându-și un loc în istorie.

Istorie

Maurice Baumont, *L'abdication de Guillaume II*. (Éd. Plon, Paris).

Abdicarea Kaiserului s'a produs cu o iușeală și o brutalitate pe care nu le poate explica decât dorința poporului german de a se pune bazele unei păci suportabile. De vreme ce prezidentul Wilson — arbitru universal în acel moment — pretindea o schimbare a sistemului politic, schimbarea trebuia să se producă imediat, spre a se culege cât mai multe foloase de pe urma ei.

Dacă Wilhelm și-ar fi dat sama de realitate la începutul lui Octombrie 1918, poate că s'ar fi putut menține modificând constituția. Mărturiile adunate de Baumont dovedesc însă că Wilhelm nu a sesizat importanța noului rol pe care trebuia să-l aibă. Constituind o piedică în drumul către pace, s'a văzut silit să abdice cu toate ezitățile sale.

Arheologie

C. Léonard Wooley, *Les Sumériens*. Trad. E. Lévy (Éd. Payot, Paris).

Explorările arheologice care se efectuează din Turkestanul chinezesc și din Afganistan până'n Siria și Egiptul de sus aduc rezultate surprinzătoare. Descoperirile recente, mai ales cele din Siria și Irak, s'au dovedit cât se poate de

fecunde, lărgindu-se limitele epocelor „istorice“. Cercetările lui De Sarzec în Mesopotamia, la Tello (1872), au dezvăluit existența Sumerienilor, care au trăit în al treilea mileniu înainte de era noastră și au împrumutat cultura lor poarelor Asiei apusene.

Mulțămită săpăturilor întreprinse de Wooley la Ur, în decurs de mai mulți ani, s'a putut ajunge o etapă nouă: cronologia sumeriană s'a precizat până 'n mileniul al patrulea. S'a scos la lumină o civilizație dispărută, de o surprinzătoare maturitate. S'a putut stabili că această civilizație a exercitat o puternică influență asupra Egiptului, a Babiloniei și Asiriei; că unele din elementele ei esențiale au trecut la Evrei, la Fenicieni și la Greci.

Civilizația sumeriană se află, deci, la baza civilizației occidentale.

Științe

Jean Thibaud, *Les rayons X*. (Éd. Armand Colin, Paris).

Potrivit concepțiilor nouă, proprietățile razelor X sînt tratate în două mari grupe.

În prima grupă, razele X funcționînd ca unde: reflexiunea, refracțiunea, dispersiunea, polarizarea, dar mai ales difracțiunea și difuziunea.

În a doua grupă avem a face cu corpusculi, cu „fotoni“ ai razelor X: fenomenele de emisiune și de absorpțiune, ionizarea, efectul fotoelectric, efectul Compton.

Această a doua parte e precedată de o expunere a structurii atomului.

Ultimele capitole ale cărții sînt consacrate tehnicii razelor X, aplicațiilor lor și radiațiilor conexe.